

Per Silenstam

**Arbetskraftsutbudets utveckling
i Sverige 1870–1965**

Industriens Utredningsinstitut

**Arbetskraftsutbudets utveckling
i Sverige 1870–1965**

Industriens Utredningsinstitut

Per Silenstam

**Arbetskraftsutbudets utveckling
i Sverige 1870–1965**

Almqvist & Wiksell, Stockholm

© Industriens Utredningsinstitut

Printed in Sweden by Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1970

Innehåll

Förord 9

Inledning 11

Kapitel 1. Befolkningsutvecklingen 13

Befolkningens storlek — en historisk översikt 13

Åldersfördelningen 16

Kapitel 2. Översikt över arbetskraftsutbudets utveckling 19

Begrepp och statistiskt material 19

Arbetskraftens storlek 21

Arbetstid 23

Arbetskraftens kvalitet 26

Kapitel 3. Arbetskraftstillväxten 1870–1920 31

Befolkningens storlek 31

Yrkesintensitetens variationer 33

Kapitel 4. Arbetskraftstillväxten 1920–1965 41

Befolkningens storlek och sammansättning 41

Männens yrkesintensitet 45

Kvinnornas yrkesintensitet 54

Arbetsmarknadsläge och antal yrkesverksamma 81

Kapitel 5. Arbetslöshet och arbetsmarknadspolitik 84

Arbetslöshet 84

Arbetslöshets- och arbetsmarknadspolitik 86

Kapitel 6. Sammanfattning 95

Bilaga A. Tabellbilaga 97

Litteratur 112

Förteckning över diagram

1. Befolkningsutvecklingen 1850–1965 14

2. Förändringarna i befolkningens åldersfördelning 1870–1965 17

3. Utvecklingen av antalet yrkesverksamma 1870–1965 med fördelning på män och kvinnor 22
4. Utvecklingen av den procentuella andelen av ungdomarna i en årskull som tagit realexamen (motsvarande) och studentexamen (motsvarande) samt den procentuella andelen som påbörjat studier vid universitet och högskolor 1870–1965 28
5. Förändringarna i befolkningens fördelning efter utbildningsnivå 1920–1965 29
6. Utvecklingen av yrkesintensiteten bland män och kvinnor 1920–1965 44
7. Yrkesintensiteten för män i skilda åldersgrupper 1920, 1945 och 1965 46
8. Yrkesintensiteten för ogifta och för gifta kvinnor i skilda åldersgrupper 1920, 1945 och 1965 55
9. Sambandet mellan den genomsnittliga arbetslösheten under en viss period och förändringen i yrkesintensiteten under samma period hos s. k. efterfrågekänslig grupp 81
10. Sambandet mellan förändringen i antalet yrkesverksamma män i åldern 25–29 år under en viss period och förändringen i yrkesintensiteten under samma period hos s. k. efterfrågekänslig grupp 82
11. Arbetslösheten 1911–1967 (antal arbetslösa i fackföreningarna i procent av antalet medlemmar 1911–1957 och antalet vid arbetsförmedlingen anmälda arbetslöshetsförsäkrade arbetslösa i procent av antalet medlemmar i arbetslöshetskassorna 1956–1967), årsmedeltal 85
12. Utvecklingen av antalet personer som varit föremål för vissa arbetsmarknadspolitiska åtgärder 1959–1968 92

Förteckning över tabeller

1. Folkmängdens förändringar 1870–1965 15
2. Förändringen i antalet yrkesverksamma under olika tidsperioder mellan 1870 och 1965 23
3. Uppdelning av förändringen i antalet yrkesverksamma under perioderna 1870–1890, 1890–1920 respektive 1870–1920 i en komponent som beror på ändrad befolkningsstorlek och en annan komponent som beror på ändrad yrkesintensitet 32
4. Uppdelning av förändringen i antalet yrkesverksamma under

- perioderna 1920–1940, 1945–1965 respektive 1920–1965 i en komponent som beror av demografiska faktorer och en annan komponent som beror av övriga faktorer 42
5. Förändringarna i yrkesintensiteten 1920–1965 uppdelade på förändringar som kan tillskrivas ålder, civilstånd och andra faktorer 45
  6. Andelen studerande i olika åldersklasser bland män och kvinnor 1920–1965 47
  7. Förändringen i procentuella andelen yrkesverksamma och procentuella andelen studerande bland män under vissa delperioder mellan 1920 och 1965 48
  8. Yrkesintensiteten för äldre män i olika åldersgrupper 1920–1965 49
  9. Andelen företagarbefolkning och övrig befolkning 1930–1950, samt yrkesintensiteten bland män i åldern över 65 år inom vardera befolkningsgruppen 51
  10. Yrkesintensitetsutvecklingen 1920–1965 för gifta kvinnor efter korrigering för förändringar i åldersfördelningen 57
  11. Reallöneutvecklingen för vissa kategorier av kvinnliga anställda 1920–1965 61
  12. Realinkomstutvecklingen för gifta män 1920–1965 62

Förord

Problem som berör faktorer bakom den ekonomiska tillväxten i Sverige har alltid utgjort viktiga inslag i institutets forskningsprogram. Då institutet blev tillfrågat om att delta i ett internationellt projekt med syfte att studera tillväxten i några utvecklade industriländer var det därför naturligt att vi åtog oss att svara för den svenska delen av undersökningen. Andra länder som deltar i projektet är USA, Frankrike, Italien, Japan, Storbritannien och Västtyskland. Projektet, som till en del finansieras av Ford Foundation via Social Science Research Council i USA, syftar ytterst till en jämförande analys av den långsiktiga ekonomiska utvecklingen i de nämnda länderna. Särskild vikt läggs därvid på frågan vilka de tillväxtskapande krafterna varit och hur dessa varierat från tid till annan. Undersökningens tidsperspektiv är långt och i vissa fall går man tillbaka ända till mitten av 1800-talet. Det huvudsakliga intresset knyts dock till tiden efter första världskriget.

I den svenska delen av undersökningen, som letts av professor Ragnar Bentzel, har den ekonomiska tillväxten antagits primärt vara bestämd av utbudet av produktionsfaktorer, deras produktivitet samt efterfrågan på varor och tjänster. Denna uppdelning av orsaksfaktorerna bakom tillväxtprocessen har valts som allmän utgångspunkt för undersökningen, varvid olika forskare inkopplats på skilda delområden. Resultaten av delstudierna kommer institutet att publicera dels var för sig på svenska, dels sammanställda i en bok på engelska, som skall ingå i en serie böcker behandlande alla de deltagande länderna.

Föreliggande delstudie, som ingår i en serie om sex likartade skrifter, har utförts av pol. mag. Per Silenstam. Den innehåller en kartläggning av arbetskraftsutbudets utveckling 1870–1965 och en analys av faktorerna bakom denna utveckling med tyngdpunkt på perioden efter 1920. Särskilt intresse ägnas åt en analys av de gifta kvinnornas arbetskraftsutbud. Framställningen avslutas med en genomgång av den arbetsmarknadspolitik som förts under den studerade perioden.

Stockholm i november 1969

Lars Nabseth

Inledning

Den svenska arbetskraften har mer än fördubblats under de senaste hundra åren. Denna ökning kan beskrivas och analyseras både med utgångspunkt från de förändringar som ägt rum i fråga om utbudet av arbetskraft och med utgångspunkt från förändringar på efterfrågesidan. I föreliggande arbete är det i princip *utbudets* tillväxt som skall studeras. Syftet är dels att ge en beskrivning av de långsiktiga variationerna i arbetskraftsutbudet under perioden 1870–1965, dels att söka ange några orsaksfaktorer bakom dessa variationer.

Även om framställningen skall inriktas på utbudet av arbetskraft, blir det nödvändigt att på vissa punkter ta upp efterfrågan. För det första föreligger det nämligen brister i det statistiska materialet som gör att det använda måttet på arbetskraftens storlek — vilket i princip är ett utbudsmått — i vissa fall delvis återspeglar efterfrågeförhållanden. Detta gäller i huvudsak för äldre tidsperioder. För det andra visar det sig nödvändigt att i analysen av vissa gruppers arbetskraftstillhörighet behandla efterfrågan på arbetskraft som en av faktorerna bakom variationerna i utbudet, även om ett tillfredsställande utbudsmått föreligger.

Beskrivningen av arbetskraftsutbudets utveckling kan ske i termer av antingen antalet personer som bjuder ut sin arbetskraft eller antalet arbetstimmar som bjuds ut. I föreliggande studie kommer huvudsakligen antalet personer att användas som utbudsenhet på grund av bristen på data över antalet utbudna arbetstimmar. Utbudet uttryckt i antalet personer utgör arbetskraften. Som mått på arbetskraftens storlek används antalet yrkesverksamma enligt folkräkningarna.

Sedan arbetskraftsutvecklingen väl kartlagts, är nästa steg att klarlägga vilka faktorer som varit bestämmande för variationerna i arbetskraftens storlek. Här är de demografiska faktorerna av primärt intresse. Befolkningens storlek är självfallet av grundläggande betydelse för arbetskraftens storlek, och förskjutningar i ålders- och civilståndsfördelningen kommer uppenbarligen att inverka på antalet yrkesverksamma.

De demografiska faktorerna förklarar dock inte hela variationen

i arbetskraftens storlek. Även inom befolkningsgrupper som är homogena med avseende på kön, ålder och civilstånd varierar nämligen andelen yrkesarbetande (yrkesintensiteten) över tiden. Ett huvudproblem i detta arbete är att söka bestämma vilka faktorer som ligger bakom förändringar i yrkesintensiteten hos olika grupper.

Analysen inleds med en uppdelning av variationen i arbetskraftens storlek i två komponenter. Den ena komponenten består av den del av variationen som kan tillskrivas demografiska faktorer och den andra är en restkomponent. I och med denna uppdelning som sker med hjälp av standardvägningar blir det möjligt att bedöma de demografiska faktorernas effekt på arbetskraftsutbudet.

Variationen i restkomponenten är ett uttryck för ändrad yrkesintensitet. Det gäller här att avgöra vilka gruppers (mäns eller kvinnors, giftas eller ogiftas etc.) yrkesintensitetsförändringar som har störst betydelse för variationen i restkomponenten. Sedan de i detta sammanhang viktiga grupperna lokaliserats, blir uppgiften att utreda vilka faktorer som bestämmer dessa gruppers yrkesintensitet.

I den följande framställningen behandlas först befolkningsutvecklingen. Därefter ges en beskrivning av arbetskraftsutvecklingen 1870-1965 (kapitel 2). Vid analysen av arbetskraftsutvecklingen görs en uppdelning i två perioder. Först behandlas perioden 1870-1920 (kapitel 3); de data som föreligger för den tiden är dock något bristfälliga. För tiden 1920-1965 finns ett mera omfattande siffermaterial, vilket möjliggör en utförligare analys av denna period (kapitel 4). Slutligen ges en beskrivning av arbetslöshetens omfattning vid olika tidpunkter och en redogörelse för den arbetsmarknadspolitik som förts under den studerade perioden (kapitel 5).

Befolkningsutvecklingen

Befolkningens storlek — en historisk översikt

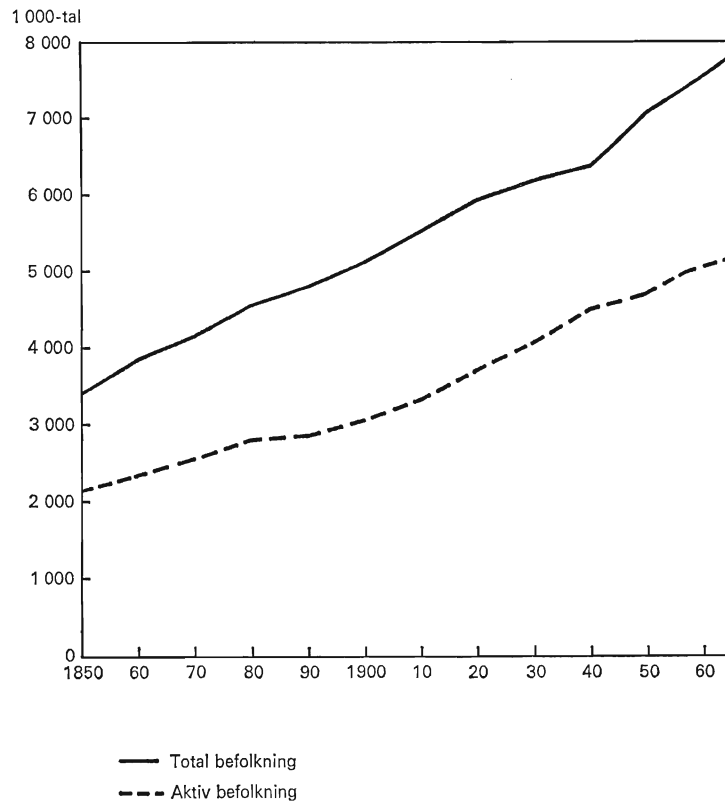
Vid mitten av 1800-talet uppgick Sveriges folkmängd till 3,5 milj., vid sekelskiftet var den 5,1 milj. och år 1965 7,8 milj. (se diagram 1). Befolkningen har således fördubblats på de senaste hundra åren, vilket innebär en årlig ökning på 0,7 procent. Folkökningen har pågått oavbrutet, om man undantar några år på 1800-talet, men ökningstakten har varierat. Den årliga ökningen har som regel legat mellan 0,3 och 1,1 procent. Någon utpräglad trend föreligger inte. Som exempel på fluktuationerna i tillväxttakten kan nämnas att bland de studerade årtiondena hade 1930-talet den svagaste ökningen och det närmast följande årtiondet den starkaste. Se vidare tabell 1.

En granskning av komponenterna i folkökningen ger vid handen, att den naturliga folkökningen var stor under andra hälften av 1800-talet, men att den faktiska folkökningen i allmänhet blev avsevärt mindre på grund av stor utvandring. Vidare kan nämnas att befolkningstillväxten under efterkrigstiden varit betydligt större än den naturliga folkökningen tack vare ständiga invandringsöverskott.

Födelseantalet sjönk från drygt 30 promille vid mitten av 1800-talet till 16 promille år 1965. Från 1910 fram till depressionen i början av 1930-talet minskade födelseantalet särskilt snabbt och nådde ett bottenläge åren 1933–1935 (13,7 promille). Den låga nataliteten på 1930-talet gav upphov till en livlig befolkningspolitisk diskussion, och statsmakterna vidtog så småningom vissa åtgärder till förmån för barnfamiljerna. Nataliteten steg emellertid under kriget, och vid mitten av 1940-talet uppgick den till mer än 20 promille. Det är dessa svängningar i födelseantalet som är orsaken till att de senaste decennierna uppvisar stora skillnader beträffande befolkningens tillväxttakt.

Dödligheten har kontinuerligt gått ned. Vid mitten av 1800-talet var dödstalet drygt 20 promille, under det att det på 1950-talet understeg 10 promille. Under det senaste årtiondet har nedgången i dödstalet stannat av, och det föreligger nu en tendens till ökning.

Diagram 1. *Befolkningsutvecklingen 1850-1965 (total befolkning och befolkningen i åldern 15-64 år = aktiv befolkning).*

Källa: Tabell A: 1 i bilaga A.

Visserligen fortsätter dödligheten i olika åldersklasser att gå ned som förut, men förskjutningen i åldersfördelningen mot högre åldrar medför en motsatt tendens vad det allmänna dödstalet beträffar.

Från mitten av 1800-talet fram till första världskriget hade Sverige hela tiden en betydande utvandring främst till USA. Mellan åren 1860 och 1910 emigrerade sammanlagt 1,15 milj. människor, vilket motsvarade ungefär en fjärdedel av medelfolkmängden. Särskilt stor var utvandringen i samband med några missväxtår vid slutet av 1860-talet, samt under hela perioden 1880-1893, då den årliga utvandringen i genomsnitt uppgick till 0,8 procent av folkmängden. 1880-talets långvariga depression bidrog till att utvandringen blev särskilt hög under detta årtionde. En tredje period med mycket stor utvandring inföll under åren närmast efter sekelskiftet.

Tabell 1. *Folkmängdens förändringar 1870-1965 (per 1 000 av medelfolk-
mängden; genomsnitt per år).*

År	Levande födda	Döda	Invand- rare	Utvand- rare	Folk- ökning	Ökning i aktiv befolk- ning
1871-1880	30,5	18,3	..	3,4	9,1	10,7
1881-1890	29,1	16,9	1,0	8,1	4,7	0,6
1891-1900	27,1	16,4	1,6	5,0	7,1	7,3
1901-1910	25,8	14,9	1,6	4,9	7,3	8,4
1911-1920	22,1	14,3	1,3	2,1	6,7	10,7
1921-1930	17,5	12,1	1,0	2,1	3,9	9,7
1931-1940	14,5	11,7	1,0	0,4	3,7	9,9
1941-1950	18,5	10,4	2,9	0,9	10,0	4,4
1951-1960	14,7	9,7	3,5	2,1	6,3	5,7
1961-1965	15,0	10,0	4,5	2,0	7,2	8,2

Källa: SOS, Historisk statistik för Sverige, del I; SOS, Statistisk årsbok.

När utvandringen började hade den ett klart samband med utvecklingen inom jordbruket. Jordbruksbefolkningen hade ökat starkt, dock utan att antalet självägande bönder hade ökat i någon större utsträckning. Det var de egendomslösa grupperna som blivit större, och det var bland dem som emigranterna till stor del rekryterades. Försörjningsmöjligheterna inom jordbruket blev nämligen allt sämre för dessa växande grupper, och arbetstillfällena utanför jordbruket ökade inte i tillräckligt snabb takt. När utvandringen pågått en tid, spreds informationen om skillnaden i levnadsstandard mellan Sverige och USA till allt fler människor. Detta var den allmänna bakgrunden till utvandringen. Andra faktorer, såsom religiös ofrihet, värnplikt etc., nämns ibland som orsak till emigrationen. De icke ekonomiska faktorerna synes emellertid ha spelat en mindre framträdande roll.¹

När det gäller fluktuationerna i emigrationen tycks de ha haft ett samband med konjunkturen både i USA och i Sverige. I diskussionen av huruvida »push» eller »pull» utgör den huvudsakliga förklaringen till migrationsrörelser har ofta tillgången på arbetstillfällen i inflyttningslandet betonats mest.² I fråga om emigrationen från Sverige till USA har emellertid undersökningar³ visat att utvandringen har ett klart statistiskt samband med konjunkturen

¹ Se Montgomery [1947], s. 178-187 och Gårdlund [1942], s. 271-273.

² En klassiker som fortfarande brukar citeras i detta sammanhang är Jerome [1926].

³ Se Thomas [1941], s. 88-92, s. 166-169; Wilkinson [1967], s. 32-35.

---

både i Sverige och i Amerika. God tillgång på arbetstillfällen i USA var ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för en kraftig utvandring. Därtill fordrades också en akut brist på arbetstillfällen i Sverige.

Under första världskriget sjönk utvandringen hastigt och efter kriget fick den aldrig någon större omfattning. Härtill bidrog den skärpning av invandringsbestämmelserna som USA genomförde på 1920-talet. På 1930-talet medförde den svåra depressionen i USA att utvandringen sjönk till en obetydlighet.

Invandringen hade hela tiden före andra världskriget en liten omfattning. Den invandring som förekom utgjordes i stor utsträckning av återvändande emigranter. Särskilt var detta fallet under 1930-talet. Trots att antalet immigranter var litet, fick landet efter 1930 invandringsöverskott till följd av att utvandringen nästan helt upphörde.

I samband med andra världskriget kom en stor mängd flyktingar till Sverige, och av dessa kvarstannade många i landet. Därigenom uppstod ett betydande invandringsöverskott under åren kring krigsslutet. Även därefter har ett betydande invandringsöverskott förelagat. Bidragande orsaker härtill har varit att Sverige hört till de länder i Europa som haft den högsta levnadsstandarden och att landet har haft full sysselsättning med långa perioder av stor arbetskraftsbrist. Variationer i konjunkturläget har medfört, att antalet invandrare har varierat, men i genomsnitt har antalet invandrare per år motsvarat 0,35 procent av folkmängden. Eftersom antalet utvandrare vanligen hållit sig kring 0,2 procent av folkmängden, har invandringsöverskottet i genomsnitt utgjort 0,15 procent eller cirka 10 000 personer per år.

Sammanfattningsvis kan alltså om migrationen sägas, att Sverige hade utvandringsoverskott före 1930 och därefter invandringsöverskott. Före första och efter andra världskriget var dessa överskott av sådan storlek att de fick verklig betydelse för folkökningen.

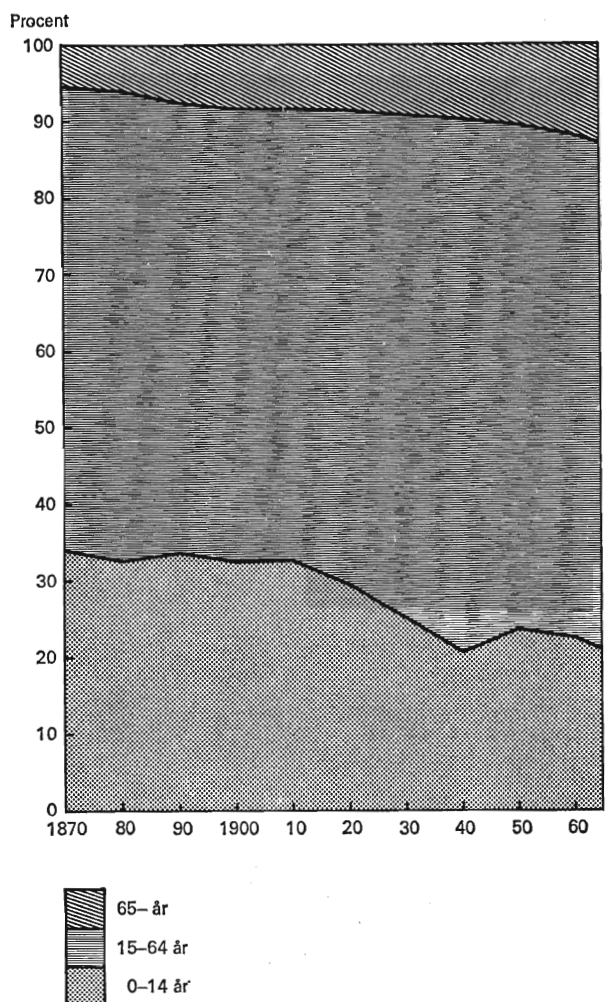
Åldersfördelningen

De ovan berörda förändringarna i födelsetal och dödstal har medfört betydande förskjutningar i åldersfördelningen⁴ (se diagram 2). Andelen barn under 15 år har under de senaste decennierna legat

---

⁴ I tabellbilaga A återfinns även siffror över könsfördelningen (tabell A: 2) och civilståndsfördelningen bland kvinnor (tabell A: 3).

Diagram 2. Förändringarna i befolkningens åldersfördelning 1870-1965.

Källa: Tabell A: 4 i bilaga A.

på en väsentligt lägre nivå än under 1800-talet. Andelen sjönk mellan åren 1910 och 1940 så kraftigt som från 32 till 20 procent. Den minskade dödligheten ledde samtidigt till en gradvis ökning av andelen personer över 65 år.

Nettoeffekten av en minskad andel barn och en ökad andel åldringar blev en ökad andel personer i aktiv ålder (15-64 år). Denna andel gick upp från 59 procent vid sekelskiftet till 70 procent år 1940 (se tabell A: 1 i bilaga A). På 1940-talet gick andelen ned till

följd av den höga nativiteten, men därefter har en sjunkande andel barn och en ökande andel åldringar i det närmaste balanserat varandra, och andelen personer i aktiv ålder har ungefärligen legat på nivån 66 procent.

Förskjutningarna i åldersfördelningen har medfört, att det förekommit ganska stora skillnader mellan ökningen i den totala befolkningen och ökningen i den aktiva befolkningen (se tabell 1). Den absoluta ökningen i den totala befolkningen var blott hälften så stor 1920-1940 som 1945-1965, men ökningen i den aktiva befolkningen var större under den förra perioden än under den senare.

Migrationens effekt på åldersfördelningen har varit liten i jämförelse med effekten av variationerna i födelsetal och dödstal. Eftersom personer i aktiv ålder är klart överrepresenterade bland emigranter och immigranter, har dock en kraftig migration haft en viss betydelse för åldersfördelningen. Av dem som utvandrade på 1800-talet var omkring 70 procent i åldern 15-35 år.⁵ Under 1880-talet då utvandringen var störst sjönk därför andelen personer i aktiv ålder betydligt. Andelen personer i aktiv ålder i det invandringsöverskott som förekommit under de senaste decennierna har varit omkring 80 procent. Överskottet svarade t.ex. för en femtedel av folkökningen under 1940-talet men för mer än hälften av ökningen i den aktiva befolkningen under samma tid. Under perioden 1946-1950 var så stor del som 78 procent av ökningen i den aktiva befolkningen ett resultat av immigrationsöverskottet.

⁵ Gårdlund [1942], s. 271.

Översikt över arbetskraftsutbudets utveckling

Begrepp och statistiskt material

Folkräkningarna är den enda källa som erbjuder data över de långsiktiga variationerna i arbetskraftsutbudet för hela arbetsmarknaden. I övrigt finns, vad gäller data över en längre tid, endast sysselsättningsstatistik för vissa sektorer. Först år 1959 började man i Sverige tillämpa den numera gängse metoden att mäta arbetskraftsutbudet genom s.k. labor force-undersökningar. I denna undersökning förekommande data över yrkesverksamheten har uteslutande hämtats från folkräkningarna.¹

Den första folkräkningen i nutida bemärkelse ägde rum år 1860,² men då var registreringen så ofullständig att den räkningen ej har kunnat användas som underlag för en uppskattning av det totala arbetskraftsutbudet. Efter år 1860 har folkräkningar anordnats vart tionde år och dessutom åren 1935/36, 1945 och 1965. Vid folkräkningen 1935/36 var emellertid registreringen av antalet yrkesverksamma något annorlunda än vid övriga folkräkningar, vilket medfört att siffrorna över den kvinnliga yrkesverksamheten i denna folkräkning inte är jämförbara med siffrorna i övriga folkräkningar.

Från folkräkningarna erhålls uppgifter om antalet yrkesverksamma. Som yrkesverksamma räknas personer som utför inkomstgivande arbete samt sådana familjemedlemmar i en företagares hushåll som hjälper denne i hans arbete utan att vara formellt anställda mot lön (medhjälpare familjemedlemmar). Personer som vid registreringstidpunkten ej är i arbete på grund av kortvarig sjukdom, arbetslöshet, militärtjänst o. d. räknas som yrkesverksamma. Hushållsarbete i den egna familjen räknas ej som yrkesverksamhet.

¹ Studier av den långsiktiga arbetskraftsutvecklingen, baserade på folkräkningsdata, återfinns hos Ahlberg-Svennilson [1946], Höök [1952], Meidner [1954], och i bilagor till långtidsutredningarna (*SOU* 1951: 30, s. 129–144, *SOU* 1957: 10, s. 34–82, *SOU* 1962: 10, s. 147–180 samt *SOU* 1966: 8). Exempel på översikter över arbetskraftsutvecklingen i USA är Durand [1948] och Bancroft [1958].

² Se von Hofsten [1958], s. 28. Folkräkningarna har företagits mot slutet av respektive år.

Sådant arbete ger ej heller något bidrag till nationalprodukten så som den vanligen mäts.

Som mått på arbetskraftens storlek används antalet yrkesverksamma enligt folkräkningarna.³ Begreppet yrkesverksam är dock egentligen inte ekvivalent med det arbetskraftsbegrepp som används i moderna labor force-undersökningar, utan »yrkesverksam» svarar mot vad man i engelskspråkig litteratur kallar »gainfully occupied».

Jämfört med labor force-undersökningarnas klara distinktioner mellan personer som är i arbete, är arbetslösa eller står utanför arbetskraften, blir folkräkningarnas särskiljande mellan sådana som har ett yrke och sådana som inte har ett yrke ganska diffus. Under senare folkräkningar har innebörden i begreppet yrkesverksam successivt preciserats i instruktioner m. m. vilket förmodligen varit en fördel så länge man rör sig inom en och samma folkräkning, men försvårat jämförbarheten mellan folkräkningarna.

När man räknar antalet personer som »har ett yrke» innebär det att folk som »vanligen» utövar ett yrke kommer med. Antalet yrkesutövare blir då inte ett precist uttryck för antalet arbetande vid en viss tidpunkt eller under en viss tidsperiod,⁴ vilket däremot fås vid labor force-undersökningar. Detta bör dock inte vara till så stor nackdel vid långsiktiga studier som vid konjunkturundersökningar.

Ett problem med folkräkningarnas sätt att mäta yrkesverksamheten är t. ex. att tidpunkten för folks inträde i och utträde ur den yrkesverksamma perioden blir obestämd. Ungdomar som sökt men ännu inte erhållit arbete eller som bara haft tillfälliga arbeten blir inte medräknade bland yrkesutövarna, under det att äldre personer kan registrera sig som yrkesinnehavare även om de inte längre arbetar.

Till arbetskraften hänförs normalt s. k. medhjälpare familjemedlemmar. I denna studie är emellertid de kvinnliga medhjälpare familjemedlemmarna i jordbruket ej medräknade bland de yrkesverksamma. Det har nämligen inte varit möjligt att från folkräkningarna erhålla jämförbara uppgifter om antalet kvinnliga familjemedlemmar som snarare varit yrkesverksamma i jordbruket än arbetande i eget hushåll.⁵

³ Arbetskraften och de yrkesverksamma kommer i den fortsatta framställningen att användas som synonyma begrepp.

⁴ Vid folkräkningarna 1960 och 1965 och i viss mån även 1950 har tidsperioden preciserats.

⁵ Till och med 1930 räknades de flesta anhöriga över 15 år (utom husmodern) på ett jordbruk enligt schablonmetod som medhjälpare familjemedlemmar. Från och med 1940 har man med dåligt resultat sökt skilja ut sådana som

Hur lång arbetstid en person skulle ha för att klassificeras som yrkesverksam var länge ej alls preciserat i folkräkningarna. Det väsentliga var att personen i fråga skulle ha sin utkomst av arbetet. Från och med 1945 har det utsagts att arbetstiden skall motsvara större delen av normal arbetstid eller minst halv normal arbetstid.

Folkräkningarna ger arbetskraftsutbudet mätt i antalet personer, men någon information om antalet arbetstimmar erbjuder de inte. Det finns heller ingen annan källa som ger antalet utbudna arbetstimmar för hela arbetsmarknaden. Man får därför på denna punkt nöja sig med att ge en allmän beskrivning av hur arbetstiden förändrats med ledning av lagstiftning och avtal.

Arbetskraftens storlek

Arbetskraften har under perioden 1870–1965 ökat från 1,3 milj. till 3,4 milj. (se diagram 3 och tabell A: 5 i bilaga A). Den årliga ökningen var varje årtionde fram till 1930 över 1 procent med undantag för 1880-talet (se tabell 2). Efter 1930 har tillväxttakten avtagit.

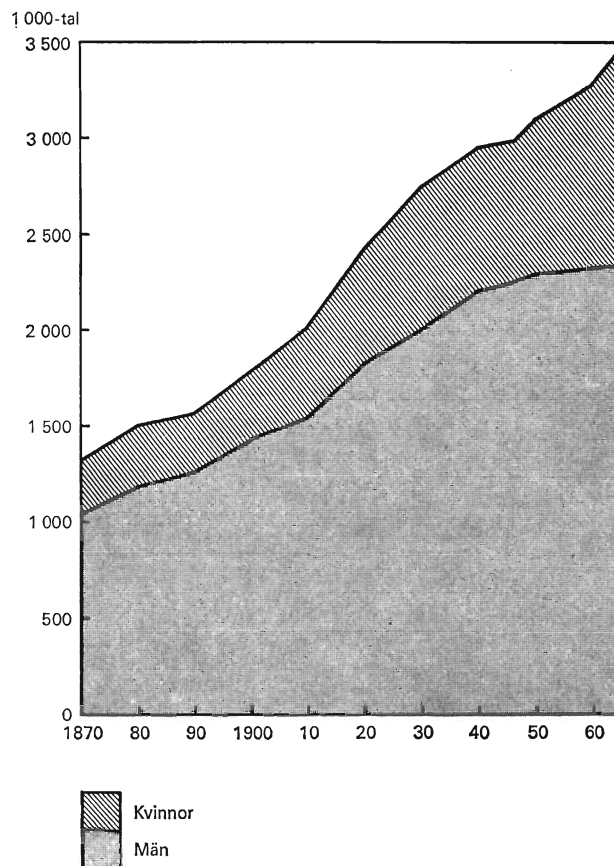
Tillväxten i den manliga arbetskraften var årligen mer än 1 procent fram till 1920 (undantag 1880-talet) och nästan 1 procent mellan 1920 och 1940. På 1950-talet däremot var ökningen liten. Den kvinnliga arbetskraften har också ökat varje årtionde, om man undantar 1880-talet, då en obetydlig minskning ägde rum. Tillväxttakten har under 1900-talet varit snabbare för den kvinnliga än för den manliga arbetskraften med undantag för 1930-talet då uppgången i antalet yrkesverksamma kvinnor var liten. Andelen kvinnor i arbetskraften steg från ungefär 20 procent 1870–1910 till 32 procent år 1965.⁶

övervägande haft hushållsarbete från kategorin medhjälpande familjemedlemmar. Från och med 1950 har även husmodern kunnat räknas som medhjälpande om hon arbetat mera än halv normal arbetstid med jordbruksarbete. En kontrollundersökning i samband med 1960 års folkräkning gav dock uppskattningar av antalet kvinnliga medhjälpande familjemedlemmar som fullständigt avvek från dem folkräkningen registrerat. Vid folkräkningen 1965 har man troligen för första gången lyckats erhålla en realistisk uppskattning av totala antalet kvinnliga medhjälpande familjemedlemmar i jordbruket.

Det har inte ansetts möjligt att genom en korrigering av folkräkningssiffrorna erhålla en någorlunda säker uppskattning av antalet kvinnliga medhjälpande familjemedlemmar inom jordbruket vid olika tidpunkter, och denna grupp har därför ej medräknats bland de yrkesverksamma. Även andra författare som studerat arbetskraftsutbudets utveckling har förfarit på detta sätt (se t. ex. Meidner [1954]).

⁶ Som förut nämnts har kvinnliga medhjälpande familjemedlemmar i jordbruket inte räknats som yrkesverksamma. Om de hade medräknats skulle tillväxten i den

Diagram 3. Utvecklingen av antalet yrkesverksamma 1870–1965 med fördelning på män och kvinnor.

Källa: Tabell A: 5 i bilaga A.

Ökningen i antalet yrkesverksamma var alltså snabbare 1870–1920 än 1920–1965. Det är emellertid troligt att tillväxttakten under den förra perioden överskattats i folkräkningarna (mer härom i kapitel 3), varför skillnaden mellan perioderna troligtvis är något mindre

kvinnliga arbetskraften ha varit mindre än vad den nu har blivit. Detta är en självklar följd av att jordbruksbefolkningen minskat alltsedan 1880.

För att få en viss uppfattning om hur antalet medhjälpande familjemedlemmar utvecklats har i tabell A: 6 i bilaga A presenterats några data från folkräkningarna jämte mycket grova uppskattningar. Dessa sifferuppgifter kan endast användas till att ge en synnerligen ungefärlig bild av i vilken takt den kvinnliga arbetskraften inklusive medhjälpande familjemedlemmar i jordbruket har ökat. Som framgår av tabellen reduceras tillväxten i den kvinnliga arbetskraften betydligt under vissa perioder, och andelen kvinnor i arbetskraften ökar t. ex.

Tabell 2. Förändringen i antalet yrkesverksamma under olika tidsperioder mellan 1870 och 1965 (genomsnittlig årlig förändring i procent).

Period	Män	Kvinnor	Totalt
1871–1880	1,3	1,0	1,3
1881–1890	0,7	-0,2	0,5
1891–1900	1,2	1,4	1,2
1901–1910	1,1	1,9	1,3
1911–1920	1,4	3,4	1,9
1921–1930	0,9	2,3	1,2
1931–1940	0,9	0,3	0,8
1941–1950	0,4	0,6	0,5
1951–1960	0,1	1,7	0,5
1961–1965	0,1	3,0	0,9

Anm.: Beräkningarna är grundade på siffror från tabell A: 5 i bilaga A.

än vad som framgår av tabell 2. Däremot bör siffrorna ge en korrekt bild av utvecklingen efter 1920, vilket t. ex. innebär att tillväxten i arbetskraften var ungefär dubbelt så stor under mellankrigstiden som 1940–1960.

Arbetstid

Föregående beskrivning av arbetskraftsutbudets utveckling har avsett utbudet uttryckt i antal personer. Utbudet mätt i antal timmar vore ett från produktionssynpunkt intressantare mått, men det är väsentligt svårare att erhålla data över dess utveckling. Som en komplettering till den övriga framställningen skall emellertid i detta avsnitt ges en allmän redogörelse för hur arbetstiden förändrats.

Informationen om veckoarbetstiden på 1800-talet är mycket ofullständig. Arbetstiden var olika i olika branscher, och det kunde även förekomma stora skillnader mellan företag i samma bransch. Det har dock gjorts försök att uppskatta arbetstidens längd under senare hälften av 1800-talet för vissa industribranscher, t. ex. metallmanufaktur- och verkstadsindustrin (se tabell A: 7 i bilaga A).

Vid mitten av 1800-talet var 11–12 timmar om dagen en vanlig arbetstid för arbetare i industrin, men vid åtskilliga industriföretag hade man en ännu längre arbetstid. Under andra hälften av 1800-talet ägde en successiv arbetstidsförkortning rum så att 10 timmars arbetsdag var regel kring sekelskiftet.⁷

endast från 31 procent 1930 till 33 procent 1965 (jämfört med 27 respektive 32 procent om de medhjälpande familjemedlemmarna exkluderas).

⁷ Bagge, Lundberg, Svennilson [1933–35], Montgomery [1951] s. 150.

Även under 1900-talets båda första årtionden fortsatte arbetstidsförkortningen. För denna tid föreligger rätt goda uppskattningar av den genomsnittliga veckoarbetstiden för samtliga industriarbetare. Kommerskollegium gjorde nämligen undersökningar därav dels år 1905, dels år 1917. Enligt 1905 års undersökning var den genomsnittliga arbetstiden för industriarbetare 59,5 timmar per vecka och över hälften av arbetarna hade en daglig arbetstid på 10 timmar (utom på lördagar då den vanligaste arbetstiden var 9 timmar — man hade nu börjat ta ut arbetstidsförkortningen i form av minskad arbetstid på lördagar). År 1917 uppskattades den genomsnittliga arbetstiden till 56,4 timmar.⁸

Beträffande andra näringsgrenar än industrin föreligger endast mycket knapphändiga upplysningar om arbetstiden. Om lantarbetarna gäller att de i allmänhet hade en längre arbetstid än industriarbetarna. Före 1880-talet synes arbetsdagen för deras del vanligen ha varit omkring 14 timmar, åtminstone på sommaren. Under årtiondena därefter förkortades arbetsdagen så att den i början av 1900-talet vanligen uppgick till 10 timmar.⁹

Den successiva arbetstidsförkortningen före 1920 hade kommit till stånd utan lagstiftning. Mot slutet av 1910-talet framfördes dock arbetarnas krav på 8 timmars arbetsdag med allt större kraft, och år 1919 fattade riksdagen beslut om lagstadgad arbetstid, varigenom arbetsveckan begränsades till 48 timmar från och med 1920. Den nya lagen innebar för genomsnittet av industriarbetarna en minskning av arbetstiden från ungefär 55 till 48 timmar. Det förtjänar emellertid påpekas att den reella minskningen av arbetstiden var mindre än dessa siffror ger vid handen. Det förekom tidigare en del raster och andra avbrott i arbetet som togs bort när den nya lagen trädde i kraft.¹

Lagen om 48 timmars arbetsvecka ägde inte tillämpning för alla arbetstagare. Stora grupper hade längre arbetstid, men den förkortades så småningom genom kollektivavtal och andra överenskommelser (t. ex. för anställda vid mindre företag och statsanställda) eller genom särskild lagstiftning (t. ex. för lantarbetare och handelsanställda). Vid slutet av 1940-talet var 48-timmarsveckan genomförd på så gott som hela arbetsmarknaden. Vissa grupper hade kortare arbetstid (tjänstemän, gruvarbetare, natt- och skiftarbetare).

⁸ Uhler [1950].

⁹ Bagge, Lundberg & Svenilsson [1933-35], del II, s. 110.

¹ En undersökning av sågverksarbetarnas arbetsförhållanden visar t. ex., att deras 57 timmar i veckan i själva verket var 51 timmar om man korrigerar för sådana avbrott i arbetet som försvann i och med den nya lagen. Gustafsson [1965].

Åren 1958–1960 ändrades den lagstadgade arbetstiden till 45 timmar. Samtidigt erhöll tjänstemännen en viss reduktion av arbetstiden men väsentligt mindre än vad arbetarna fick. För samtliga arbetstagare beräknas arbetstidsförkortningen från 1957 till 1960 ha varit ungefär 4 procent.²

Variationerna i veckoarbetstiden har svarat för större delen av förändringarna i årsarbetstiden, men införandet av allt längre semester har också haft betydelse.

På 1800-talet hade inte arbetarna semester, men från början av 1900-talet fick allt fler av dem några semesterdagar (år 1908 hade cirka 5 procent av de kollektivanställda semesterdagar och år 1921 ungefär 75 procent). I början av 1930-talet var fyra dagars semester rätt vanlig bland de arbetare som berördes av kollektivavtal. Det var också en semesterlängd som rekommenderades som minimum i en bestämmelse i arbetarskyddslagen från denna tid. Vid mitten av 1930-talet utökades antalet semesterdagar i allmänhet till fem, och genom att semestern brukade förläggas till midsommarveckan fick arbetarna ofta en veckas semester varje sommar.

Först år 1938 fattade riksdagen beslut om lagstadgad semester. Semesterns längd skulle vara två veckor, vilket medförde en arbetstidsförkortning motsvarande ungefär en timme i veckan. År 1951 fattade riksdagen beslut om tre veckors semester, och två år senare var denna genomförd. Åren 1964–1965, slutligen, infördes fyra veckors (lagstadgad) semester.

En del arbetare, t. ex. statsanställda, har haft längre semester än det minimum som lagen föreskrivit, och tjänstemän har vanligen haft längre semester än arbetare.

Sammanfattningsvis skall några uppskattningar av årsarbetstiden för industriarbetare anges. Beräkningarna är grundade på uppgifter om veckoarbetstid, semesterns längd och helgledigheter.

Kring sekelskiftet var årsarbetstiden för industriarbetare snarare över än under 3 000 timmar, år 1920 var den ungefär 2 400 timmar och år 1940 omkring 2 300 timmar. Dessa siffror får ses som grovt avrundade tal. Något mindre approximativa är uppskattningarna 2 210 timmar för år 1955, 2 090 för år 1960 och 2 040 för år 1965.

Hittills har den ordinarie arbetstiden behandlats. Om man vill bestämma det faktiska arbetstidsutbudet, skall hänsyn även tas till förekomsten av övertid, extraarbete och frånvaro. Övertiden har va-

---

² Aberg [1962], s. 67.

rit av jämförelsevis ringa omfattning,³ och den är i huvudsak bestämd från efterfrågesidan. Tyvärr saknas helt uppgifter om eventuella långsiktiga variationer i extraarbetets omfattning.⁴

I fråga om frånvaron föreligger data för efterkrigstiden, men för tiden dessförinnan finns i varje fall ingen officiell statistik. Viss möjlighet till jämförelse med sjukfrånvaron på 1930-talet finns dock genom fackförbundens statistik över avgiftsbefrielse för sjukdom.⁵ Enligt detta material skulle sjukfrånvaron för industriarbetare vara cirka 30 procent högre under andra hälften av 1940-talet än under 1930-talet.⁶ Eftersom frånvaron från år till år har visat sig variera med sysselsättningsläget, hänger förmodligen denna ökning samman med att 1930-talet hade hög arbetslöshet (även om depressionsåren undantas) och andra hälften av 1940-talet full sysselsättning.

Under efterkrigstiden föreligger en klar trend mot ökad frånvaro bland industriarbetarna. Under tiden 1948–1953 utgjorde de frånvarande årligen i genomsnitt ungefär 5 procent av arbetsstyrkan varje dag, men därefter har frånvaron ökat, så att andelen frånvarande var över 8 procent år 1960 och nära 10 procent år 1965.⁷ Denna ökning från 5 till 10 procent motsvarar ett bortfall på 50 000 årsarbetare (antalet industriarbetare var enligt 1960 års folkräkning 790 000).

Den ordinarie årsarbetstiden för en industriarbetare sjönk från 1950 till 1965 med ungefär 200 timmar eller med 9 procent. Om man tar hänsyn till frånvaron, är nedgången enligt en ungefärlig kalkyl 290 timmar eller 13 procent.

Arbetskraftens kvalitet

Flera faktorer är av betydelse för arbetskraftens kvalitet. Dit hör exempelvis sådana faktorer som ålderssammansättning och hälsotillstånd. Ökningen i andelen äldre arbetskraft kan sålunda ur vissa synpunkter sägas ha inneburit en tendens till minskad kvalitet hos arbetskraften, en tendens som dock har motverkats av den förbättring i hälsotillståndet som bland annat utbyggnaden av sjukvården har

³ Övertiden har uppgått till 1–1,5 timmar per vecka bland industriarbetare enligt den statistik som finns från år 1928 och framåt. En svag trendökning har noterats. (*SOS, Lönestatistik årsbok och SOS, Löner.*)

⁴ Enligt en intervjuundersökning i anslutning till folkräkningen 1965 hade 4 procent av de yrkesverksamma extraarbete (se *SOU* 1968: 66, s. 54).

⁵ Meidner [1954], s. 250 ff.

⁶ Om depressionsåren undantas är ökningen uppemot 25 procent.

⁷ Olsson [1967].

åstadkommit. Den faktor som vanligen tillskrivs den största betydelsen är emellertid utbildningen, och därför kommer detta avsnitt att ge en beskrivning av den utbildningsexpansion som ägt rum, samt presentera vissa data över variationen i hela arbetskraftsstockens fördelning efter utbildningsnivå.

Den obligatoriska skoltiden har successivt förlängts. År 1842 föreskrevs att varje församling skulle inrätta en folkskola, men skoltidens längd preciserades inte. Det gjorde, att utbyggnaden av det obligatoriska skolväsendet kom att ske i väsentligt olika takt i olika delar av landet. Vid mitten av 1860-talet uppskattades den genomsnittliga skoltiden till högst ett läsår,⁸ och många befriades från skolplikten på grund av fattigdom eller svag begåvning. I en stadga från år 1882 föreskrevs att folkskolan skulle omfatta sex årsklasser,⁹ men det praktiska genomförandet tog lång tid, särskilt på landsbygden. I Göteborg, landets näst största stad, infördes t. ex. sexårig folkskola först på 1890-talet, och så sent som kring sekelskiftet beräknas den genomsnittliga skoltiden för hela landet ha varit blott ungefär fyra år.⁸

Under de första årtiondena av 1900-talet genomfördes den sexåriga skolan i hela landet, och i många städer infördes ytterligare ett skolår. Fortfarande kunde somliga befrias från skolplikten, men deras antal hade gradvis gått ner och kom därför att sakna betydelse. År 1937 fattade riksdagen beslut om att sjuårig folkskola skulle genomföras inom en tolvårsperiod. Enskilda kommuner fick dessutom möjlighet att införa åttaårig obligatorisk skolgång, vilket utnyttjades av många städer. Efter principbeslut vid 1950 års riksdag om nioårig obligatorisk skolgång har denna tillämpats i allt flera kommuner, särskilt under 1960-talet, och i slutet av detta årtionde skall den vara helt genomförd.

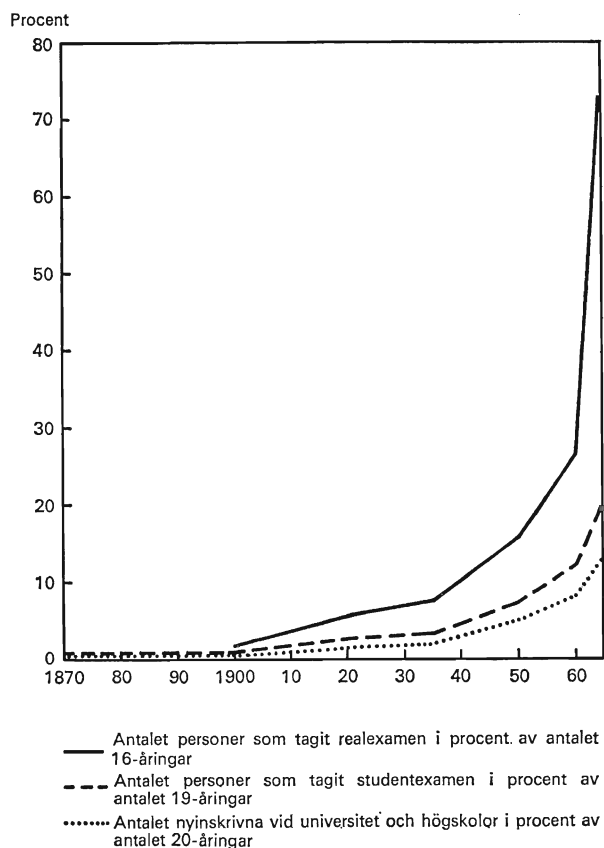
Från 1870 till 1965 har således den tillämpade obligatoriska skoltiden successivt ökat från i genomsnitt ett år till uppemot nio år. Antalet år i den obligatoriska skolan har varit hela skoltiden för den stora majoriteten av ungdomarna i de årskullar som trätt ut på arbetsmarknaden under denna period. De frivilliga skolformerna har emellertid samtidigt byggts ut, och en liten men växande andel av ungdomarna har därigenom haft en längre skoltid. Särskilt under efterkrigstiden har denna andel stigit snabbt.

De viktigaste sekundärskolorna har varit realskola, från vilken man utexaminerats efter 9–10 års sammanlagd skolgång, och gymna-

⁸ Se Marklund & Söderberg [1964], s. 13.

⁹ Se *SOU* 1946: 11, s. 92.

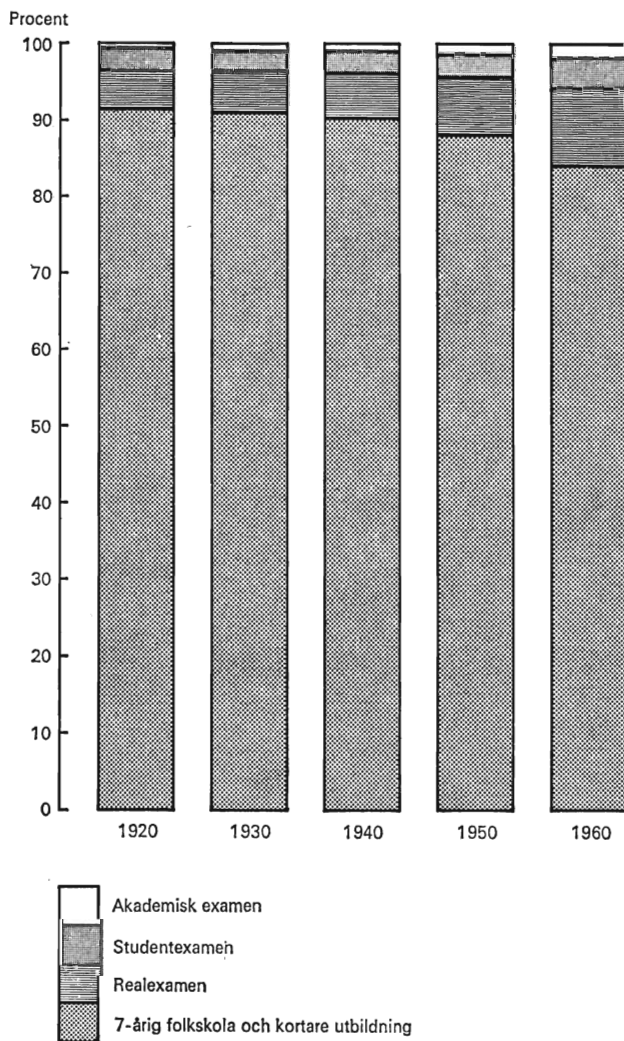
Diagram 4. Utvecklingen av den procentuella andelen av ungdomarna i en årskull som tagit realexamen (motsvarande) och studentexamen (motsvarande) samt den procentuella andelen som påbörjat studier vid universitet och högskolor 1870–1965.

Källa: Tabell A: 8 i bilaga A.

sium, vid vilket man efter ytterligare tre år har avlagt studentexamen. Bland dem som tagit studentexamen har majoriteten fortsatt med universitetsstudier. I samband med införandet av nioårig skollplikt har den obligatoriska skolan (grundskolan) ersatt realskolan. Av diagram 4 framgår hur den andel av en årskull som genomgått de olika skolformerna har varierat mellan 1870 och 1965. I denna andel ingår antalet studerande i vissa skoltyper av näraliggande slag. Däremot finns inte antalet elever vid yrkesskolorna med. Större delen av kurserna vid dessa skolor har varit korta (några månader), och ända fram till efterkrigstiden var det totala elevantalet mycket

Diagram 5. Förändringarna i befolkningens fördelning efter utbildningsnivå 1920–1965.

Källa: Tabell A: 9 i bilaga A.

begränsat. Därefter har yrkesskoleväsendet expanderat starkt.¹ Slutligen kan nämnas den omskolning av arbetslösa som ingår som ett medel i arbetsmarknadspolitiken (mer härom i kapitel 5). Det är

¹ Om man begränsar sig till heltidskurser om minst fem månaders längd, var antalet elever i oktober 1945 10 000 (eller 2 procent av samtliga ungdomar i åldern 15–19 år) och i oktober 1964 71 000 (eller 12 procent av antalet ungdomar i åldern 15–19 år). Se *SOU* 1966: 3, s. 47.

emellertid först på 1960-talet som denna verksamhet fått en betydande omfattning.

Genom utbildningsexpansionen har de ungdomar som inträtt i arbetskraften hela tiden haft en betydligt bättre utbildning än de äldre personer som lämnat den. Effekten härav på hela arbetskraftens utbildningsnivå gör sig emellertid gällande först på längre sikt. Tyvärr föreligger inga siffror över hur lång folkskoletid olika generationer har genomgått. Däremot finns vissa uppgifter om hur befolkningen i åldern 15-64 år har varit fördelad efter olika utbildningsnivåer ovanför folkskolan.² Som framgår av diagram 5 steg andelen personer med mer än folkskoleutbildning från 8 procent år 1920 till 16 procent år 1960. Det är en betydande ökning, men ännu på 1960-talet hade den övervägande delen mindre än nio års utbildning, de flesta blott sex eller sju år.

---

² Skillnaden mellan befolkningens och arbetskraftens fördelning med avseende på utbildningsnivå bör inte vara alltför stor, även om utbildningsnivån troligen är något högre för arbetskraften, eftersom den har en lägre andel kvinnor och kvinnorna har kortare utbildningstid.

KAPITEL 3

Arbetskraftstillväxten 1870–1920

Som framgått av beskrivningen i kapitel 2 har arbetskraften enligt folkräkningarna ökat kraftigt under perioden 1870–1920. I detta kapitel skall göras en undersökning av vilka faktorer som ligger bakom denna tillväxt. Undersökningen kan emellertid inte bli särskilt ingående. Det statistiska materialet från denna tid är nämligen så torftigt att det endast i begränsad utsträckning ger möjlighet till prövning av sambandet mellan arbetskraftens tillväxt och olika förklarande faktorer. Fram till år 1900 föreligger t. ex. inte någon uppdelning av de yrkesverksamma efter så väsentliga variabler som ålder och civilstånd. Man har därför svårt att få reda på i vilka undergrupper av befolkningen som förändringar i yrkesverksamheten ägt rum. Dessutom är det högst osäkert om alla förvärvsarbetande verkligen registrerades som yrkesverksamma. Mellan 1910 och 1920 synes registreringen ha förbättrats, och därför har år 1920 ansetts vara ett lämpligt startår för en mera ingående analys (kapitel 4).

Den analys som följer inleds med en beräkning av hur stor del av arbetskraftstillväxten som kan tillskrivas befolkningsökningen. Därefter diskuteras variationerna i den andel av befolkningen som varit yrkesverksam. Det bör observeras att det blott är förändringar i befolkningens storlek som behandlas särskilt. Effekten av andra demografiska faktorer ligger alltså i yrkesintensitetens variationer.

Befolkningens storlek

Den aktuella tidsperioden, 1870–1920, har här indelats i två delar: 1870–1890 och 1890–1920. Under båda perioderna ökade arbetskraften. Uppgången var snabbare under den senare perioden än under den förra; i synnerhet gällde detta kvinnorna.

Av tabell 3 framgår att över 60 procent av ökningen i antalet yrkesverksamma 1870–1920 enligt standardberäkningar kan tillskrivas befolkningstillväxten.¹ Särskilt bland männen har folkökningen

¹ Här, liksom vid upprepade tillfällen i det följande, har s. k. standardberäkningar utförts för att erhålla en uppfattning om vissa — vanligen demografiska —

Tabell 3. Uppdelning av förändringen i antalet yrkesverksamma under perioderna 1870-1890, 1890-1920 respektive 1870-1920 i en komponent som beror på ändrad befolkningsstorlek (och ändrad könsfördelning) och en annan komponent som beror på ändrad yrkesintensitet (1 000-tal).

	Förändring i antalet yrkesverksamma som kan tillskrivas		
	Ändrad befolkningsstorlek	Ändrad yrkesintensitet	Observerad förändring
<i>1870-1890</i>			
Totalt	+ 209	+ 45	+ 254
Män	+ 165	+ 64	+ 229
Kvinnor	+ 44	- 19	+ 25
<i>1890-1920</i>			
Totalt	+ 509	+ 339	+ 848
Män	+ 424	+ 138	+ 562
Kvinnor	+ 85	+ 201	+ 286
<i>1870-1920</i>			
Totalt	+ 703	+ 399	+ 1 102
Män	+ 569	+ 222	+ 791
Kvinnor	+ 134	+ 177	+ 311

Anm.: Beräkningarna är grundade på siffror från folkräkningarna.

varit avgörande. Den har »förklarat» ungefär tre fjärdedelar av arbetskraftstillväxten under både första och andra perioden. Bland kvinnorna svarade folkökningen endast för den mindre delen av ökningen i antalet yrkesverksamma 1890-1920.

Det faktum att folkökningen enligt standardberäkningarna endast förklarar en del av ökningen i antalet yrkesverksamma är liktydigt med att befolkningstillväxten (relativt sett) har varit mindre än arbetskraftstillväxten. Tillväxten i aktiv befolkning (15-64 år) var i genomsnitt 0,8 procent per år 1870-1920, under det att tillväxten i arbetskraften var 1,2 procent (bland män 1,1 procent och bland kvinnor 1,6 procent).

faktorers effekt på yrkesverksamheten. Det är en grov metod, och resultaten måste därför tolkas med stor försiktighet.

I ovanstående exempel beräknar man hur stort antalet yrkesverksamma skulle ha varit vid periodens slut, om andelen yrkesverksamma då hade varit densamma som vid periodens början. Detta hypotetiska antal vid periodens slut minus det faktiska antalet vid periodens början utgör den ökning i antalet yrkesverksamma under perioden som tillskrivs folkökningen. Återstoden av förändringen i antalet yrkesverksamma hänförs till det förhållandet att andelen yrkesverksamma ändrats.

Yrkesintensitetens variationer

Verklig eller skenbar yrkesintensitetsökning

Som framgick av det föregående återstår det att förklara en betydande variation i arbetskraftsutbudet, även sedan hänsyn tagits till folkökningen. Detta innebär att andelen yrkesverksamma personer bland befolkningen (yrkesintensiteten)² har varierat.

Av tabell A: 10 i bilaga A framgår att yrkesintensiteten — i fortsättningen förkortad y.i. — steg kraftigt från 1870 till 1920. Bland männen skedde en successiv uppgång under hela perioden från 80 procent 1870 till 91 procent 1920. Bland kvinnorna låg den på samma nivå 1870 och 1900 (19 procent) men steg därefter till 27 procent år 1920. Uppgången var för kvinnornas del särskilt stark under 1910-talet.

Denna ökning kan delvis vara ett resultat av förbättrad registrering av yrkesverksamheten. Analysen inleds därför med en diskussion av huruvida yrkesintensitetsökningen är skenbar. Därefter undersöks vilka faktorer en faktisk uppgång i y.i. kan tänkas sammanhålla med.

Det är troligt att det fram till 1900-talets början fanns personer som trots att de var yrkesverksamma saknade yrkesbeteckning i det material som låg till grund för folkräkningarna. Förbättrad registrering (vissa omläggningar i registreringen skedde t. ex. 1910 och 1920) skulle i så fall kunna leda till en höjning av y.i. utan att någon verklig ökning i yrkesverksamheten ägt rum. Det ligger i sakens natur att det inte går att fastställa hur stor del av yrkesintensitetsökningen som av denna anledning endast är skenbar. Man kan dock få en viss ledning av att studera hur andelen personer i olika kategorier har varierat.

Den vuxna befolkningen har sålunda indelats i följande kategorier: 1. yrkesverksamma; 2. f. d. yrkesutövare; 3. understödstagare; 4. kvinnliga medhjälpare familjemedlemmar i jordbruket; 5. familjemedlemmar (hustrur utan yrke och övriga familjemedlemmar); samt 6. övriga. Till understödstagare har förts personer som av »yrkesbeteckningen» att döma inte kan försörja sig genom arbete (fattighjon m. fl.). En minskning i denna grupp är sannolikt ett uttryck för minskad arbetslöshet och undersysselsättning.

---

² Med yrkesintensitet avses kvoten mellan antalet yrkesverksamma i en grupp och totala antalet personer i gruppen. I detta avsnitt är yrkesintensiteten, om inga närmare preciseringar görs, lika med totala antalet yrkesverksamma personer i förhållande till befolkningen över 15 år.

De personer som inte blivit registrerade under någon »yrkesbeteckning» och därför inte kunnat föras till någon av grupperna 1-4 har, om de tillhört en familj, förts till grupp 5 och i annat fall till grupp 6 (den senare gruppen är mycket liten). Bakom en minskad andel för grupp 5, familjemedlemmar, kan dölja sig antingen en fullständigare yrkesredovisning eller en ökad yrkesverksamhet. En ökad yrkesverksamhet kan i sin tur vara en följd av ökad benägenhet att ta yrkesarbete eller en minskad undersysselsättning och arbetslöshet.

Det gäller nu att undersöka hur den vuxna befolkningens fördelning på dessa sex grupper har förändrats. Därför har, för män och kvinnor var för sig, den procentuella andelen i de olika grupperna beräknats för åren 1870, 1890 och 1920. Hur dessa andelar har varierat från 1870-1890 och från 1890-1920 framgår av tabell A: 11 i bilaga A. Andelen yrkesverksamma har som synes ökat, och tabellen utvisar nu vilka grupper som i gengäld erhållit en minskad andel.

Vad männen beträffar motsvarades den ökade andelen yrkesverksamma under perioden 1870-1890 av en minskad andel understödstagare. Det finns därför anledning förmoda, att ökningen i männens y.i. under denna tid framför allt sammanhängde med minskad undersysselsättning och arbetslöshet.³ Under perioden 1890-1920 däremot kompengades ökningen i andelen yrkesverksamma män huvudsakligen genom en minskad andel familjemedlemmar. Under denna tid kan alltså en mera fullständig registrering av de yrkesverksamma vara förklaringen till uppgången i y.i., men det är naturligtvis även möjligt att en stor del av ökningen beror på att förbättrade arbetsmöjligheter lockat ut flera familjemedlemmar på arbetsmarknaden.

Bland kvinnorna ändrades inte y.i. nämnvärt 1870-1890; minskningen i andelen understödstagare åtföljdes bland dem av en ökning i andelen familjemedlemmar. Under perioden 1890-1920 däremot skedde en markant uppgång i andelen yrkesverksamma kvinnor, och den uppvägdes av minskade andelar för understödstagare, medhjälpare familjemedlemmar i jordbruket, hustrur utan yrke och övriga familjemedlemmar. Nedgången för de två första kategorierna, som motsvarade ungefär hälften av uppgången i y.i., kan ses som tecken på minskad undersysselsättning och arbetslöshet. Minskningen för familjemedlemmar utan yrkesbeteckning skulle

---

³ Den kraftiga utvandringen på 1880-talet kan ha medverkat till denna utveckling.

däremot till en större eller mindre del kunna vara ett resultat av fullständigare registrering. En stor del av denna minskning sammanhänger dock med att andelen hustrur utan yrke som hör till denna grupp minskade inte till följd av ökad yrkesregistrering utan till följd av att andelen gifta kvinnor överhuvud gick ned (mer härom senare).

Med ledning av ovanstående beräkningar kan följande slutsatser dras. Den uppgång i y.i. som ägde rum 1870–1890 (gäller endast män) bör till största delen ha varit en verklig ökning. Under perioden 1890–1920 däremot kan tills vidare inte den möjligheten utslutas att männens yrkesintensitetsökning till stor del är skenbar. Den kraftiga uppgången i kvinnornas y.i. 1890–1920, slutligen, bör åtminstone till största delen ha varit verklig.

Ålder och civilstånd

a) Eftersom y.i. är olika vid olika ålder och civilstånd, är det av intresse att undersöka i vad mån variationen i y.i. inom hela befolkningen kan tillskrivas förändringar i befolkningens sammansättning med avseende på dessa variabler. Genom standardberäkningar kan man få en uppfattning härom. Nu finns emellertid inte, som förut nämnts, någon uppdelning av de yrkesverksamma på ålder och civilstånd för åren 1870 och 1890, och därför har som vägnings-tal valts y.i. i olika ålders- och civilståndsgrupper från år 1920.⁴

Vad gäller männen har förändringar i civilståndsfordelningen ringa betydelse, eftersom y.i. för deras del inte varierar nämnvärt med civilstånd. Förskjutningar i åldersfordelningen inverkar där-

---

⁴ För att få en uppskattning av hur stor del av en y.i.-förändring som kan tillskrivas t.ex. förskjutningar i åldersfordelningen görs följande standardberäkningar. Man beräknar hur stor förändringen i y.i. över perioden blir om y.i. inom olika åldersklasser sätts lika vid periodens början och vid periodens slut. Vanligtvis sätts i denna framställning y.i. i olika åldersklasser lika med den faktiska y.i. inom motsvarande klasser vid periodens början. (Som påpekats i ovanstående exempel har man där använt de faktiska y.i. vid periodens slut, eftersom uppgifter om y.i. inom olika klasser vid periodens början saknas.) Den förändring över perioden i totala y.i. som erhålls om y.i. inom olika åldersklasser konstant hålls tillskrivs förskjutningen i ålderssammansättningen. Standardberäkningar för andra faktorer läggs upp på motsvarande sätt. Därvid bör observeras att man inte utan vidare kan »slå ihop» resultaten från flera standardvägningar. Om man vid separata standardberäkningar för tre olika faktorer har funnit att var och en svarat för 10 procent av y.i.-förändringen, kan man inte därav dra slutsatsen att 30 procent av y.i.-förändringen kan tillskrivas de tre faktorerna tillsammans. En sådan slutsats kräver att man gör standardberäkningen på alla tre faktorerna samtidigt, eftersom faktorerna kan vara korrelerade med varandra.

emot (bland äldre personer är andelen yrkesverksamma mindre än bland yngre och medelålders). Under perioden 1870–1890 skedde en klar förskjutning i åldersfördelningen mot högre åldrar.⁵ Det gör att y.i. skulle ha stigit ännu mera än den gjorde under denna period, om åldersfördelningen vid existerande folkmängd hade varit konstant (beräkningarna tyder på, att det skulle ha blivit en ökning på drygt 5 i stället för 4 procentenheter). Under perioden 1890–1920 däremot ägde inga betydelsefulla förskjutningar i åldersfördelningen rum.

Kvinnornas y.i. skiljer sig kraftigt åt mellan olika åldrar och olika civilstånd. Vissa förskjutningar i civilståndsfördelningen ägde rum under de studerade perioderna. Andelen gifta kvinnor steg således under perioden 1870–1890 från 47 till 48 procent men sjönk 1890–1920 från 48 till 46 procent (se tabell A: 3 bilaga A). För kvinnornas åldersfördelning gäller samma sak som för männens: förskjutning mot högre åldrar under den första perioden och inga väsentliga förändringar under den andra.

Under perioden 1870–1890 medförde således förskjutningar i både ålders- och civilståndsfördelningen en tendens till minskning i kvinnornas y.i. Andelen yrkesverksamma kvinnor sjönk med en procentenhet, och denna nedgång motsvarar rätt väl den minskning som förändrad ålders- och civilståndsfördelning kan beräknas ha lett till. Aldern svarade för den större delen av nedgången. För tiden 1890–1920 kan ungefär 15 procent av den starka uppgången i kvinnornas y.i. tillskrivas faktorn civilstånd.

b) I detta avsnitt om ålder och civilstånd kan det vara lämpligt att något beröra hur y.i. har utvecklats i olika ålders- och civilståndsgrupper. Viss information härom finns för senare delen av den studerade perioden.

Det kan därvid konstateras, att uppgången i y.i. för män 1900–1920 främst var lokaliserad till yngre personer. Således var hälften av ökningen 1900–1910 en följd av att y.i. steg bland ungdomar i åldern 15–25 år och 1910–1920 svarade denna grupp för så gott som hela ökningen (i åldern 15–25 år steg y.i. med uppmot 10 procentenheter och i åldern över 25 år förändrades den inte nämnvärt). Detta synes vara ett tecken på att uppgången i männens y.i. framför allt hängde samman med minskad arbetslöshet och undersysselsättning. En nedgång i arbetslösheten medför nämligen att man i folkräkningarna registrerar en tendens till stigande y.i. i första

---

⁵ Detta sammanhängde med den stora utvandringen på 1880-talet.

hand för yngre personer. Vid omfattande arbetslöshet har de som kommer upp i arbetsför ålder svårt att få arbete, och det kan därför dröja länge, innan de erhåller någon yrkesbeteckning, även om de långt dessförinnan representerar ett arbetskraftsutbud. Vuxna personer som blir arbetslösa däremot skall i princip registreras efter det yrke de senast utövat, varför de flesta arbetslösa bland dem bör ingå i antalet yrkesverksamma.⁶

När det gäller kvinnorna kan konstateras, att det främst varit de ogifta kvinnorna som stått för den ökade yrkesverksamheten. Andelen yrkesverksamma bland de gifta kvinnorna kan nämligen för tiden före 1910 uppskattas till blott 1 à 1,5 procent. Därefter fördubblades den visserligen från 1,9 procent år 1910 till 3,8 procent år 1920, men det var ändå en liten ökning jämfört med den ökning på 6 procentenheter som noterades för samtliga kvinnor under samma tid. Bakom denna uppgång låg alltså främst en ökning i de ogifta kvinnornas y.i., som steg med 10 procentenheter under 1910-talet.

Vad beträffar y.i.-utvecklingen i olika åldersgrupper kan man för kvinnornas del nöja sig med att konstatera, att ökningen 1910–1920 — i motsats till vad som gällde männen — inte var koncentrerad till vissa åldersgrupper.

Övriga faktorer

Flyttningen från landsbygden till städerna pågick under hela den studerade perioden. År 1870 bodde endast 14 procent av den vuxna befolkningen (över 15 år) i städer. Andelen steg till 20 procent år 1890 och 31 procent år 1920.⁷

Enligt standardkalkyler hade urbaniseringen inte någon effekt på yrkesverksamhetens storlek bland män, eftersom y.i. var ungefär lika

⁶ Det kan för den skull inte uteslutas, att den totala y.i.-ökningen haft ett samband med den förut omtalade förbättringen i yrkesregistreringen. Det skulle ju kunna vara så att den framför allt inneburit en fullständigare registrering av yrkesverksamheten just bland ungdomen. Minskad arbetslöshet kan i sin tur vara orsak till att registreringen blivit fullständigare. Om en allt större del av den yrkesarbetande ungdomen haft stadigvarande arbete och allt mindre del en mängd tillfälliga arbeten, så har detta troligen ökat sannolikheten för att de skulle registreras som yrkesarbetande. Man kan nämligen förmoda att det i synnerhet var de som ofta bytte arbete som inte kom med, då registreringen var ofullständig.

⁷ Som uttryck för denna urbanisering som ägde rum är dock dessa siffror ofullkomliga. Dels hade det varit mera intressant att ha siffror för överflyttningen från glesbygd till tätorter (sådana saknas emellertid), dels blev många stadsbor utan att flytta genom att tätorter blivit städer och genom att städer inkorporerat omkringliggande landsbygd.

stor på landsbygden som i städerna (se tabell A: 12 i bilaga A). Kvinnornas y.i. däremot var hälften så stor på landsbygden som i städerna. Urbaniseringen medförde därför en tendens till stigande y.i., vilket gjorde att nedgången i y.i. 1870–1890 blev något lägre än den skulle ha blivit utan urbanisering. För perioden 1890–1920 ger en standardberäkning resultatet att 18 procent av ökningen i y.i. kan ses som en urbaniseringseffekt.

Uppgången i kvinnornas y.i. 1890–1920 var framför allt koncentrerad till städerna. Den steg där från 29 procent år 1890 till 43 procent år 1920, under det att den på landsbygden endast ökade från 15 till 19 procent. Om man undersöker enbart de gifta kvinnorna blir skillnaden mellan landsbygd och städer ännu mera markant. De gifta kvinnornas y.i. steg med ett par procentenheter 1890–1920. På landsbygden var den emellertid i stort sett konstant, under det att den i städerna steg med mer än 5 procentenheter.

Näringsstrukturen förändrades avsevärt under den aktuella 50-årsperioden. Industri och hantverk, liksom handel och samfärdsel, expanderade kraftigt. Jordbruksbefolkningens andel av den totala befolkningen var 72 procent år 1870 och 44 procent år 1920.

Männens y.i. steg både inom jordbruksbefolkningen och inom övrig befolkning. Utförda standardberäkningar ger inte vid handen att den ändrade näringsstrukturen haft någon del i yrkesverksamhetens ökning. Självfallet har dock överflyttningen från jordbruk till övriga näringar, liksom utvandringen, varit en förutsättning för en minskad undersysselsättning och arbetslöshet. Beträffande kvinnornas y.i. kan noteras, att den starka uppgången 1890–1920 bestod av en stigande yrkesverksamhet enbart inom befolkningen utanför jordbruket, bland vilken y.i. för kvinnor nästan fördubblades. Allt fler kvinnor kunde alltså beredas arbetstillfällen inom de expanderande näringarna.

I övrigt kan nämnas att ökningen i den kvinnliga yrkesverksamheten till viss del bör ha hängt samman med nedgången i nativiteten. Födelseantalet uppvisade en nedåtgående tendens under hela den aktuella perioden men särskilt under 1910-talet (se tabell 1 s. 15). Antalet barn under 10 år i förhållande till antalet gifta kvinnor under 45 år var 2,5 såväl 1870 som 1910 men minskade till 2,1 år 1920.⁸ Denna utveckling stämmer väl överens med utvecklingen beträffande y.i. bland gifta kvinnor. Som förut nämnts var det först på 1910-talet som den ökade nämnvärt.

⁸ Beräkningarna är grundade på uppgifter från Historisk statistik för Sverige, del I.

Av större betydelse än nedgången i barnantalet var förmodligen den minskning i arbetsbördan i hemmen som ägde rum av andra skäl. Denna utveckling är svår att fånga i siffror, men det var utan tvivel så att en allt större del av det som konsumerades i hushållen successivt kom att produceras utanför hemmen. Denna tendens var till en början mest uttalad i städerna, där varorna var lättillgängliga, men eftersom distributionen effektiviserades litade även landsbygdsbefolkningen allt mindre till självhushåll, i varje fall befolkningen utanför jordbruket.

Självfallet finns det flera faktorer utöver de här nämnda som varit av betydelse för yrkesintensitetens utveckling. På grund av bristen på data från denna tid blir emellertid urvalet av faktorer begränsat, och det är därför svårt att göra en mera ingående analys.

Sammanfattning

Tillväxten i antalet yrkesverksamma 1870–1920 var i stor utsträckning ett resultat av folkökningen. Det kan således beräknas, att den svarade för över 70 procent av tillväxten i antalet yrkesverksamma män. Den kvinnliga arbetskraften växte 1870–1890 i något långsammare takt än vad befolkningen gjorde, men 1890–1920 i avsevärt snabbare takt så att folkökningen endast svarade för 30 procent av arbetskraftstillväxten.

Stigande y.i. hade således också stor del i ökningen av antalet yrkesverksamma. Andelen yrkesverksamma män gick upp från 80 procent 1870 till 91 procent 1920, och andelen yrkesverksamma kvinnor undergick inga större förändringar 1870–1890 men steg kraftigt 1890–1920 (från 18 till 27 procent). En analys av variationerna i y.i. leder inte fram till några definitiva resultat, men vissa slutsatser kan möjligen dras. Först måste emellertid göras det förbehållet att uppgången i andelen yrkesverksamma åtminstone till stor del kan bero på att yrkesregistreringen blivit mera fullständig.

En väsentlig skillnad mellan män och kvinnor i fråga om den allmänna bakgrunden till den ökade yrkesverksamheten ligger däri, att alternativet till yrkesarbete för kvinnorna främst var hushållsarbete i den egna familjen, under det att alternativet för männens del i stort sett var sysslöshet. Det ligger därför nära till hands att anta att uppgången i männens y.i. främst sammanhängde med en minskad arbetslöshet och undersysselsättning, medan minskningen i hemarbetets omfattning bör ha haft den avgörande betydelsen för y.i.-ökningen bland kvinnorna.

Det presenterade siffermaterialet ger visst stöd för att så var fallet.

Bland männen minskade nämligen 1870–1890 andelen understödstagare lika mycket som andelen yrkesverksamma gick upp, och 1890–1920 var y.i.-ökningen till stor del koncentrerad till yngre personer, och det kan förmodas, att en minskad arbetslöshet ger en tendens till stigande y.i. just bland dem.

Uppgången i kvinnornas y.i. 1890–1920 bestod i en ökning bland ogifta kvinnor i långt större utsträckning än bland gifta, en ökning bland städernas kvinnor långt mera än bland landsbygdens, samt en ökning bland befolkningen utanför jordbruket och inte bland jordbruksbefolkningen. Dessa skillnader stämmer överens med hypotesen att minskningen i hemarbetets omfattning låg bakom y.i.-ökningen. Det finns nämligen anledning anta, att hemarbetet minskade i snabbare takt i städerna än på landsbygden och att minskningen främst gällde befolkningen utanför jordbruket. Det bör också ha varit de ogifta kvinnorna som först lämnade hushållsarbetet; husmodern var troligen den som i sista hand tog yrkesarbete. Först i slutet av den studerade perioden gick de gifta kvinnornas y.i. upp och då endast i städerna.

Det finns naturligtvis många andra faktorer än de ovan nämnda som har inverkat på yrkesverksamhetens storlek. När det gäller kvinnornas y.i. beräknas ändrad civilståndsfördelning och urbanisering var för sig ha svarat för 15–20 procent av uppgången. Dessutom kan nämnas att barnantalet reducerats, vilket bör ha givit en tendens till ökad y.i. bland kvinnorna.

Arbetskraftstillväxten 1920–1965

Befolkningens storlek och sammansättning

I detta kapitel redogörs först för hur stor del av arbetskraftstillväxten som de demografiska faktorerna svarar för och därefter studeras vilka demografiska grupper som främst bidrar till den variation som beror på andra faktorer. I efterföljande avsnitt gäller det sedan att bestämma vilka faktorer som ligger bakom variationerna i yrkesintensitet bland dessa grupper. Först behandlas därvid männens yrkesintensitet och därefter kvinnornas.

För att skilja ut effekten av demografiska faktorer från effekten av andra faktorer har ett antal standardberäkningar¹ utförts. Med demografiska faktorer avses här befolkningens storlek, samt variablerna kön, ålder och civilstånd. Vid analysen av den manliga arbetskraftens utveckling har dock ingen hänsyn tagits till civilståndsfördelningen, eftersom dess variationer endast medfört mycket små förändringar i antalet yrkesverksamma män.

I tabell 4 presenteras resultaten från standardberäkningar för hela perioden (1920–1965), samt för mellankrigstiden (1920–1940) och efterkrigstiden (1945–1965). Totalt för hela perioden var enligt kalkylerna större delen av ökningen i antalet yrkesverksamma (över 85 procent) en effekt av demografiska faktorer. Stor skillnad förelåg emellertid mellan män och kvinnor i detta avseende. Bland männen skulle det som en effekt av de demografiska faktorerna ha blivit

---

¹ Dessa beräkningar har gått ut på att fastställa hur stort antalet yrkesverksamma skulle ha varit vid slutet av en period, om andelen yrkesverksamma inom olika delgrupper hade varit densamma som vid periodens början. Yrkesintensiteten har för män hållits konstant inom skilda åldersgrupper och för kvinnor i skilda åldersgrupper inom vart och ett av civilstånden ogifta, gifta och förut gifta. (Såväl för män som för kvinnor har åldersgrupperna varit 0–15, 15–19, 20–24, 25–29, 30–39, 40–49, 50–59, 60–64, 65–69, samt 70–w år.) Skillnaden mellan det på detta sätt beräknade antalet yrkesverksamma vid periodens slut och det faktiska antalet vid periodens början ses som en effekt av demografiska faktorer. Resten av variationen i antalet yrkesverksamma, dvs. skillnaden mellan det faktiska antalet yrkesverksamma vid periodens slut och det beräknade antalet vid samma tidpunkt, utgör en effekt av ändrad yrkesintensitet inom de olika delgrupperna.

Tabell 4. Uppdelning av förändringen i antalet yrkesverksamma under perioderna 1920-1940, 1945-1965 respektive 1920-1965 i en komponent som beror av demografiska faktorer och en annan komponent som beror av övriga faktorer (1 000-tal).

Period	Kategori	Förändring i antalet yrkesverksamma som kan tillskrivas		
		Demografiska faktorer	Övriga faktorer	Observerad förändring
1920-1940	Totalt	+ 489	+ 43	+ 532
	Män	+ 442	- 82	+ 360
	därav 0-29 år		- 19	
	60- ω år		- 48	
	Kvinnor	+ 47	+ 125	+ 172
	därav ogifta	+ 21	+ 50	+ 71
	gifta	+ 14	+ 72	+ 86
	föret gifter	+ 12	+ 3	+ 15
	ogifta			
	50- ω år		- 9	
föret gifter				
60- ω år		- 1		
1945-1965	Totalt	+ 323	+ 102	+ 425
	Män	+ 334	- 253	+ 81
	därav 0-29 år		- 164	
	60- ω år		- 70	
	Kvinnor	- 11	+ 355	+ 344
	därav ogifta	- 66	- 37	- 103
	gifta	+ 25	+ 382	+ 407
	föret gifter	+ 30	+ 10	+ 40
	ogifta			
	0-24 år		- 39	
65- ω år		- 10		
föret gifter				
65- ω år		- 12		
1920-1965	Totalt	+ 862	+ 134	+ 996
	Män	+ 892	- 399	+ 493
	därav 0-29 år		- 209	
	60- ω år		- 158	
	Kvinnor	- 30	+ 533	+ 503
	därav ogifta	- 106	+ 29	- 77
	gifta	+ 32	+ 488	+ 520
	föret gifter	+ 44	+ 17	+ 61
	ogifta			
	60- ω år		- 21	
föret gifter				
60- ω år		- 15		

Anm.: Beräkningarna är grundade på uppgifter från folkräkningarna.

en långt kraftigare ökning i antalet yrkesverksamma än vad det faktiskt blev, dvs. andra faktorer medförde en stark tendens till minskad yrkesverksamhet. Bland kvinnorna däremot gav inte de demografiska faktorerna något positivt tillskott till antalet yrkesverk-

samma, utan ökningen i den kvinnliga arbetskraften var helt en effekt av andra faktorer.

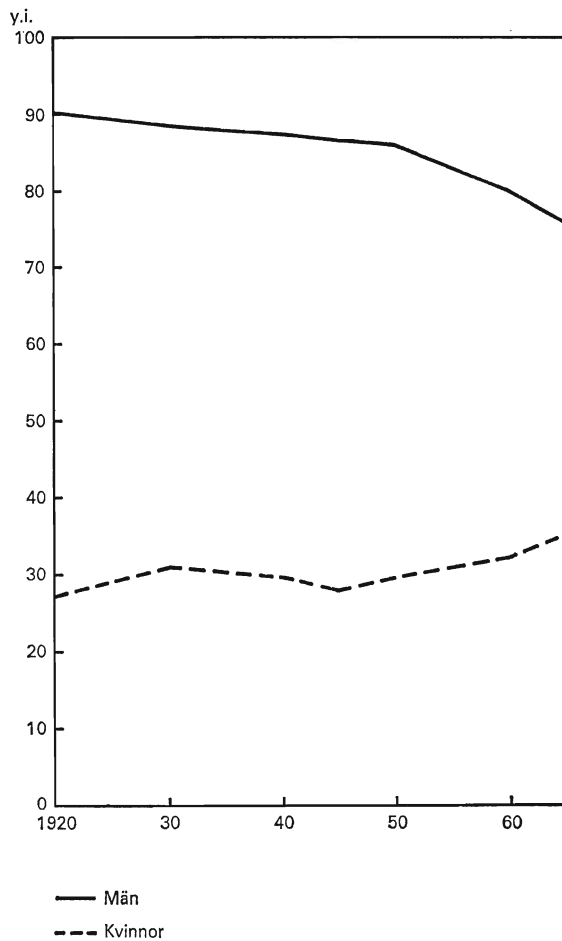
Hela ökningen i arbetskraften mellan 1920 och 1965 uppgick till 1 milj., varav ungefär hälften män och hälften kvinnor. Bland männen ägde större delen av uppgången rum under mellankrigstiden, och bland kvinnorna var större delen av ökningen förlagd till efterkrigstiden. Detta sammanhänge med att den negativa effekten på den manliga arbetskraftens storlek från andra faktorer än de demografiska var särskilt stark under efterkrigstiden, och att den positiva effekten på den kvinnliga arbetskraftens storlek från andra faktorer än de demografiska var särskilt kraftig under samma tid.

Den positiva effekt de demografiska faktorerna hade på den totala arbetskraftstillväxten var ett resultat av folkökningen. Den aktiva befolkningen ökade med knappt en procent i genomsnitt per år under mellankrigstiden och 0,6 procent under efterkrigstiden, vilket var nästan lika stor tillväxttakt som arbetskraften hade under motsvarande tid. Det positiva tillskottet från förändringarna i befolkningens storlek motverkades dock av variationerna i befolkningens sammansättning.

Åldersfördelningen försköts nämligen mot allt högre åldrar. Eftersom kvinnornas yrkesaktivitet sjunker mera med stigande ålder än männens, innebar detta en starkare tendens till minskad yrkesverksamhet bland kvinnor än bland män. Vidare ändrades civilståndsfördelningen på ett sådant sätt att andelen gifta ökade markant (från 46 procent år 1920 till 60 procent år 1965). Detta medförde en kraftig tendens till minskad yrkesverksamhet bland kvinnorna, eftersom de gifta kvinnorna har väsentligt lägre andel yrkesverksamma än de ogifta. På grund av förskjutningarna i ålders- och civilståndsfördelningen gav de demografiska faktorerna trots folkökningen inte upphov till något positivt tillskott till antalet yrkesverksamma kvinnor.

Effekten av förändringarna i befolkningens sammansättning kan lämpligen studeras mot bakgrund av variationerna i andelen yrkesverksamma bland befolkningen över 15 år (se tabell A: 13 i bilaga A). Denna andel uppvisade inga stora förändringar mellan 1920 och 1965, men andelen yrkesverksamma bland vuxna män (över 15 år) sjönk med 14 procentenheter och andelen yrkesverksamma bland vuxna kvinnor steg med 8 procentenheter (se diagram 6). En standardkalkyl utvisar (se tabell 5), att nedgången bland män endast till en mindre del kan tillskrivas förändringarna i ålderssammansättningen. Bland kvinnorna skedde en uppgång i andelen yrkesverk-

Diagram 6. Utvecklingen av yrkesintensiteten bland män och kvinnor 1920–1965 (yrkesintensitet är här lika med andelen yrkesverksamma bland befolkningen över 15 år).

Källa: Tabell A: 13 i bilaga A.

samma trots att förskjutningarna i åldersfördelningen och framför allt förskjutningarna i civilståndsfördelningen medförde en kraftig tendens till minskad andel.

Sedan hänsyn tagits till faktorerna ålder och civilstånd skulle det enligt tabell 5 återstå att finna orsaksfaktorerna bakom en nedgång i andelen yrkesverksamma bland männen med 13 procentenheter och en uppgång i andelen yrkesverksamma bland kvinnorna med 17 procentenheter. Av tabell 4 framgår vilka demografiska grupper som

Tabell 5. Förändringarna i yrkesintensiteten 1920–1965 uppdelade på förändringar som kan tillskrivas ålder, civilstånd och andra faktorer.

	Total förändring	Förändring som kan tillskrivas		
		Ålder	Civilstånd	Andra faktorer
Män	- 14,2	- 1,4	-	- 12,8
Kvinnor	+ 8,1	- 2,0	- 7,1	+ 17,2

Anm.: Med yrkesintensitet avses andelen yrkesverksamma bland män respektive kvinnor över 15 år.

främst bidrog till den variation som beror av andra faktorer än de demografiska. Tabellen visar, att nedgången bland män var koncentrerad till ungdomar, särskilt under efterkrigstiden, och äldre personer. Ökningen bland kvinnorna var starkast under efterkrigstiden, och den hänförde sig så gott som helt till en kraftig uppgång i yrkesverksamheten bland de gifta kvinnorna. Under mellankrigstiden bidrog även de ogifta kvinnorna till uppgången. Yrkesintensiteten steg i de allra flesta ålders- och civilståndsgrupperna bland kvinnorna. De grupper som hade en sjunkande y.i. finns angivna i tabellen. Bland dem märks ogifta kvinnliga ungdomar under efterkrigstiden.

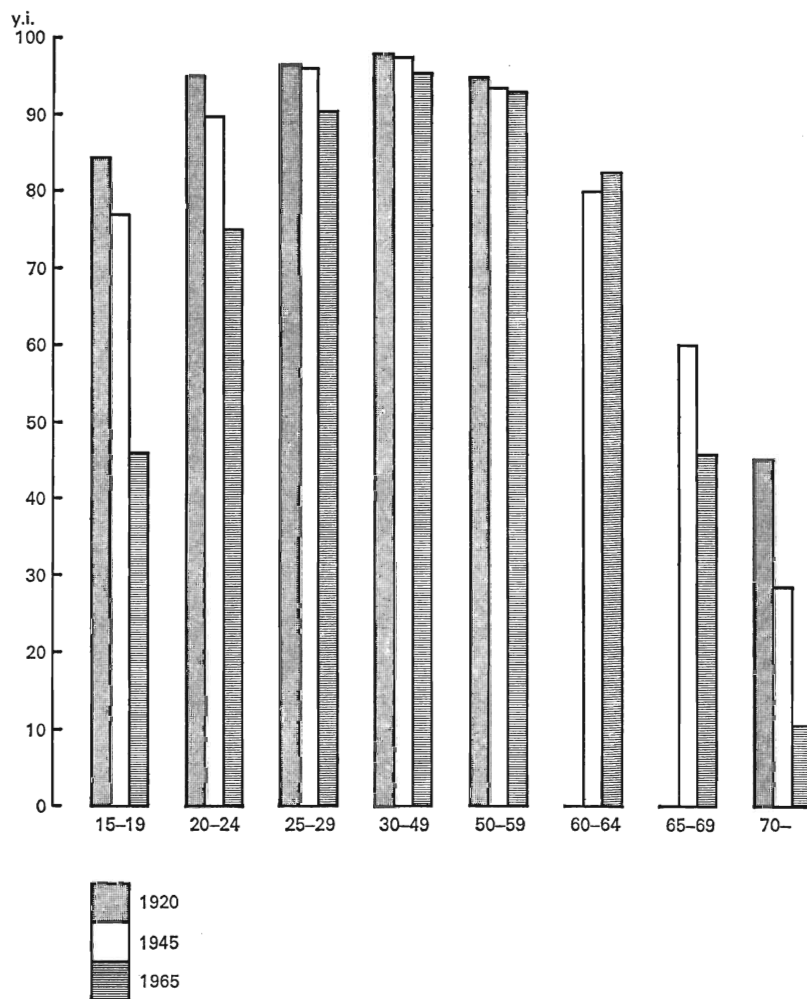
Männens yrkesintensitet

Som framgick av föregående avsnitt har männens yrkesintensitet sjunkit. Variationerna i åldersgruppen 30–59 år är emellertid små (se diagram 7 och tabell A: 14 i bilaga A); yrkesintensiteten för denna grupp gick ned från drygt 97 procent år 1920 till knappt 95 procent år 1965. Sådana mindre variationer kan vara ett resultat av skillnader i klassifikationen av de yrkesverksamma från en folkräkning till en annan och behöver således inte vara uttryck för en reell förändring. Nedgången i yrkesintensitet hänför sig som förut nämnts till ungdomar och äldre personer. I åldern 15–29 år sjönk den från 92 procent 1920 till 69 procent 1965 och i åldern över 60 år från 66 till 42 procent under samma tid. I de båda avsnitt som följer skall undersökas vilka faktorer som ligger bakom nedgången för dessa två kategorier.

Ungdomar

Den dominerande orsaken till att yrkesintensiteten sjunkit bland yngre personer är att antalet studerande har ökat. Ungdomarnas

Diagram 7. Yrkesintensiteten för män i skilda åldersgrupper 1920, 1945 och 1965.

Källa: Tabell A: 14 i bilaga A.

inträde i förvärvslivet har förskjutits mot högre åldrar dels genom den obligatoriska skoltidens förlängning, dels genom de frivilliga skolformernas expansion (se s. 27).

Från vissa folkräkningar kan erhållas uppgifter om andelen studerande i olika åldersklasser. De data som föreligger presenteras i tabell 6. Av tabellen framgår att andelen studerande i åldern 15-19 år steg från cirka 10 procent år 1936 till nästan 50 procent år

Tabell 6. *Andelen studerande i olika åldersklasser bland män och kvinnor 1920-1965.*

Alder	1920		1936		1945		1960		1965	
	Män	Kvin- nor	Män	Kvin- nor	Män	Kvin- nor	Män	Kvin- nor	Män	Kvin- nor
15-19	..	..	11	10	15,1	13,8	37 (36)	39	49 (48)	49
20-24	2,1	0,5	4,1	1,9	6,4	3,3	14 (11,8)	10,4	20 (16,6)	14,6
25-29	0,8	0,1	1,4	0,3	2,4	0,6	4,1	1,4	5,4	2,3

Anm.: 1. Siffrorna för år 1920 är troligen något för låga.
 2. I folkräkningarna för åren 1936, 1960 och 1965 föreligger andelen studerande i åldern 16-19 år, men inte andelen bland 15-åringar. Denna andel har för år 1936 uppskattats med hjälp av uppgifter i *SOU* 1955: 34, s. 94 och för år 1960 med hjälp av data i Statistisk årsbok 1963, s. 286. År 1965 har andelen studerande bland manliga 15-åringar antagits vara 84 procent och bland kvinnliga 86 procent.
 3. Vid folkräkningarna 1960 och 1965 fördes de värnpliktiga till en särskild kategori under det att de vid tidigare folkräkningar registrerades efter den sysselsättning som de normalt hade, dvs. när de inte gjorde militärtjänst. För att erhålla överensstämmelse med tidigare folkräkningar har därför antalet yrkesverksamma och antalet studerande bland de värnpliktiga uppskattats och därefter förts till respektive grupp. *Siffrorna inom parentes* i tabellen anger andelen studerande före denna korrigering.

Källa: SOS, Folkräkningarna.

1965. I åldern 20-24 år ökade utbildningsfrekvensen från en eller ett par procent år 1920 till mer än 15 procent år 1965.

Studier är den vanligaste orsaken till att en del yngre män inte är yrkesverksamma, men det finns andra orsaker. Några är arbetsoförmögna på grund av sjukdom o. d. Andelen arbetsoförmögna bland yngre personer har emellertid varit låg, och uppgifter från folkräkningarna 1936, 1945 och 1960 tyder på att denna andel har varit ungefär konstant. Den har legat på nivån knappt en procent i åldersklassen 15-19 år, cirka en procent i åldern 20-24 år och drygt en procent i åldern 25-29 år. Det finns därför ingen anledning att tro att faktorn arbetsförmåga har bidragit till nedgången i yrkesintensitet.

Det finns även en del ej yrkesverksamma personer som varken är studerande eller arbetsoförmögna. I åldern 15-19 år utgör denna grupp 5-10 procent av samtliga personer, i åldern 20-24 år 1,5-2,5 procent och i åldern 25-29 år 0,5-1,5 procent. I åldersgruppen 20-29 år var variationerna i denna andel ganska små, och det kan

Tabell 7. Förändringen i procentuella andelen yrkesverksamma och procentuella andelen studerande bland män under vissa delperioder mellan 1920 och 1965.

Period	Ålder	Yrkesverksamma	Studerande
1920-1936	15-19	-4,9	..
	20-24	-1,8	+2,0
	25-29	-0,7	+0,6
1936-1945	15-19	-2,3	+4
	20-24	-3,4	+2,3
	25-29	-1,0	+1,0
1945-1960	15-19	-19,1	+22
	20-24	-6,8	+8
	25-29	-2,8	+1,7
1960-1965	15-19	-11,5	+12
	20-24	-8,0	+6
	25-29	-2,6	+1,3

Källor: Tabell A: 14 i bilaga A och tabell 6, s. 47; SOS, Särskilda folkräkningen 1935/36, del V, s. 138 (mars 1936).

därför inte uteslutas att de var ett resultat av skillnader i klassifikationen av de yrkesverksamma mellan olika folkräkningar.

I den yngsta åldersgruppen däremot skedde större förändringar i restgruppens storlek. Mellan 1920 och 1936 ökade den troligen, men efter 1936 minskade den. Andelen personer i åldern 15-19 år som varken var yrkesverksamma, studerande eller arbetsoförmögna gick ned från 9 procent år 1936 och 7 procent år 1945 till knappt 5 procent år 1960. Denna utveckling sammanhängde förmodligen med variationerna i arbetslöshetens omfattning. Under mellankrigstiden, särskilt under 1920-talet, var ungdomsarbetslösheten ett allvarligt problem inte blott i samband med depressionerna. Stora årskullar kom ut på arbetsmarknaden samtidigt som det förelåg en hög permanent arbetslöshet. Under efterkrigstiden däremot har den fulla sysselsättningen medfört att den icke studerande ungdomen tidigare än förut kunnat få fast anställning.

Avslutningsvis skall konstateras att flera faktorer kan ha inverkat på förändringarna i y.i. bland män i åldern 15-29 år. Det står dock klart, att större delen av nedgången i denna y.i. sammanhänger med en förlängd utbildningstid. Överensstämmelsen mellan variationerna i andelen yrkesverksamma och i andelen studerande är nämligen god, vilket framgår av tabell 7.

Tabell 8. Yrkesintensiteten för äldre män i olika åldersgrupper 1920-1965.

I slutet av år	Ålder			
	60-64	65-69	70-	65-
1920	81,9		45,1	-
1930	84,3	69,4	38,1	49,9
	77,2			
1936 ^a	..	..	..	43,9
1940	79,8	60,5	31,5	42,6
1945	80,2	59,8	28,5	40,7
1950	79,7	56,4	23,7	36,1
1960	82,5	50,6	13,2	27,1
1965	82,4	45,7	10,7	23,9

^a Mars 1936.

Källa: SOS, Folkräkningarna.

Äldre personer

De äldres y.i. har oavbrutet minskat mellan 1920 och 1965 (med äldre personer avses här personer över 65 år).² Detta framgår av tabell 8, där åldersgruppen 60-64 år har tagits med som jämförelse-material. Andelen yrkesverksamma bland män över 65 år har varje årtionde sedan 1930 minskat med 7-9 enheter. Det kan observeras, att nedgången under 1930-talet var koncentrerad till första delen av årtiondet och under 1940-talet till andra delen. Som jämförelse kan nämnas att andelen yrkesverksamma i åldersgruppen 60-64 år sjönk under 1930-talet men inte under 1940- och 1950-talen.

Folk slutar alltså yrkesarbeta tidigare nu än förr. Tidpunkten för utträde ur yrkeslivet hänger bland annat samman med sådana saker som graden av arbetsförmåga, möjligheterna för avskedade att få nytt arbete och möjligheterna att försörja sig utan att arbeta. Andelen arbetsoförmögna bland äldre personer antas här vara någorlunda konstant. Vad gäller möjligheterna för avskedade att få nytt arbete är det ett välkänt faktum att äldre personer som på grund av företagsnedläggelser o. d. blivit avskedade från sitt arbete har förhållandevis svårt att få ny anställning och att en stor del då lämnar arbetskraften. Därför kommer arbetslöshetens omfattning att få betydelse för yrkesverksamhetens omfattning bland äldre personer. Beträffande de äldres möjligheter att försörja sig utan att arbeta spelar naturligtvis pensionsförhållandena en avgörande roll.

² I tabell 4 har gränsen satts vid 60 år på grund av att åldersgruppen 65-w ej kan särskiljas i data från 1920 års folkräkning.

En lag om allmän pensionsförsäkring utfärdades år 1913. Beloppen var emellertid små och kunde endast tjäna som ett bidrag till försörjningen. Någon nämnvärd betydelse för de äldres y.i. kan inte denna pensionsförsäkring ha haft. År 1935 utfärdades en ny lag om folkpensionering varigenom beloppen höjdes något, men fortfarande var de jämförelsevis små. År 1948 trädde ännu en ny folkpensionering i kraft, och det var först då man inriktade sig på att nå upp till sådana pensionsbelopp, att pensionärerna skulle kunna försörja sig helt på sin pension.

Vidare bör nämnas att ett allt större antal personer har erhållit tjänstepension.³ Detta har framför allt skett på det sättet att de grupper som haft en god tjänstepension — stats- och kommunalanställda, en växande del av tjänstemännen i enskild tjänst⁴ — har ökat starkt i antal.

För arbetare i enskild tjänst och för de tjänstemän som ej haft tjänstepension har den kraftiga förbättringen av folkpensionerna under efterkrigstiden möjliggjort ett tidigare utträde ur yrkeslivet än under föregående perioder. Y.i. i olika åldersklasser år 1960 tyder på att många slutar arbeta vid folkpensionsåldern 67 år. För män var andelen yrkesverksamma 70 procent i åldersklassen 65 år och 26 procent i åldern 70 år, och nedgången mellan dessa åldrar var koncentrerad till 67-årsåldern. Före folkpensionsreformen 1948 utgjorde inte 67 år samma skarpa gräns,⁵ vilket skulle innebära att folkpensionen under efterkrigstiden fått stor betydelse för valet av tidpunkt för utträde ur yrkeslivet.

Möjligheten för äldre personer att försörja sig utan att arbeta har således förbättrats avsevärt under efterkrigstiden. Det är naturligt att denna möjlighet utnyttjats av allt flera människor och att yrkesverksamheten bland äldre personer därför gått tillbaka.

En annan faktor av stor betydelse för y.i. bland äldre män är *yrkesställningen*. Företagare har nämligen högre y.i. än anställda. Eftersom andelen företagare har minskat, finns det anledning att under-

---

³ Pensionsåldern för statsanställda har för de flesta arbetare varit 60 år och för de flesta tjänstemän 65 år. För kommunalt anställda och för tjänstemän i enskild tjänst har 65 år varit den vanligaste pensionsåldern.

⁴ Se Elmér [1960].

⁵ Meidner [1954] gjorde i sin avhandling *Svensk arbetsmarknad vid full sysselsättning* (s. 42) en undersökning av vid vilken ålder verkstadsarbetare på 1940-talet slutat yrkesarbeta och fann därvid att det före folkpensionsreformen skett en jämn avgång i olika åldrar mellan 65 och 70 år, men att det efter reformen var en märkbart större avgång vid 67 och, i mindre utsträckning, vid 68 år och i övrigt lika som förut.

Tabell 9. *Andelen företagarbefolkning och övrig befolkning 1930–1950, samt yrkesintensiteten bland män i åldern över 65 år inom vardera befolkningsgruppen.*

I slutet av år	Företagare och medhjälpande familjemedlemmar		Anställda		Totalt
	Befolkningsandel	Yrkesintensitet	Befolkningsandel	Yrkesintensitet	Yrkesintensitet
1930	51	59,3	49	40,0	49,9
1936 ^a	56	55,4	44	29,3	43,9
1940	51	56,4	49	28,4	42,6
1945	47	52,0	53	30,9	40,7
1950	44	47,7	56	27,1	36,1

^a Mars 1936.

Anm.: För åren 1960 och 1965 kan en uppdelning i företagarbefolkning och övrig befolkning inte göras.

Källa: SOS, Folkräkningarna.

söka hur mycket denna strukturella förändring har betytt för nedgången i andelen yrkesverksamma bland äldre män.

Effekten av ändrad fördelning efter yrkesställning har beräknats för perioden 1930–1950. Före 1930 föreligger ingen fördelning av de yrkesverksamma efter yrkesställning och vid folkräkningarna 1960 och 1965 gjordes ingen indelning av befolkningen i företagarbefolkning och övrig befolkning, vilket medför att y.i. ej kan beräknas inom var och en av dessa befolkningsgrupper.

Av tabell 9 framgår att andelen företagarbefolkning bland äldre män steg under första hälften av 1930-talet. Eftersom y.i. är större bland företagare än bland anställda, medför detta, att y.i. bland äldre män skulle ha sjunkit ännu mer än den gjorde om företagandelen hade varit konstant. Efter 1936 har emellertid andelen företagare stadigt sjunkit. Hela nedgången i y.i. under andra hälften av 1930-talet och ungefär hälften av nedgången⁶ under första hälften av 1940-talet kan tillskrivas denna strukturförändring. Under senare delen av 1940-talet däremot kan blott en tiondel⁷ av y.i.-

⁶ Vad åldersgruppen 65–69 år beträffar kan hela minskningen i yrkesintensitet 1940–1945 tillskrivas ändrad yrkesställningsfördelning.

⁷ En fjärdedel i åldersgruppen 65–69 år.

minskningen anses sammanhänga med ändrad yrkesställningsfördelning.

Det kan även vara av intresse att studera hur y.i. har varierat inom företagarbefolkningen och inom övrig befolkning. (Se tabell 9.) Bland de anställda sjönk andelen yrkesverksamma kraftigt under förra delen av 1930-talet och nedgången var större bland arbetare än bland tjänstemän. Under senare delen av 1930-talet däremot var minskningen mycket liten, och 1940-1945 skedde t. o. m. en uppgång med några procentenheter. Denna uppgång hängde samman med en ökad yrkesverksamhet bland arbetarbefolkningen, särskilt i åldersgruppen 65-69 år. Under andra hälften av 1940-talet gick y.i. bland äldre anställda åter ned.

Dessa variationer i y.i. bland de anställda synes sammanhänga dels med arbetslöshetens omfattning, dels med förbättrad pensionering. Depressionen i början på 1930-talet bör ha medfört att många äldre, särskilt arbetare, avskedades från sina arbeten, och när de hade svårt att få ny anställning, lämnade de arbetskraften tidigare än de eljest skulle ha gjort. Då detta fenomen upphörde, blev resultatet en uppgång i andelen yrkesverksamma i början av 1940-talet. Anledningen till att y.i. på nytt sjönk efter 1945 var förmodligen den förbättrade folkpensioneringen i slutet av 1940-talet.

Bland företagare var nedgången i andelen yrkesverksamma under första hälften av 1930-talet mindre än bland de anställda. En viss återhämtning skedde under andra hälften av 1930-talet, men därefter har y.i. minskat. Bland företagare kan även de mindre folkpensionshöjningarna i början av 1940-talet ha inverkat på yrkesaktiviteten. Även om pensionerna enbart var otillräckliga för full försörjning kan de tillsammans med kapitalinkomster och bidrag från anhöriga som övertagit företaget ha gett företagare en möjlighet att sluta tidigare än förut.

Sammanfattningsvis kan konstateras, att flera faktorer har bidragit till att y.i. bland äldre män har sjunkit 1920-1965. En hypotes som finner visst stöd i de data som presenterats är emellertid, att depressionerna varit den främsta orsaken till nedgången under mellankrigstiden och att förbättrade pensioner varit den avgörande faktorn under efterkrigstiden.

Stor arbetslöshet medför en tendens till minskad y.i. inte blott bland personer över 65 år utan även i åldersgrupperna närmast under denna gräns, medan förbättrade pensioner endast medför tendens till sjunkande y.i. i åldersgruppen 65-69 år och äldre. Y.i.-variationerna i olika åldersgrupper (se tabell 8) stämmer överens

med ovan framförda hypotes, eftersom andelen yrkesverksamma under mellankrigstiden sjönk såväl i åldern 50-64 år⁸ som i åldern över 65 år men under efterkrigstiden endast i åldersgrupperna över 65 år.

Ytterligare stöd för hypotesen erhålls om man närmare studerar y.i.-nedgången under varje delperiod. Under första hälften av 1930-talet sjönk andelen yrkesverksamma kraftigt. Denna nedgång kan inte sättas i samband med förbättrade pensioner eller ändrad yrkesställning, ty pensionerna höjdes inte nämnvärt under denna period, och förändringarna i fördelningen efter yrkesställning medförde inte någon tendens till sjunkande y.i. utan tvärtom en tendens till ökning. Eftersom y.i.-nedgången sammanföll i tiden med depressionen och eftersom arbetarna, som ju har större arbetslöshetsrisk än andra, uppvisade den största minskningen, förefaller det rimligt att dra slutsatsen att det är depressionen som ligger bakom nedgången i y.i. 1930-1936.

Under perioden 1936-1945 sjönk y.i. i långsammare takt än under perioderna före och efter. Några större förbättringar av pensionerna ägde inte rum och arbetslösheten sjönk. Under denna tid kan i stället större delen av nedgången tillskrivas en ändrad yrkesställningsfördelning. Under perioden 1945-1965, slutligen, var nedgången i y.i. kraftig och ändrad fördelning efter yrkesställning svarade, i varje fall under perioden 1945-1950,⁹ för endast en mindre del av nedgången. Under denna tid skedde emellertid en radikal förbättring av försörjningsläget för äldre personer, och många har troligen utnyttjat den möjlighet pensionerna gett att frivilligt dra sig tillbaka från yrkeslivet.

---

⁸ Vid folkräkningen 1920 var tyvärr åldersgrupperingen sådan att yrkesintensiteten i åldern 60-69 kan beräknas men ej i åldersgrupperna 60-64 och 65-69 var för sig. Data som bekräftar att yrkesintensiteten sjunkit i åldersgruppen 60-64 år föreligger därför endast för 1930-talet.

⁹ För perioden 1950-1960 (och 1960-1965) har som förut nämnts effekten av ändrad yrkesställningsfördelning ej kunnat beräknas. Emellertid har standardberäkningar av andra faktors effekt utförts, såsom fördelningen på städer och landsbygd. Denna faktor har något lägre förklaringsvärde än faktorn yrkesställning, men de båda faktorerna är starkt korrelerade med varandra på grund av att jordbrukarna intar en dominerande ställning bland företagen. (Det kan påpekas att detta är anledningen till att fördelningen på städer-landsbygd och näringsstrukturens förändringar inte tagits upp särskilt; det förklaringsvärde dessa faktorer ger utöver vad yrkesställningen ger är inte stort.) Alltnog, ändrad fördelning på städer-landsbygd förklarar blott några procent av minskningen i yrkesintensitet 1950-1960 liksom 1945-1950, och det kan möjligen antyda att även fördelningen efter yrkesställning har ungefär samma effekt 1950-1960 som 1945-1950.

Kvinnornas yrkesintensitet

Som framgick av tabell 4 medförde variationerna i kvinnornas y.i. 1920-1965 ett positivt tillskott till totala antalet yrkesverksamma. De gifta kvinnorna svarade för större delen (85 procent) av detta tillskott. Även de ogifta och förut gifta kvinnorna hade högre y.i. 1965 än 1920, men tillskottet till antalet yrkesverksamma från dessa grupper var ganska litet. De ogifta kvinnornas y.i. förändrades nämligen inte särskilt mycket, och de förut gifta kvinnornas y.i. steg visserligen avsevärt, men det invercade inte i någon större utsträckning på antalet yrkesverksamma, eftersom andelen förut gifta kvinnor bland samtliga vuxna kvinnor var låg både 1920 (11 procent) och 1965 (14 procent).

Det är alltså y.i.-utvecklingen bland de gifta kvinnorna som är den mest intressanta, och detta avsnitt kommer därför att koncentreras kring en undersökning av vilka faktorer som ligger bakom den. Först skall emellertid y.i.-utvecklingen bland ogifta kvinnor något beröras.

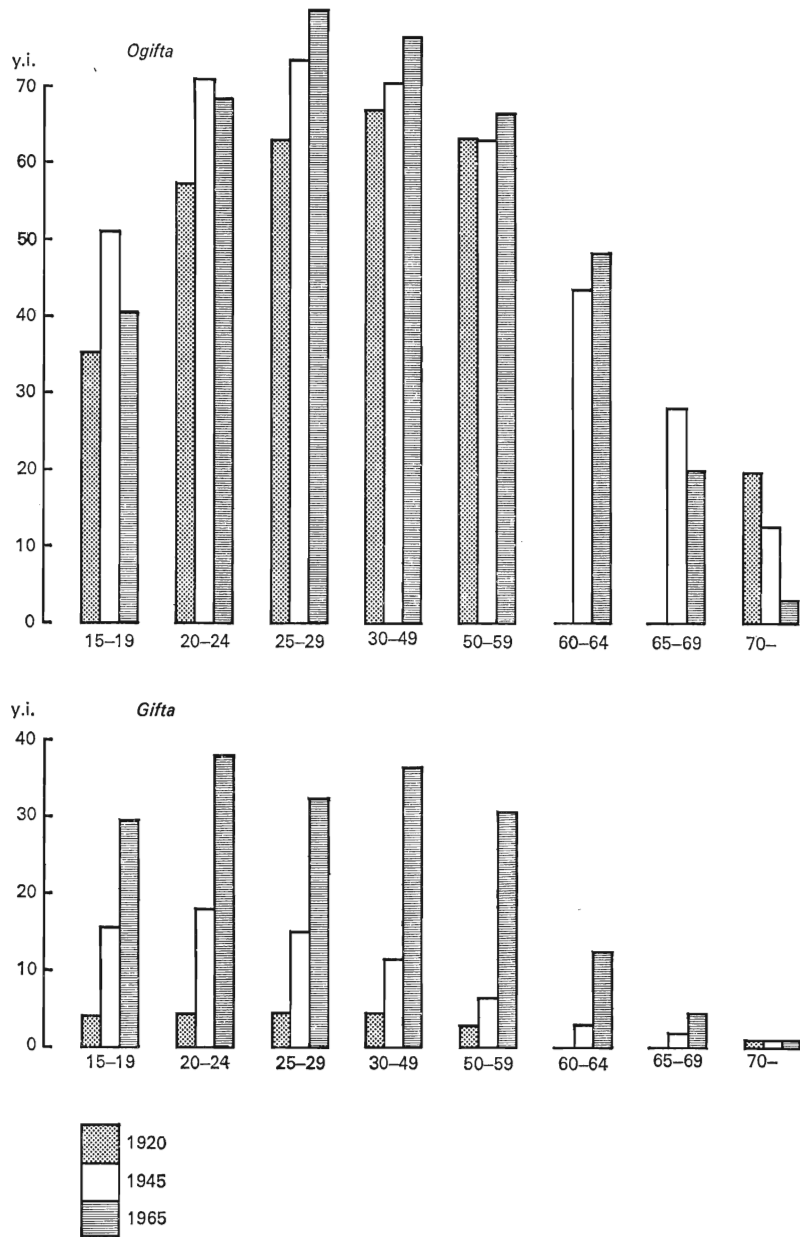
Ogifta kvinnor

Y.i. bland de ogifta kvinnorna var i de flesta åldersgrupper högre 1965 än 1920 (se diagram 8 och tabell A: 15 i bilaga A). Utvecklingen mellan dessa år var dock inte likformig vare sig under olika årtionden eller i olika åldersgrupper.

I åldersgruppen 15-29 år steg y.i. markant ända fram till år 1950 från 48 till 66 procent. Utvecklingen skiljer sig alltså på denna punkt väsentligt från den som tidigare noterats för männen. Visserligen har andelen studerande både bland män och kvinnor stigit under denna period, men för kvinnornas del har den stora reserven av hemmavarande kvinnliga familjemedlemmar medgett en ökad yrkesverksamhet parallellt med den stigande studiefrekvensen. Först under 1950-talet, då utbildningsexpansionen var särskilt stark, ledde ökningen i studerandeantalet till att y.i. gick ned.

År 1920 var endast ungefär 50 procent av de ogifta kvinnorna i åldern 15-29 år yrkesverksamma eller studerande. Andelen steg till 65 procent år 1940 och ungefär 90 procent år 1965. Även om ökningen således har varit kraftig, särskilt under efterkrigstiden, kvarstår fortfarande en viss arbetskraftsreserv bland de unga ogifta kvinnorna. Som jämförelse kan nämnas att andelen studerande eller yrkesverksamma bland män i motsvarande ålder var 96 procent år 1965.

Diagram 8. Yrkesintensiteten för ogifta och för gifta kvinnor i skilda åldersgrupper 1920, 1945 och 1965.

Källa: Tabell A: 15 i bilaga A.

I åldrarna mellan 30 och 60 år har y.i. ökat något. Uppgången ägde främst rum under 1920- och 1940-talen, då arbetsmarknaden var gynnsam för kvinnorna. Under 1930-talet däremot hade kvinnorna svårare att göra sig gällande på arbetsmarknaden, vilket medförde en viss nedgång i y.i. På 1950-talet och 1960-1965, slutligen, stagnerade y.i. eller ökade något. Ännu år 1965 var andelen yrkesverksamma 5-10 procent lägre än bland ogifta män i motsvarande åldrar.¹

Utvecklingen för ogifta kvinnor över 60 år liknar den förut beskrivna utvecklingen för äldre män. I åldern 60-64 år sjönk y.i. 1920-1940 men steg 1940-1965, under det att nedgången i åldern över 65 år skett oavbrutet. Depressionerna under mellankrigstiden medförde speciella svårigheter för den äldre arbetskraften. Även många som ej nått upp till folkpensionsåldern gav upp arbetssökandet och lämnade arbetskraften. Under efterkrigstiden, då y.i. sjönk endast i åldersklasserna över pensionsåldern, bör pensionsförbättringarna ha medverkat till att man lämnade arbetskraften tidigare än förr.

Gifta kvinnor

Y.i. för gifta kvinnor har under perioden 1920-1965 stigit varje årtionde i så gott som alla åldersklasser (se diagram 8). År 1920 var 4 procent av de gifta kvinnorna yrkesverksamma och år 1965 30 procent.² På 1920-talet och särskilt under efterkrigstiden var ökningen markant. Däremot var uppgången ganska långsam 1930-1945 (se tabell 10).

Några undantag från den klart uppåtgående trenden kan noteras. I åldern över 65 år har yrkesverksamheten bland de gifta kvinnorna hela tiden varit obetydlig. Vidare skedde på 1930-talet ingen uppgång eller en svag sådan bland kvinnor i medelåldern, och i början på 1940-talet stagnerade y.i. i de barnafödande åldrarna.

I det följande skall undersökas vilka faktorer som ligger bakom den tilltagande yrkesverksamheten bland de gifta kvinnorna. Först presenteras ett enkelt analyschema med vars hjälp studeras hur olika faktorer inverkar på gifta kvinnors arbetsutbud. Även faktorer

¹ Detta gäller även om kvinnliga medhjälpare familjemedlemmar i jordbruket inkluderas. År 1965 har deras antal för första gången blivit realistiskt uppskattat. Ett inkluderande av denna grupp skulle detta år medföra ett tillskott till andelen yrkesverksamma bland de ogifta kvinnorna med cirka en procent.

² Om medhjälpare familjemedlemmar i jordbruket medräknas bland de yrkesverksamma, vilket är möjligt för år 1965, eftersom deras antal då uppskattades på ett tillfredsställande sätt i folkräkningen, ökar procenttalet från 30 till 33.

Tabell 10. Yrkesintensitetsutvecklingen 1920–1965 för gifta kvinnor efter korrigering för förändringar i åldersfördelningen (genomsnittlig årlig förändring uttryckt i procentenheter).

Period	Procentenheter
1920–1930	+ 0,41
1930–1940	+ 0,10
1940–1945	+ 0,14
1945–1950	+ 0,81
1950–1960	+ 0,96
1960–1965	+ 1,36

Anm.: Med yrkesintensitet avses andelen yrkesverksamma bland samtliga gifta kvinnor.

Källa: Se tabell A: 15 i bilaga A.

på efterfrågesidan synes emellertid vara av betydelse för variationerna i y.i. Efter en genomgång av de olika utbudsfaktorerna tas därför efterfrågesidan upp till behandling. Slutligen görs ett försök till samlad bedömning.

Gifta kvinnors arbetskraftsutbud. En analys av arbetsutbudet brukar baseras på den gängse valhandlingsteorin. Individen tänks göra ett val mellan fritid och inkomst. Vid en löneökning föreligger en tendens till minskat arbetsutbud, på grund av att individen använder en del av sin inkomstökning till att »köpa» mera fritid (inkomst-effekten). Samtidigt stiger emellertid priset på fritiden (= timlönen), och därav följer en substitutionseffekt som leder till minskad fritid och ökad arbetstid. Den långsiktiga trenden mot kortare arbetstid brukar ses som ett tecken på att inkomsteffekten dominerar över substitutionseffekten.

Ovanstående begreppsapparat kan således användas för att förklara arbetstidens längd. När det gäller att bestämma arbetskraftens storlek äger den emellertid inte samma relevans. Det föreligger en fast etablerad social norm som föreskriver att män skall yrkesarbeta, såvida de inte har något »godtagbart» skäl för att inte göra det (t. ex. studier, pensionering, arbetsoförmåga). Männen val av arbetstid håller sig inom en så snäv ram, att det inte blir ett val mellan att tillhöra arbetskraften eller inte utan ett val mellan något reducerad arbetstid, normal arbetstid eller övertid.

De gifta kvinnorna däremot befinner sig i en annan valsituation. Deras yrkesbeteende är inte lika reglerat genom sociala konventioner. Vid sekelskiftet tycks visserligen den allenarådande uppfattningen ha varit, att den gifta kvinnan skulle arbeta i det egna hus-

hållet, om hon inte av nödvång måste yrkesarbete för att försörja familjen. Detta synsätt har emellertid gradvis modifierats, och i dagens samhälle råder ganska stor enighet kring principen om den gifta kvinnans valfrihet mellan yrkesarbete och hemarbete.

Den gifta kvinnan kan alltså välja mellan arbetstider av olika längd från ingen tid alls till full tid eller mera. Hennes val av arbetstid blir därigenom samtidigt ett val mellan att tillhöra eller inte tillhöra arbetskraften. Det är därför rimligt att valhandlingsteorin används för att analysera storleken på den del av arbetskraften som består av gifta kvinnor.³

Alternativet till yrkesarbete är för den gifta kvinnan inte blott fritid i egentlig mening utan även hemarbete. Familjen har att välja en optimal kombination av tid som är fri från yrkesarbete för hustrun och familjeinkomst. Budgetrestriktionen anger vilka kombinationer av fri tid för hustrun och familjeinkomst som är möjliga. Vid nyttomaximeringen betraktas mannens inkomst som given; endast hustruns arbetstid kan variera och därmed varierar också den del av inkomsten som inte är konstant, nämligen hustruns arbetsinkomst. I detta analyschema blir således den gifta kvinnans arbetstid bestämd av hennes potentiella lön på arbetsmarknaden, mannens inkomst (och eventuella andra inkomster utom hustruns arbetsinkomst), samt preferensstrukturen.

Om till att börja med preferensstrukturen antas vara stabil skulle således löne- och inkomstförhållanden vara avgörande för den gifta kvinnans arbetsutbud. Därvid skulle för det första gälla att hustruns arbetstid minskar, om mannens inkomst ökar, under förutsättning att hustruns fritid och tjänster i hemmet kan betraktas som icke inferiora varor, vilket förefaller rimligt. Effekten av en löneökning för hustrun är däremot mera svårbestämd. Man måste här räkna med att både inkomst- och substitutionseffekten är av betydelse. Om man skall döma av den långsiktiga utvecklingen av de gifta kvinnornas yrkesaktivitet skulle det snarast vara substitutionseffekten som är den dominerande. Det kan synas rimligt, att substitutionseffekten är större för de gifta kvinnorna än för männen, eftersom hemarbete är ett fullt acceptabelt alternativ till yrkesarbete för de flesta kvinnor (liksom yrkesarbete är ett gott alternativ för många av dem som är hemmafruar).

Det finns således skäl som talar för att hustruns arbetstid minskar, om mannens inkomst stiger, och ökar, om hennes potentiella lön

---

³ Jfr Mincer [1962]; Cain [1966].

på arbetsmarknaden stiger. Även effekten av skatteförändringar skall beröras i detta sammanhang, eftersom det egentligen är inkomsten efter skatt som utgör budgetrestriktion och lönen efter skatt som är fritidens pris. Övriga faktorer av betydelse för arbetsutbudet kommer i analyschemat med såsom effekter på preferensstrukturen. Antagandet om en stabil preferensstruktur är naturligtvis orealistiskt, i varje fall på längre sikt, och nästa steg blir därför att beröra vilka omständigheter som kan inverka på denna.

Eftersom hustrun vanligen sköter hushållsarbetet, eventuellt med någon hjälp, kommer familjens beslut angående hustruns arbetstid att i hög grad återspegla familjens efterfrågan på hemmaproducerade varor och tjänster. Man får tänka sig att det simultant bestäms hur stor hemmaproduktionen skall bli, hur den skall produceras och hur mycket arbetstid som hustrun bjuder ut med hänsyn även till hennes behov av egentlig fritid.

Mycket tyder på att efterfrågan på hemmaproducerade varor och tjänster, har stigit obetydligt eller rent av minskat. En avsevärd substitution av marknadsproducerade varor och tjänster för hemmaproducerade har ägt rum, vilket bland annat bör ha sammanhängt med förändringar i prisrelationen mellan dessa båda varugrupper. Vid en ständigt stigande reallön (lön för de anställda eller alternativkostnad för den obetalda arbetskraften) har priset på en så arbetsintensiv produktion som hemmaproduktionen stigit väsentligt snabbare än priset på konsumtionsvaror i allmänhet, och prisutvecklingen för de viktigaste substituten såsom färdigsydda kläder och högre förädlade livsmedel har i stort sett följt den allmänna prisutvecklingen. Detta har medfört en tendens till minskad efterfrågan på hemmaproducerade varor och tjänster.

Efterfrågan på hustruns arbetsinsats behöver naturligtvis inte vara proportionell mot en förmodad nedgång i efterfrågan på hemmaprodukter. Tendensen till minskad efterfrågan på hustruns arbete förstärks förmodligen, om man tar hänsyn till förändringar på produktionsidan. En given efterfrågad kvantitet av hemmavaror och -tjänster har nämligen kunnat produceras med minskad insats av arbetskraft genom att allt fler och modernare hushållsredskap och maskiner tagits i bruk och bostäderna blivit mer lättskötta. Den tekniska utvecklingen har möjliggjort ett utbud av allt flera hjälpmedel i hushållet, och efterfrågan på dessa har stimulerats av att priset på dem har stigit mindre än priset på arbetskraft.

Arbetsåtgången i hemmen har således troligen minskat både genom förändringar på efterfrågesidan och genom förändringar på

produktionssidan. De gifta kvinnorna har utgjort den dominerande delen av de hemarbetande, och därför har denna utveckling medfört att en växande andel av deras tid har kunnat frigöras för yrkesarbete eller fritid. En del av nedgången i antalet hemarbetande har emellertid ogifta kvinnliga familjemedlemmar och anställda i hushållsarbete svarat för.

En väsentlig del av hemarbetet tas här upp särskilt, nämligen barn tillsynen. Den har hittills inte i samma utsträckning som andra delar av hemarbetet kunnat ersättas med marknadsproducerade tjänster, och arbetsinsatsen har inte i samma grad kunnat nedbringas genom bruk av nya hjälpmedel. Det är även möjligt att småbarnsfamiljer vid given mängd av hemarbete har en annan preferensstruktur än andra familjer, t. ex. att de värderar hemarbetet högre. Nativiteten är således av flera skäl en viktig faktor vid en analys av de gifta kvinnornas arbetsutbud.

Benägenheten att förvärvsarbeta är inte blott olika bland kvinnor med olika antal barn. Det föreligger även skillnader t. ex. mellan kvinnor med olika lång utbildning och kvinnor på landsbygd och i städer. Lönedifferenser kan här ligga bakom skillnaderna, men dessutom kan preferenserna vara olika. Vid ökad utbildning tenderar kvinnornas arbetsutbud att öka, och i samma riktning verkar urbaniseringen. Den senare faktorn är emellertid av en annan karaktär i det att den viktigaste anledningen till dess betydelse förmodligen är att tillgången på arbetstillfällen för kvinnor är så mycket bättre i städerna.⁴ Därför tas inte urbaniseringen upp bland faktorerna på utbudssidan, även om en del av förklaringen till skillnaden mellan landsbygd och städer kan vara exempelvis bättre tillgång till substitut för hemmaproducerade varor och tjänster i städerna eller en mera positiv attityd till gifta kvinnors förvärvsarbete där.

Bakom förändringar i preferensstrukturen kan slutligen ligga en allmän attitydförändring i samhället som inte behöver vara ett resultat av att andelen kvinnor med lång utbildning eller andelen kvinnor i städerna ökar eller ett resultat av andra strukturella förskjutningar, utan är en attitydförändring som i större eller mindre utsträckning gäller de flesta gifta kvinnor. Att en sådan förändring i den allmänna opinionen ägt rum under den studerade perioden har redan förut berörts.

Därmed bör några av de väsentligaste faktorerna vid en analys

---

⁴ Även när det gäller utbildningen kan naturligtvis olikheter i tillgång till arbetstillfällen vara betydelsefulla, men det antas här att faktorn utbildning främst verkar på utbudssidan.

Tabell 11. Reallöneutvecklingen för vissa kategorier av kvinnliga anställda 1920-1965 (procentuell förändring i genomsnitt per år).

Perioder	Kontorspersonal	Butikspersonal	Industriarbetare
1920-1930	+ 2,8	+ 3,5	+ 2,3
1930-1940	- 0,9	- 1,3	+ 0,6
1940-1945	+ 1,2	+ 2,3	+ 2,2
1945-1950	+ 4,9	+ 4,4	+ 3,9
1950-1960	+ 2,9	+ 2,3	+ 2,7
1960-1965	+ 4,5	-	+ 6,4

Anm.: Beräkningarna är grundade på uppgifter hämtade från socialstyrelsens lönestatistik (efter år 1962 statistiska centralbyrån). Beträffande kontors- och butikspersonalen gäller att den endast omfattar anställda i enskild tjänst. Under perioden 1920-1945 var statistiken för denna personal baserad på ett urval av företag inom industri, handel, bankväsen och försäkringsverksamhet. Från 1945 föreligger uppgifter om kontorspersonal inom industri (vänstra delen av kolumnen) och handel (högra delen av kolumnen) samt butikspersonal inom handel. Lönestatistiken för anställda inom handel lades emellertid om i början av 1960-talet och därför saknas löneutvecklingen 1960-1965 för denna kategori.

Källor: SOS, Lönestatistisk årsbok; SOS, Löner.

från utbudssidan av yrkesintensitetsutvecklingen bland de gifta kvinnorna ha tagits upp. I det följande skall ett försök göras att med hjälp av de empiriska uppgifter som står till buds belysa sambandet mellan dessa faktorer och de gifta kvinnornas yrkesverksamhet.

Inkomster och löner. Enligt ovan förda resonemang skulle de gifta kvinnornas arbetsutbud minska, när deras mäns inkomst stiger, och öka, när deras egen potentiella lön stiger. Amerikanska undersökningar antyder, att den negativa utbudselasticiteten med avseende på mannens inkomst är till beloppet väsentligt lägre än den positiva utbudselasticiteten med avseende på den gifta kvinnans marknads-lön.⁵ Detta får gälla som hypotes i den följande analysen av sambandet mellan inkomster/löner och de gifta kvinnornas arbetsutbud under perioden 1920-1965.

I tabell 11 återfinns reallöneutvecklingen för vissa kategorier av kvinnliga arbetstagare och i tabell 12 realinkomstutvecklingen för gifta män. Som framgår av tabellerna har löner och inkomster nästan utan undantag stigit under de olika delperioderna, men ökningstakten har varit olika under olika decennier. Dessutom har kvinnornas

⁵ Mincer [1962], s. 72, har med hjälp av regressionsanalys på tvärsnittsmaterial beräknat dessa elasticiteter. Elasticiteten med avseende på mannens inkomst var till beloppet ungefär hälften så stor som elasticiteten med avseende på hustruns lön.

Tabell 12. *Realinkomstutvecklingen för gifta män 1920-1965* (procentuell ökning i genomsnitt per år).

Period	Procent
1920-1930	1,7
1930-1940	1,1
1940-1945	6,8
1945-1950	6,0
1950-1960	3,1
1960-1965	4,5

Anm.: Beräkningarna grundar sig på medianinkomsten per år för samtliga gifta män enligt folkräkningarna 1920, 1930, 1945, 1950, 1960 och 1965, samt en urvalsundersökning på 1940 års folkräkningsmaterial utförd av Quensel och Uhnбом. Siffrorna är osäkra.

Källor: SOS, Folkräkningarna; Quensel & Uhnбом [1945].

löner och de gifta männens årsinkomster under vissa perioder stigit i olika takt. På 1940-talet t. ex. ökade männens årsinkomst starkt bland annat till följd av den kraftiga reduktionen i arbetslösheten.

Enligt den förut angivna hypotesen skulle de gifta kvinnornas arbetsutbud öka, om kvinnans lön och mannens inkomst steg i samma takt. Om lönen steg mera än inkomsten, skulle tendensen till ökat arbetsutbud bli ännu starkare. Däremot skulle effekten av löne- och inkomstutvecklingen vara obestämmd i det fall att mannens inkomst ökade snabbare än kvinnans lön.

Av de data och de hypoteser som presenterats följer att löne- och inkomstutvecklingen skulle ha medfört en tendens till ökat arbetsutbud bland de gifta kvinnorna dels under 1920-talet, dels under efterkrigstiden. Däremot skulle det inte föreligga någon motsvarande klar tendens mellan 1930 och 1945. Samtidigt kan konstateras, att y.i. för de gifta kvinnorna (se tabell 10) steg kraftigt på 1920-talet och efter 1945 men att uppgången var långsam från 1930 till 1945.

Under 1920-talet var löneutvecklingen för kvinnorna gynnsam, men under 1930-talet noterades t. o. m. reallönesänkningar för stora grupper. Det är inte osannolikt att dessa olikheter i löneutvecklingen i någon mån medverkade till att y.i. steg betydligt på 1920-talet men stagnerade på 1930-talet. Under första hälften av 1940-talet steg visserligen reallönerna, men effekten härav neutraliserades förmodligen av att årsinkomsten för de gifta männen ökade i klart snabbare takt. Y.i.-ökningen var också mycket svag under denna period. Under efterkrigstiden däremot har y.i. bland de gifta kvinnorna hela tiden uppvisat en markant ökning. Samtidigt har real-

löneökningen under denna period varit kraftigare än under tidigare perioder.

Presenterade data från perioden 1920–1965 tycks således inte strida mot de uppställda hypoteserna om sambandet mellan löne- och inkomstutveckling å ena sidan och y.i.-utveckling å den andra.⁶ Det är fullt möjligt, att löne- och inkomstförändringar ligger bakom någon del av variationerna i y.i. för gifta kvinnor.

Skatter. Några genomgripande förändringar har inte skett under perioden 1920–1965 i de skattebestämmelser som brukar tas upp i diskussionen om gifta kvinnors arbetsutbud. Hela tiden har t. ex. sambeskattnings av äkta makar tillämpats, och det ortsavdrag som tillkommit den gifta kvinnan som inkomsttagare har, om hon saknat inkomst, överförs på mannen. Detta har gett upphov till en tröskel-effekt i beskattningen av den gifta kvinnan, men den har mildrats genom förekomsten av ett särskilt förvärvsavdrag på den gifta kvinnans inkomst av tjänst.

Förvärvsavdraget kan antas stimulera till ökad yrkesverksamhet bland de gifta kvinnorna.⁷ Storleken på avdraget har förändrats vid ett flertal tillfällen sedan 1920.⁸ Under mellankrigstiden bör förändringarna ha verkat återhållande på arbetsutbudet och under efterkrigstiden stimulerande. Det är emellertid inte troligt att effekten varit stor.

⁶ Ett försök har gjorts att med hjälp av regressionsanalys uppskatta koefficienterna i en linjär relation med ökningen i y.i. (i procentenheter) som beroende variabel och reallöneökningen för kvinnliga industriarbetare (i procent) och realinkomstökningen för gifta män (i procent) som oberoende variabler. Koefficienten framför den första oberoende variabeln blev positiv och framför den andra negativ. Det kan även nämnas, att den andra koefficienten var till beloppet mellan en tredjedel och hälften så stor som den första ($R^2 = 0,84$). Dessa resultat överensstämmer helt med den uppställda hypotesen. Observationerna är emellertid för få för att man skall kunna erhålla några säkerställda resultat och de nämns därför här endast i förbigående.

⁷ Se Welinder [1964], s. 810.

⁸ År 1919 infördes ett förvärvsavdrag (max. 400 kronor) i den statliga beskattningen och år 1920 (200 kronor) i den kommunala. Vid den statliga beskattningen reducerades avdraget till 200 kronor år 1928 och avskaffades helt 1938. Det återinfördes emellertid 1947 (max 1 000 kronor) med uttrycklig hänvisning till arbetsmarknadens behov av kvinnlig arbetskraft, och samtidigt höjdes avdraget vid den kommunala beskattningen till 300 kronor. År 1952 försämrades villkoren i den statliga beskattningen framför allt för gifta kvinnor utan barn (300 kronor), men också för gifta med barn blev beloppen i allmänhet lägre även om maximibeloppet fortfarande var 1 000 kronor. År 1960 höjdes maximibeloppet till 2 000 kronor både i den statliga och i den kommunala beskattningen, och år 1966 slutligen höjdes det till 3 000 kronor. Se *SOU* 1964: 25, s. 304 ff.

Förändringar i skattetrycket har förmodligen haft större betydelse än ändrade skatteregler. Under 1920-talet mildrades beskattningen av personliga inkomster men fr. o. m. 1930-talet skärptes den.⁹ Den eventuella effekten härav bör ha förstärkt den tendens till ökat arbetsutbud som den gynnsamma löneutvecklingen under 1920-talet kan antas ha medfört. På 1930-talet gav, som förut nämnts, löne- och inkomstutvecklingen inte upphov till någon motsvarande tendens, och detta gäller även sedan hänsyn tagits till förändringar i beskattningen.

Under efterkrigstiden har en successiv skatteskärpning ägt rum som en följd av att penningvärdeförsämringen vid givna progressiva skatteskalar automatiskt medfört höjda skatter. De stigande marginalskatterna har haft särskilt stor betydelse för de gifta kvinnorna, eftersom deras inkomster på grund av sambeskattningen vanligen har betraktats som ett tillskott ovanpå mannens inkomst. Om man på detta sätt räknar den gifta kvinnans inkomst som en inkomst på marginalen, finner man, att andelen av den som gått till skatt har stigit kraftigt under efterkrigstiden.¹ I den allmänna debatten har detta ofta framhållits som en återhållande faktor beträffande gifta kvinnors förvärvsarbete.

Sammanlagt bör skattehöjningarna under efterkrigstiden ha medfört en negativ effekt på de gifta kvinnornas arbetskraftsutbud. Det är emellertid svårt att uppskatta i vilken utsträckning detta har motverkat den allmänna tendensen till ökat utbud.

Hemarbete. En förutsättning för de gifta kvinnornas ökade arbetsutbud har varit, att substitut på marknaden till de hemmaproducerade varorna och tjänsterna funnits att tillgå och att bättre hjälp-

⁹ Se Bergström [1969].

¹ Några siffror från 1949 och 1964 ger en bild av utvecklingen som är karakteristisk. Siffrorna är valda så att de skall motsvara en realistisk förändring i de nominella inkomsterna.

År 1949

mannens inkomst = 7 000 kronor

hustruns inkomst = 3 500 kronor

skatteökning för familjen till följd av hustruns inkomst = 19 procent av hustruns inkomst

År 1964

mannens inkomst = 20 000 kronor

hustruns inkomst = 10 000 kronor

skatteökning för familjen till följd av hustruns inkomst = 30 procent av hustruns inkomst (för gifta med barn) och 37 procent (för gifta utan barn)

Källor: *SOU* 1949: 47, s. 312 och *SOU* 1964: 25, s. 681.

medel i hushållet kommit fram. Som tidigare nämnts får man tänka sig att tiden för hemarbete och tiden för yrkesarbete bestäms simultant, och det minskade hemarbetet kan således inte vara en förklaring till det ökade arbetsutbudet. Emellertid får väl bland annat den tekniska utvecklingen betraktas som en exogen faktor, och den gradvisa förenklingen av hemarbetet är till stor del just ett resultat av att nya varor introducerats.

Mathållningen har kunnat klaras på allt kortare tid tack vare förbättrad köksutrustning och genom att konsumtionen inriktats på högre förädlade livsmedel (konserver, djupfrysta produkter, färdiglagad mat etc.). Viss betydelse bör även införandet av skolmåltider ha haft under efterkrigstiden och den ökade förekomsten av företagsluncher. När det gäller klädvården har tvättmaskinen kraftigt förenklat arbetet under efterkrigstiden samtidigt som kläderna blivit mera lättskötta (nya fibermaterial). Städningen har underlättats genom dammsugaren som introducerades under mellankrigstiden och kom i allmänt bruk under efterkrigstiden.²

Den stigande bostadsstandarden bör ha varit av stor betydelse. Av tätortshushållen saknade 25 procent vatten och avlopp år 1933 men blott några få procent år 1960. I glesbygden skedde den stora förbättringen på detta område först under efterkrigstiden. Av lägenheterna i hela riket hade blott några få procent centralvärme år 1920, 46 procent år 1945 och 74 procent år 1960. Under både mellan- och efterkrigstiden har allt fler lägenheter utrustats med gas- eller elspisar, och under efterkrigstiden har kylskåpen slagit igenom.³

Vård av barn utgör självfallet en stor del av hemarbetet i många familjer (mer härom senare), men förr var också annan personvård vanligare än nu. Vården av gamla och sjuka har nämligen i allt större utsträckning tagits om hand av offentliga institutioner. Vidare kan nämnas att hushållens storlek har minskat, inte blott som en följd av minskat barnantal, utan även genom den tilltagande hushållssplittringen. Vuxna barn och äldre ensamstående släktingar har

---

² Se vidare E. Dahlström [1962], s. 231 ff.

³ Uppgifterna om bostadsstandarden har hämtats från följande källor:

SOS, Allmänna bostadsräkningen år 1920

SOS, Allmänna bostadsräkningen år 1933 och därmed sammanhängande undersökningar

SOS, Bostäder och hushåll. Enligt allmänna bostadsräkningen 1945 och därtill anslutna undersökningar

SOS, Bostadsräkningen den 1 november 1960, del II.

i allt större utsträckning bildat egna hushåll.⁴ Därigenom har arbetsbördan för husmodern troligen lättat.

Möjligheterna för den gifta kvinnan att klara av hemarbetet med en mindre arbetsinsats har som synes väsentligt ökat. Det är emellertid svårt att fånga denna utveckling i kvantitativa termer. En genomgång av de uppgifter som finns ger dock ett intryck av att möjligheterna förbättrades i snabbare takt under efterkrigstiden, vilket skulle kunna vara en del av förklaringen till att arbetsutbudet bland de gifta kvinnorna då steg särskilt kraftigt.

Tillgången till annan arbetskraft i hushållen än de gifta kvinnorna måste också tas med i bedömningen. Dit hör andra kvinnliga familjemedlemmar än husmodern, vilka hjälper till i hushållet och ej deltar i yrkesarbete och de som är anställda i husligt arbete. Av tabell A: 16 i bilaga A framgår att dessa båda grupper minskade i snabb takt 1930–1950 men att antalet sjönk betydligt mindre eller i vissa fall t. o. m. steg på 1920-talet och 1950-talet. Förklaringen härtill är att giftermålsfrekvensen steg mellan 1930 och 1950 och giftermålsåldern sjönk. Andelen gifta var nämligen 1930 ungefär densamma som 1920, och 1960 densamma som 1950, men från 1930 till 1950 steg andelen mycket kraftigt (från 47 till 60 procent). Att tillgången på hemhjälp sjönk på 1930-talet men inte på 1920-talet kan ha en viss del i att de gifta kvinnornas arbetsutbud steg snabbare under 1920-talet. Vidare bör minskningen i tillgången på hemhjälp ha verkat mera återhållande på de gifta kvinnornas arbetsutbud på 1940-talet än på 1950-talet, vilket kan ha medverkat till att ökningen i utbudet under det senare årtiondet var starkare.

Barnantal. Av tvärsnittsdata från 1960 framgår att y.i. bland de gifta kvinnorna minskar kraftigt vid stigande antal barn.⁵ Även i tidsseriedata bör en motsvarande effekt föreligga.

Det har varit betydande variationer i antalet barn per gift kvinna mellan 1920 och 1960 (se tabell A: 17 i bilaga A). På 1920- och 1930-talen sjönk antalet markant, men under 1940-talet skedde en klar uppgång. På 1950-talet slutligen var antalet konstant eller ökade något bland de yngre kvinnorna men sjönk bland dem som var över 30 år.

---

⁴ Andelen enpersonshushåll bland bostadshushållen var 1936 13 procent, 1945 14 procent och 1960 20 procent (*Källor: SOS, Särskilda folkräkningen 1935/36, del VII, s. 53 och SOU 1965: 32, s. 38*).

⁵ Se vidare Kvinnornas förvärvsverksamhet I, *Information i prognosfrågor*, 1965: 5 (SCB).

Om denna utveckling jämförs med y.i.-utvecklingen i olika åldersgrupper förefaller det uppenbart, att ett samband föreligger. Under perioden 1920–1940, då barnantalet sjönk, var y.i.-uppgången starkast i de fruktsamma åldrarna, och på 1940-talet, då barnantalet steg, ökade y.i. mindre i åldern 25–39 år än i åldern 40–59 år. Under 1950-talet slutligen var tendensen densamma; y.i. steg mera i de åldersgrupper som hade ett sjunkande barnantal än i de övriga.

Det är således uppenbart, att variationerna i barnantalet har haft en effekt på de gifta kvinnornas arbetsutbud, men det är ytterligt svårt att erhålla ett kvantitativt mått på hur stor denna effekt varit. Nedgången i barnantalet bör emellertid ha svarat för en betydande del av ökningen i kvinnornas y.i. under 1920-talet och kan troligen förklara hela den måttliga uppgången på 1930-talet, eftersom denna var koncentrerad till de fertila åldrarna. Det förefaller vidare troligt att y.i.-ökningen på 1940-talet har dämpats betydligt genom det stigande barnantalet under detta årtionde.

Daghem. Eftersom stora skillnader i y.i. föreligger mellan kvinnor med och utan barn, skulle en utbyggnad av den samhällsliga organisationen för barntillsyn kunna betyda mycket för att möjliggöra en ökad yrkesverksamhet bland de gifta kvinnorna. En viss utbyggnad har också ägt rum. På 1930-talet var antalet daghemsplatser⁶ mycket lågt (2 500 platser vid slutet av årtiondet), men det steg till omkring 11 000 år 1950, 13 000–14 000 år 1960, samt cirka 20 000 år 1965.⁷

Enligt en grov uppskattning uppgick antalet daghemsplatser år 1945 till 6 à 7 procent av antalet barn till förvärvsarbetande mödrar. Motsvarande andel var år 1960 knappt 11 procent och större delen av ökningen 1945–1960 var koncentrerad till 1940-talet.⁸ Tillskottet i antalet platser är alltså relativt litet. Det kan beräknas att ökningen under hela 1940-talet endast frigjorde 0,2–0,3 procent av de gifta kvinnorna för yrkesarbete, om man räknar med att alla dessa mödrar i alternativfallet skulle ha stannat hemma. Någon nämnvärd be-

⁶ I antalet daghemsplatser, som i det här sammanhanget utgör det lämpligaste måttet på omfattningen av samhällets barntillsyn, ingår både antalet daghemsplatser på barnstugor och antalet platser i kommunala familjedaghem.

⁷ *Källor:* *SOU* 1951: 15, s. 46, 136

SOS, Statistisk årsbok

Kungl. Maj:ts prop. nr 54 år 1966, s. 35

SOU 1967: 39, s. 10.

⁸ Procenttalen är beräknade på grundval av uppgifter från *SOU* 1951: 15, s. 84 och 90 samt *Statistiska meddelanden* B, 1964: 3, tabell 8.

tydelse kan en daghemsverksamhet av denna begränsade omfattning inte ha haft för den ökade yrkesverksamheten bland de gifta kvinnorna.

Utbildning. Kvinnor med längre utbildning har en högre y.i. än kvinnor med enbart grundutbildning. År 1960 var t. ex. y.i. bland gifta kvinnor som hade akademisk utbildning 61 procent, bland dem som hade studentexamen men inte akademisk examen 48 procent och bland övriga gifta kvinnor 23 procent.⁹

Eftersom allt fler kvinnor har genomgått längre utbildning, särskilt under efterkrigstiden, borde därför en tendens till ökat arbetsutbud erhållas. Andelen gifta kvinnor med studentexamen och högre var emellertid fortfarande år 1960 mycket liten (2,6 procent), varför förskjutningar i denna andel inte gärna kan ha inverkat nämnvärt på variationerna i den totala y.i. för gifta kvinnor. Grova standardberäkningar¹ antyder, att den stigande andelen personer med mer än enbart grundutbildning under 1950-talet medförde en tendens till höjning av de gifta kvinnornas y.i. med 0,5–1,0 procentenheter, dvs. 5–10 procent av hela ökningen under 1950-talet. Under tidigare perioder bör motsvarande effekt ha varit mycket mindre.

Attityder. Det är naturligtvis av betydelse vilken principiell inställning familjen har till att en gift kvinna yrkesarbetar,² och denna inställning har förändrats avsevärt under den studerade perioden och blivit mera positiv. När en dylik attitydförändring äger rum i samhället uppstår lätt skillnader i y.i. mellan olika generationer. En tanke är att attityden till gift kvinnas förvärvsarbete har blivit mera positiv på så sätt att nya generationer successivt avlöst de äldre. Varje årskull skulle uppvisa en likartad y.i.-utveckling genom livet med den skillnaden att de nytillkommande årskullarna hela tiden skulle ligga på en högre nivå än de gamla, dvs. nivån skulle variera med födelseåret.

Dylika generationskillnader föreligger väl i viss mån, men det

⁹ Källa: SOS, Folkräkningen 1960, del IX, tabell 52. I folkräkningen 1965 ingick inte uppgifter om utbildning. Se vidare Kvinnornas förvärvsverksamhet II, *Information i prognosfrågor*, 1965: 7 (SCB).

¹ Beräkningarna är osäkra men bör kunna ge en uppfattning om storleksordningen (jfr även Dahlström [1962], s. 324). De bygger på uppgifter om yrkesfrekvensen bland ett urval gifta kvinnor uppdelade på en grupp med enbart grundutbildning och en grupp med längre utbildning (Gendell [1963], s. 70). Fördelningen på dessa båda grupper bland samtliga gifta kvinnor har antagits vara lika med fördelningen för hela befolkningen (Waldén [1964]).

² Se t. ex. Mahoney [1961].

är inte de som dominerar variationsmönstret. Det som är avgörande för variationen i y.i. över tiden är nämligen inte vilken kohort de kvinnor tillhör vars y.i.-utveckling vi studerar utan i vilket årtionde som y.i.-utvecklingen äger rum. Under efterkrigstiden t. ex. stiger således y.i. kraftigt i alla kohorter (utom i de kohorter som närmar sig pensionsåldern). Det framgår klart av materialet att i den mån en attitydförändring är en förutsättning för ökad yrkesverksamhet bland de gifta kvinnorna, så har denna attitydförändring ägt rum i alla generationer.

Att det skett en omsvängning i den allmänna opinionen sedan mellankrigstiden ger den offentliga debatten klart vittnesbörd om. Som exempel kan nämnas att det i offentliga utredningar på 1930-talet diskuterades förslag om förbud mot gift kvinnas förvärvsarbete.³ Sådana förslag avvisades visserligen, men själva diskussionen visar, att inställningen i denna fråga var radikalt annorlunda då än nu. I slutet av 1940-talet hade förhållandet ändrats så att de gifta kvinnornas inträde på arbetsmarknaden i offentliga utredningar bedömdes som någonting positivt.⁴ Särskilt under 1960-talet har politikerna tagit en klar ställning för åtgärder som förbättrar de gifta kvinnornas möjligheter att yrkesarbeta.⁵ Dessa attitydförändringar hänger självfallet samman med variationerna i efterfrågan på arbetskraft. Det är naturligt att krav på att hålla tillbaka arbetsutbudet reses i en tid av stor arbetslöshet och att åtgärder för att stimulera utbudet aktualiseras under perioder av arbetskraftsbrist. Det förefaller emellertid som om en attitydförändring av mera varaktigt slag skulle ha ägt rum. I varje fall deklarerar statsmakterna vid mitten av 1960-talet att den gifta kvinnan skall ha samma rätt till arbetstillfällen som andra även om det råder arbetslöshet.

Eftersom attitydförändringen står i växelverkan med de flesta andra faktorer, är det svårt att isolera effekten av den, och kvantitativa uppskattningar av den torde inte vara lätta att göra. Det är emellertid sannolikt, att attitydförändringen varit av betydelse, särskilt för den starkt uppåtgående trenden i de gifta kvinnornas y.i. under efterkrigstiden.

Övrigt. Det finns naturligtvis en mängd andra faktorer som kan ha inverkat på de gifta kvinnornas arbetskraftsutbud. Den sjunkande

³ Se *SOU* 1935: 6, s. 284 ff. och *SOU* 1938: 47, s. 332 ff.

⁴ Se t. ex. *SOU* 1949: 47, s. 136 f. och *SOU* 1951: 30, s. 24. Se även *Betänkande utgivet av arbetsmarknadskommitténs kvinnoutredning*, SAF-LO, Stockholm 1951.

⁵ Se t. ex. *SOU* 1965: 9.

giftermålsåldern har lett till att de gifta kvinnorna haft en allt längre tid av sitt aktiva liv kvar sedan barnen vuxit upp. Detta har förmodligen medverkat till att de under efterkrigstiden i allt större utsträckning återgått till yrkesarbete efter en längre tids bortovaro i samband med arbetet med barnen.

Under efterkrigstiden har det blivit allt vanligare att arbetsgivarna inrättat deltidstjänster. Härigenom har fler kvinnor fått möjlighet att pröva ett yrkesarbete. Detta har dels direkt medfört ökad y.i. genom att många av de deltidsarbetande har inräknats bland de yrkesverksamma, dels indirekt genom att den som har viss yrkeserfarenhet blir mera benägen att ingå i arbetskraften senare.

Slutligen skall nämnas några statliga åtgärder som åtminstone kan ha haft en viss psykologisk betydelse. Kvinnornas rätt till statstjänst var länge beskuren men år 1925 fick de (med få undantag) samma rätt som män.⁶ I slutet av 1930-talet infördes förbud för arbetsgivare att avskeda en kvinna på grund av barnsbörd. Det kategoriska förbudet för kvinnor att arbeta natttid i industrin upphävdes 1962.

Efterfrågan på arbetskraft. Det finns många tecken som tyder på att storleken på den gifta kvinnliga arbetskraften är starkt beroende av efterfrågan på arbetskraft.⁷ En diskussion har också förts i ekonomisk litteratur om vilken effekt konjunktursvängningar har på den gifta kvinnliga arbetskraften.⁸ Många har hävdat att den ökar under en lågkonjunktur, eftersom många kvinnor måste bidra till familjens försörjning då deras män är arbetslösa (»additional worker hypothesis»). Andra har menat att sambandet är det motsatta, dvs. att den gifta kvinnliga arbetskraften minskar vid en lågkonjunktur, och anledningen härtill skulle vara att kvinnorna då anser det lönlöst att söka arbete (»discouraged worker hypothesis»). Amerikanska undersökningar från mitten av 1960-talet tyder på att den senare hypotesen är mera hållbar.⁹ Båda tendenserna finns visserligen men den senare är dominerande. Med hjälp av regressionsanalyser har man beräknat någonting som man kallat »labor force elasticity» (förändring i yrkesintensitet i relation till förändring i efterfrågan på arbetskraft). Dessa beräkningar har givit vid handen,

⁶ Se *SOU* 1953: 18, s. 43 ff.

⁷ Påståendet är ingalunda trivialt. Förväxla inte arbetskraften (= labor force), som är en utbudsstorhet, med antalet sysselsatta. Dessa båda storheter behöver inte följa varandra; det visar ju arbetslöshetens variationer.

⁸ Se t. ex. Long [1958], s. 43 ff.

⁹ För en översikt över dessa undersökningar se Mincer [1966].

att denna elasticitet är mycket större för gifta kvinnor än för andra grupper.

Likaväl som y.i. bland de gifta kvinnorna påverkas av konjunkturrella variationer i efterfrågan på arbetskraft, bör den ha samband med de strukturella förändringar i näringslivet som är av betydelse för efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Denna hypotes får stöd av det faktum att det föreligger stora skillnader i y.i. mellan olika städer, även mellan städer av ungefär samma storlek. Dessa skillnader sammanhänger uppenbarligen med olikheter i näringsstrukturen; städer med särskilt hög y.i. har industriföretag tillhörande branscher med hög andel kvinnlig arbetskraft eller en stor tjänstesektor.¹

Det är inte särskilt troligt att utvecklingen på utbudssidan skulle ha varit så radikalt annorlunda i en stad med hög y.i. än i en stad med låg y.i. Den avgörande skillnaden är olikheten i efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Detta inverkar naturligtvis i sin tur på intresset för och inställningen till yrkesarbete bland de gifta kvinnorna. Utbudet kan därför vid en viss tidpunkt (även inklusive latent arbetslöshet) vara mycket större på en ort som traditionellt har haft en hög andel kvinnor i arbetskraften än på en ort där den kvinnliga sysselsättningen alltid varit låg, men sådana skillnader skulle alltså kunna återföras på de olikheter som i långa tider rått beträffande efterfrågan på kvinnlig arbetskraft mellan de båda orterna.

Eftersom näringsstrukturen är en väsentlig faktor vid förklaringen av skillnader i y.i. mellan olika städer bör den även vara av intresse vid en analys av y.i. för landet som helhet. Därför skall i det följande undersökas vilken inverkan näringsstrukturens förändringar har haft på efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Därefter skall ett försök göras att utvärdera vad detta kan ha betytt för efterfrågan på den gifta kvinnliga arbetskraften. Men först ges som allmän bakgrund en beskrivning av variationen i andelen kvinnlig arbetskraft i hela näringslivet.

---

¹ Den högsta y.i. (45 procent) bland landets städer år 1960 hade Borås, en stad med många textil- och beklädnadsindustrier. Stockholm har såsom huvudstad en stor tjänstesektor och därför hög y.i. bland gifta kvinnor (39 procent). Genomsnittet för alla städer var år 1960 33 procent, men det fanns städer vars y.i. låg mellan 15 och 20 procent och flera hade ändå lägre y.i. (Med y.i. avses i denna not andelen yrkesverksamma bland gifta kvinnor i åldern 15-64 år. Andelen yrkesverksamma bland samtliga gifta kvinnor är ett par procentenheter lägre.) Se vidare Kvinnornas förvärvsverksamhet III, *Information i prognosfrågor*, 1966: 3 (SCB), samt Strandberg [1968].

Även i USA föreligger motsvarande samband mellan kvinnlig y.i. och näringsstrukturen på en ort. Se t. ex. Belloc [1950].

Andelen kvinnor i arbetskraften sjönk från 27 procent år 1930 till 25 procent år 1945 men steg till 32 procent år 1965 (se tabell A: 5 i bilaga A). Från 1930 har vidare andelen icke gifta kvinnor i arbetskraften sjunkit; även i absoluta tal har en viss minskning skett. Förklaringen härtill är, att antalet ogifta kvinnor i arbetsför ålder har gått ned på grund av den stigande giftermålsfrekvensen. Andelen icke gifta kvinnor i den totala arbetskraften gick ned från 24 procent år 1930 till 16 procent år 1965. För att kompensera detta bortfall skulle krävas en uppgång i de gifta kvinnornas y.i. från 8 till 23 procent, vilket motsvarar en mycket stor del av den faktiska uppgången (från 8 till 30 procent). Under efterkrigstiden har dessutom, som förut nämnts, andelen kvinnlig arbetskraft gått upp. Tillskottet från de gifta kvinnorna har således dels uppvägt minskningen i antalet icke gifta kvinnor, dels möjliggjort en ökning av andelen kvinnor i arbetskraften.

Variationen i andelen kvinnlig arbetskraft i hela näringslivet kan genom standardberäkningar delas upp i en del som sammanhänger med förändringar i fördelningen av arbetskraften på olika näringsgrenar och en annan del som kan tillskrivas variationer i andelen kvinnlig arbetskraft inom varje näringsgren. Härigenom erhålls en uppfattning om vilken inverkan förändringarna i näringsgrensfördelningen har haft på efterfrågan efter kvinnlig arbetskraft. Det visar sig, att variationerna i näringsgrensfördelningen under perioden 1930–1945, då y.i. bland de gifta kvinnorna steg långsamt, medförde en tendens till minskad andel kvinnor i den totala arbetskraften, men att tendensen på 1920-talet och 1945–1965, då y.i. steg kraftigt, var den motsatta. Från 1930 till 1945 sammanhängde enligt standardberäkningarna större delen av nedgången i andelen kvinnlig arbetskraft med variationerna i närings- och industrigrensfördelningen, och under övriga perioder svarade dessa för en stor del av uppgången.

Fördelningen efter yrkesställning (företagare, tjänstemän och arbetare) har, åtminstone under den tid då data föreligger (från år 1930), förskjutits på ett sådant sätt att andelen kvinnlig arbetskraft tenderat att öka (se tabell A: 18 i bilaga A). Kvinnorna är nämligen underrepresenterade bland företagarna, vars antal har minskat relativt sett, och överrepresenterade bland tjänstemännen, som har ökat starkt. Den sammanlagda effekten av ändrad struktur med avseende på yrkesställning och näringsgren var en liten tendens till minskad efterfrågan på kvinnlig arbetskraft 1930–1945 men en mycket klar tendens till ökad efterfrågan 1945–1965.

Om man antar att efterfrågan har en avgörande betydelse för y.i. bland de gifta kvinnorna, blir dessa strukturella förändringar väsentliga. Deras effekt på efterfrågan gäller emellertid kvinnlig arbetskraft överhuvud. För att uppskatta vad de strukturella förändringarna betytt för den gifta kvinnliga arbetskraften betraktas antalet yrkesverksamma icke gifta kvinnor som givet och lika med det faktiska antalet varje folkräkningsår och sedan beräknas vilken uppgång i y.i. bland de gifta kvinnorna som skulle krävas för att tillfredsställa den efterfrågeökning som en ändrad struktur har medfört. Man finner då, att 80 procent av ökningen i y.i. 1945–1950, 85 procent 1950–1960 och 83 procent 1960–1965 skulle ha kommit till stånd, om blott så många gifta kvinnor gått in i arbetskraften som behövts för att bibehålla andelen kvinnlig arbetskraft inom varje kombination av näringsgren och yrkesställning oförändrad. En finare indelning på näringsgrenar och yrkesgrupper än den ganska grova indelning som här använts skulle förmodligen ge ännu högre procenttal. Endast en liten del av y.i.-uppgången bland de gifta kvinnorna under efterkrigstiden skulle således sammanhånga med att kvinnorna gjort intrång på traditionellt manliga yrkesområden.²

Den övervägande delen av y.i.-ökningen under efterkrigstiden skulle alltså kunna ses som en »automatisk» förändring till följd av ändrad struktur i näringslivet och alltså väsentligen sammanhånga med förändringar på efterfrågesidan. En förutsättning för uppgången har dock naturligtvis varit att samtidiga förändringar ägt rum på utbudssidan, ty annars skulle denna ha bromsat utvecklingen.

Urbanisering. Tidigare har nämnts att y.i. bland gifta kvinnor är högre i städerna än på landsbygden och att denna skillnad troligen främst är ett resultat av att tillgången på arbetstillfällen för kvinnor är så mycket bättre i städerna. Flyttningen från landsbygd till städer skulle därför vara förenad med en tendens till ökad y.i.³

² Uppgången i andelen kvinnlig arbetskraft inom vissa sektorer skulle kunna ha samband med brist på manlig arbetskraft. Som framgick av tabell 2 var tillskottet till den manliga arbetskraften mycket lägre under efterkrigstiden än under tidigare perioder.

³ Det bör kanske påpekas, att beslutet om flyttning inte är förknippat med beslutet om att ta ett yrkesarbete. För en ogift kvinna hör förvisso dessa båda beslut ihop, men när det gäller en gift kvinna har det i varje fall hittills varit brukligt att hon har fått följa sin man; flyttningen har bestämts av hans arbete. Den gifta kvinnan har därför varit en mycket orörlig arbetskraft. Hennes möjligheter att få arbete har helt berott på tillgången på arbete nära bostadsorten.

Andelen av de gifta kvinnorna som bodde i städer steg från 30 procent år 1920 till över 50 procent år 1965. Ökningstakten var klart större under 1940-talet men var i övrigt ganska jämn. Enligt standardberäkningar utgör den y.i.-ökning som kan tillskrivas ändrad fördelning på städer och landsbygd 0,5 procentenheter eller något mera under varje årtionde med undantag av 1940-talet, då ökningen var dubbelt så stor.

Skillnaden i y.i. mellan landsbygd och städer sammanhänger till en del med att kvinnorna i jordbruksbefolkningen har en mycket låg y.i.⁴ men endast till en del. Det föreligger nämligen också en stor differens⁵ i y.i. mellan gifta kvinnor i städer och de gifta kvinnor på landsbygden som ej tillhör jordbruksbefolkningen.

Standardberäkningar, som simultant tar hänsyn till både effekten av ändrad fördelning på landsbygd och städer och effekten av ändrad fördelning på jordbruksbefolkning och övrig befolkning, visar att två tredjedelar av y.i.-ökningen på 1930-talet och nästan hela ökningen 1940–1945 kan tillskrivas dessa fördelningsförändringar. För övriga perioder är motsvarande andel omkring 20 procent. Sedan hänsyn tagits till urbaniseringen och jordbrukets avfolkning, kan således noteras, att y.i. för de gifta kvinnorna fortfarande steg under 1920-talet men stagnerade 1930–1945 för att åter stiga kraftigt 1945–1965.

Sammankoppling av utbud och efterfrågan. En analys av y.i.-utvecklingen för gifta kvinnor kompliceras av att både utbuds- och efter-

⁴ Anledningen till att y.i. bland jordbruksbefolkningen är så låg är naturligtvis att kvinnliga medhjälpare familjemedlemmar ej har kunnat medräknas bland de yrkesverksamma. Om de gifta kvinnornas arbetsinsats i jordbruket hade kunnat rätt uppskattas, skulle jordbruksbefolkningens tillbakagång förmodligen inte ha medfört någon tendens till ökad yrkesverksamhet. Denna skenbara tendens betyder emellertid inte så mycket. Y.i.-utvecklingen för samtliga gifta kvinnor och för gifta kvinnor utanför jordbruket skiljer sig nämligen inte åt i någon större utsträckning, vilket framgår av en jämförelse mellan nedanstående uppställning över y.i. bland gifta kvinnor inom befolkningen utanför jordbruket och tabell A: 15 i bilaga A.

1920	6,3
1930	11,8
1940	12,8
1945	13,5
1950	17,9
1960	26,4
1965	32,7

Källa: SOS, Folkräkningarna.

⁵ Denna skillnad uppgick till ungefär 10 procentenheter under vart och ett av folkräkningsåren från 1920 till 1965.

frågefaktorer måste tas med i bedömningen, vilket inte är lika nödvändigt för andra delar av arbetskraften. Ett speciellt problem i denna analys blir då dels att begreppsmässigt hålla isär utbuds- och efterfrågeeffekter, dels att precisera hur de samverkar till en total effekt på y.i. För att klargöra detta är det lämpligt att gå tillbaka till vad som är specifikt för de gifta kvinnornas arbetsutbud och som gör att det är elastiskt med avseende på efterfrågan.

De gifta kvinnorna uppvisar en stor rörlighet in i och ut ur arbetskraften. För de yrkesverksamma innebär inte alternativet till yrkesarbete sysslöshet och social nedvärdering utan åtskilliga kvinnor ser i hemarbetet ett mer eller mindre positivt alternativ. Många gifta kvinnor, som har haft yrkesarbete, anmäler sig därför inte som arbetssökande, om de står utan arbete, utan de övergår till att vara hemarbetande. En sysselsättningsminskning leder därför inte till en motsvarande uppgång i arbetslösheten, utan arbetskraftens storlek minskar. Å andra sidan finns det bland de hemarbetande många som skulle ta ett yrkesarbete, om de fick kännedom om ett lämpligt sådant. De anmäler sig emellertid inte som arbetssökande och finns därför inte registrerade som arbetslösa. De kan rubriceras som latent arbetssökande. När aktiv rekrytering av arbetskraft pågår, anmäler dessa kvinnor sitt intresse. Arbetskraften kan då mycket väl öka med ett större antal än som motsvaras av sysselsättningsökningen (dvs. arbetslösheten ökar) genom att flera kvinnor söker till varje arbetstillfälle och de som inte får något arbete kvarstår som arbetssökande en tid.⁶

Detta antyder dels hur efterfrågan spelar in, dels att de gifta kvinnor som är yrkesverksamma har olika grad av förvärvsarbetsbenägenhet, eftersom en del anmäler sig som arbetssökande, när de är utan arbete, och andra inte. Man kan fortfarande tänka sig att gifta kvinnor väljer att tillhöra eller inte tillhöra arbetskraften i enlighet med det analyschema som skisserades i ett tidigare avsnitt, men man måste göra ett par kompletteringar. För det första får valet tänkas ske under den uttryckliga förutsättningen att lämpligt arbetstillfälle finns. För det andra sker visserligen ett beslut i den ena eller andra riktningen, men detta kan så att säga ske med större eller mindre tvekan beroende på vilken grad av förvärvsarbetsbenägenhet kvinnan i fråga har.

⁶ I data från arbetskraftsundersökningarna på 1960-talet föreligger en tendens till positivt samband mellan sysselsättningsökning och arbetslöshetsökning bland de gifta kvinnorna. Den är osäker, eftersom observationerna är få, men den antyder i varje fall att det negativa sambandet, om det skulle föreligga ett sådant, är mycket svagt.

Vid varje tidpunkt är de gifta kvinnorna fördelade på ett bestämt sätt efter förvärvsarbetsbenägenhet. Fördelningens utseende beror av en rad (utbuds)faktorer, såsom graden av flexibilitet i arbetsbördan i hemmet, mannens inkomst, kvinnans lön, familjens attityd till gift kvinnas förvärvsarbete etc. Denna fördelning har under den period som studeras förskjutits mot ökad grad av förvärvsarbetsbenägenhet. På benägenhetsskalan finns två gränser: en lägre gräns, under vilken benägenheten är så låg att yrkesarbete inte är aktuellt även om det finns mycket gott om arbetstillfällen, och en högre gräns, över vilken benägenheten är så hög att en fast förankring i arbetskraften föreligger (kriteriet härpå är att vederbörande registrerar sig som arbetsökande om hon ej har yrkesarbete).

En mängd kvinnor har en benägenhet som ligger mellan dessa båda gränser. Vid en aktiv rekryteringsverksamhet kan samtliga bli yrkesarbetande, om blott de utbudna arbetena är tillräckligt många, har den rätta geografiska fördelningen, den riktiga yrkessammansättningen etc. De kvinnor som tillhör denna mellangrupp anmäler sig emellertid inte som arbetslösa om de saknar arbete, vilket innebär att endast de som är sysselsatta kommer att ingå i arbetskraften. De övriga är latent arbetsökande.

Den y.i. som registreras blir alltså beroende av dels hur stora de båda grupperna med olika grad av anknytning till arbetskraften är, dels hur stor del av mellangruppen som sysselsätts. Det finns inga data om storleken på denna mellangrupp. Enligt arbetskraftsundersökningarna på 1960-talet har antalet latent arbetsökande ibland uppgått till över 100 000, och hela mellangruppen bör utgöra en stor andel av de gifta kvinnorna, vilket ger efterfrågan stort spelrum, när y.i. bestäms. Även om utbudet, dvs. fördelningen efter förvärvsarbetsbenägenhet, är oförändrat mellan två tidpunkter, skulle således y.i. kunna variera avsevärt genom att en större eller mindre del av mellangruppen sysselsätts. Det kan ske genom en förändring i konjunkturläget, näringsgrens- och yrkesstrukturen, den regionala fördelningen av arbetstillfällena eller produktionstekniken. Även vid oförändrad efterfrågan skulle en större andel av mellangruppen kunna komma med i arbetskraften, nämligen genom att kvinnorna på grund av migrationen kommer i bättre kontakt med arbetstillfällena. Det är alltså här urbaniseringen kommer in, och omskolningskurser har en liknande effekt.

Ovan har visats hur man kan betrakta y.i. vid en viss tidpunkt såsom bestämd av en kombination av utbud och efterfrågan vid samma tidpunkt. När man talar om att efterfrågan påverkar ut-

budet, kan man avse någonting annat, nämligen att efterfrågan vid en tidigare tidpunkt påverkar utbudet vid en senare tidpunkt. På sikt inverkar nämligen efterfrågan inte blott på y.i. utan även på förvärvsarbetsbenägenheten. Ett ändrat efterfrågeläge medför förändrade attityder hos befolkningen, även om denna process tar tid. Vidare tyder undersökningar⁷ på att erfarenheten av yrkesarbete i sig gör den gifta kvinnan mera positivt inställd till förvärvsarbete. Om efterfrågan vid en viss tidpunkt leder till sysselsättning av en ökad andel i mellangruppen (och även till ökat antal deltidsarbeten åt den grupp som är obenägna till yrkesarbete med längre tid), skulle detta ceteris paribus leda till ökad förvärvsarbetsbenägenhet vid en senare tidpunkt. Dessa ting som inverkar på förvärvsarbetsbenägenheten kommer emellertid in på utbudssidan och har därför inte tagits upp i det resonemang om effekten av efterfrågan som förts i detta avsnitt.

Sammanfattande analys av y.i.-utvecklingen för de gifta kvinnorna 1920–1965. Efterfrågeutvecklingen under 1920-talet var gynnsam för kvinnorna.⁸ Depressionen i början av årtiondet drabbade inte konsumtionsvaruindustrin så hårt, och de flesta kvinnliga industriarbetarna hörde hemma inom denna. Kontorspersonalen expanderade, inte minst inom offentlig sektor.⁹ Uppdelningen i manliga och kvinnliga arbeten¹ var om möjligt ännu mera utbredd än t. ex. under efterkrigstiden. Substituerbarheten mellan manlig och kvinnlig arbetskraft var således låg, vilket förklarar att efterfrågan på kvinnlig arbetskraft utvecklades gynnsamt samtidigt som det rådde hög permanent arbetslöshet bland männen.

Det rådde dock aldrig brist på kvinnlig arbetskraft. Utbudet steg i takt med efterfrågan. Barnantalet sjönk kraftigt, och arbetsbördan i hemmen lättade väl något, t. ex. genom att vissa bekvämligheter infördes i bostäderna. Löneutvecklingen var gynnsam, och en viss attitydförändring synes ha ägt rum såtillvida att det blev något vanligare att låta hustrun behålla sitt arbete en tid efter giftermålet.² Den kraftiga arbetstidsförkortningen som beslöts i slutet av 1910-talet gav fler kvinnor möjlighet att åta sig arbete utanför hemmet.

⁷ Se Mahoney [1961].

⁸ Belägg härför finns i en statlig utredning som innehåller en noggrann genomgång av den ekonomiska utvecklingen under 1920-talet med särskild hänsyn till arbetslöshetsförhållandena (SOU 1931: 20).

⁹ Se SOU 1938: 47, s. 409.

¹ Se Kock [1938].

² Se SOU 1938: 47, s. 356.

Slutligen skall erinras om att urbaniseringen medförde en tendens till ökad y.i.

Under 1930-talet bröts den starka uppåtgående trenden i de gifta kvinnornas y.i. Uppgången var då så liten att den till större delen kan tillskrivas urbaniseringen och jordbrukets avfolkning. Vissa utbudsfaktorer verkade emellertid i riktning mot en ökad y.i. Hushållsarbetet förenklades väl även under 1930-talet, men framför allt sjönk barnantalet markant.

Denna positiva tendens från utbudssidan uppvägdes dock av en negativ effekt från efterfrågesidan. Andelen kvinnlig arbetskraft i näringslivet minskade, inte på grund av brist på kvinnlig arbetskraft utan på grund av minskad efterfrågan. Utvecklingen av näringsgrens- och industrigrensfördelningen medförde ett reducerat behov av kvinnlig arbetskraft. Depressionen hade dessutom inpräglad en negativ attityd till att gifta kvinnor lade beslag på arbetstillfällena; män skulle anställas i första hand. Detta kan möjligen ha bidragit till den del av nedgången i andelen kvinnlig arbetskraft som inte hade samband med strukturella förändringar.

Antalet ansökningar per 100 lediga kvinnliga platser på arbetsförmedlingen var år 1930 109 och 1940 145, vilket skulle tyda på att utbudet ökat och/eller efterfrågan minskat.³ Båda dessa tendenser har troligen funnits, och summan av dem blev en svag uppgång i y.i.

Y.i.-ökningen var liten även *under perioden 1940-1945*, och redan om hänsyn tas till urbaniseringen är y.i. så gott som oförändrad. Antalet ansökningar per 100 lediga platser sjönk till 98 år 1945. Vid slutet av perioden rådde nämligen brist på kvinnlig arbetskraft. En väsentlig orsak härtill var, att antalet ogifta kvinnor sjönk snabbt på grund av den hastigt stigande giftermålsfrekvensen. En positiv tendens från efterfrågesidan kan alltså noteras.

På utbudssidan fanns emellertid faktorer som verkade i andra riktningen. Barnantalet steg kraftigt, och antalet medhjälpare i hushållen sjönk i snabb takt, allteftersom familjemedlemmar och anställda gifte sig. Det är också möjligt, att hemarbetet inte underlättades i samma utsträckning under kriget. Den svaga uppgången i y.i. under förra hälften av 1940-talet var troligen resultatet av en stimulerande tendens från efterfrågesidan och en återhållande tendens från utbudssidan.

Perioden 1945-1950 kännetecknades av brist på kvinnlig arbets-

---

³ Uppgifter om antalet ansökningar om arbete och antalet lediga platser inom den offentliga arbetsförmedlingen har hämtats från *Arbetsmarknadsstatistik*, nr 11 B, 1966, utg. av arbetsmarknadsstyrelsen.

kraft. Ofta var det t. o. m. större brist på kvinnlig än manlig arbetskraft,⁴ och löneskillnaden mellan män och kvinnor bland industriarbetare minskade.⁵ Ändrad fördelning efter näringsgren och yrkeställning samt minskat antal ogifta kvinnor medförde en gynnsam efterfrågeutveckling för de gifta kvinnorna.

Utbudet tycks emellertid ha stigit i samma takt. Antalet ansökningar per 100 lediga platser höll sig nämligen på ungefär samma nivå under åren 1945–1950. Flera faktorer tenderade att höja förvärvsarbetsbenägenheten. Reallöneökningen var betydande, och möjligheterna till en förenkling av hemarbetet blev allt större. I ett samhälle med full sysselsättning blev inställningen till de gifta kvinnornas närvaro på arbetsmarknaden gradvis mera positiv. Man behövde inte längre se de gifta kvinnorna som farliga konkurrenter till män med försörjningsbörda. Barnantalet steg visserligen, men den negativa tendensen härav uppvägdes av annat, ty y.i. steg även i de fruktsamma åldrarna. Urbaniseringen, slutligen, gav ett positivt tillskott till y.i.

På 1950-talet var tendenserna på efterfrågesidan desamma som under föregående period. Antalet ogifta kvinnor minskade, och förskjutningar i näringsgrens- och yrkeställningsfördelningen medförde en tendens till ökad efterfrågan. Trots denna utveckling var emellertid bristen på kvinnlig arbetskraft mindre under 1950-talet än under senare delen av 1940-talet. Löneskillnaden mellan män och kvinnor i industriarbete minskade inte, och antalet arbetssökande per 100 lediga platser vid arbetsförmedlingen steg från 108 år 1950 till 164 år 1960. Det verkar alltså som om utbudet ökade i ännu snabbare takt än efterfrågan.

Så gott som alla tidigare berörda utbudsfaktorer bidrog till den kraftiga uppgången i förvärvsarbetsbenägenheten. Stigande reallön, ökad utbildning och viss minskning i barnantalet utgör exempel på sådana faktorer. Ännu mera väsentlig var förmodligen utvecklingen i fråga om hemarbetsbördan som synes ha lättat i snabbare takt under efterkrigstiden än tidigare. Dessutom behöver inte förvärvsarbetsbenägenheten öka i precis samma takt som hemarbetet förenklas, utan det kan ske språngvisa ökningar i benägenheten. Under efterkrigstiden och särskilt under 1950-talet och senare kan man just ha nått en punkt i utvecklingen då möjligheterna till ned-

⁴ Se arbetsmarknadsstyrelsens årsberättelser.

⁵ Kvinnornas löner i förhållande till männens var för industriarbetargruppen 66 procent år 1945, 70 procent år 1950, 69 procent år 1960 och 75 procent år 1965 (SOS, Lönestatistisk årsbok; SOS, Löner).

skärning av hemarbetet var så goda att verkligt många kvinnor kunde förena yrkesarbete och hemarbete utan alltför stora olägenheter.

En utbudsfaktor av stor vikt var också den attitydförändring som följde med den fulla sysselsättningen. Visserligen hade full sysselsättning rått några år före 1950, men det är troligt, att eftersläpningen i opinionen var så stor, att denna omständighet inverkade även på 1950-talet. Genom en ökad förekomst av deltidarbeten fick vidare fler kvinnor möjlighet att pröva på yrkesarbete.

Om man därtill lägger, att många kvinnor genom urbaniseringen kom i kontakt med fler arbetstillfällen, har en rad omständigheter bakom y.i.-uppgången bland de gifta kvinnorna under 1950-talet påvisats. Förvärvsarbetsbenägenheten har uppenbarligen ökat så starkt, att väsentligt flera kvinnor skulle ha kunnat rekryteras till arbetskraften, om efterfrågan hade stigit i snabbare takt.

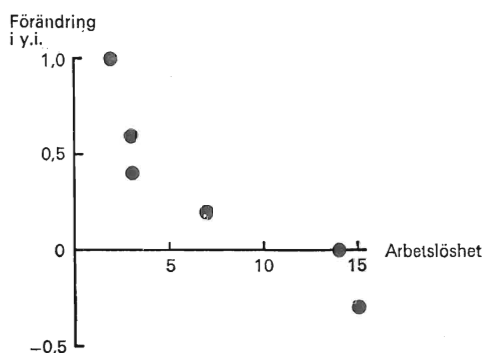
På 1960-talet har den uppåtgående tendensen i de gifta kvinnornas yrkesverksamhet fortsatt, och den har t. o. m. förstärkts. Första hälften av 1960-talet kännetecknades av kraftig ekonomisk tillväxt med hög efterfrågan på arbetskraft. Samtidigt ökade den manliga arbetskraften obetydligt. Efterfrågan på arbetskraft kom i allt högre grad att riktas mot den kvinnliga arbetskraften, särskilt som förändringarna i näringsstrukturen i ännu högre grad än tidigare tenderade att öka behovet av kvinnlig arbetskraft. Under perioden 1960-1965 skedde också en utjämning mellan mäns och kvinnors löner till skillnad från vad som var fallet under 1950-talet.⁶

Samtidigt har det funnits starka tendenser till ökat utbud. Real-lönehöjningen var långt kraftigare än under 1950-talet, och dessutom hade som ovan nämnts kvinnornas löner stigit snabbare än männens, åtminstone bland industriarbetarna, vilket förmodligen bland annat sammanhängde med att fackföreningsrörelsen under denna tid gjorde allvarliga ansträngningar att höja kvinnornas löner relativt männens. Vidare var hushållsarbetet vid mitten av 1960-talet så förenklat att det i flertalet hem inte behövde utgöra ett definitivt hinder för förvärvsarbete. Genom förkortningar i den institutionellt bestämda arbetstiden hade det vidare blivit lättare att förena yrkes- och hemarbete. Slutligen hade opinionen blivit allt mera positiv till att en gift kvinna yrkesarbetade. Själva det faktum att det blev ganska vanligt att gifta kvinnor hade förvärvsarbete bör ha medverkat härtill. Om man utgår ifrån att den politiska diskussionen

---

⁶ Se not 5 s. 79.

Diagram 9. Sambandet mellan den genomsnittliga arbetslösheten under en viss period och förändringen i yrkesintensiteten (i procentenheter i genomsnitt per år) under samma period hos s. k. efterfrågekänslig grupp.

Källa: Se not 8 s. 82.

speglar folkopinionen, kan man genom en jämförelse mellan den offentliga debatten på 1940-talet och den på 1960-talet konstatera att en avsevärd förändring ägt rum i folks inställning till gifta kvinnors förvärvsarbete.

Arbetsmarknadsläge och antal yrkesverksamma

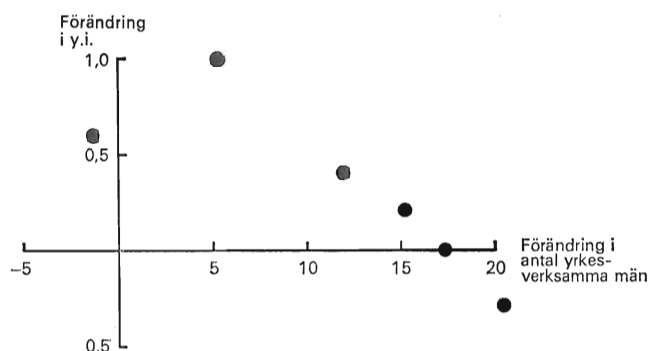
Efterfrågan på arbetskraft har i det föregående ofta utpekats som en faktor bakom variationerna i antalet yrkesverksamma. Det har främst gällt i fråga om antalet yrkesverksamma bland de gifta kvinnorna, men det gäller också beträffande ogifta kvinnor, ungdomar och äldre personer. För andra grupper åter är andelen som yrkesarbetar densamma oavsett arbetsmarknadsläget. Man kan således tala om mer eller mindre »efterfrågekänsliga» grupper.⁷

För att studera sambandet mellan efterfrågan på arbetskraft och antalet yrkesverksamma görs en indelning av befolkningen (15–64 år) i en grupp som är efterfrågekänslig och en grupp som inte är det. Till den första gruppen förs män i åldern 15–19 år och 60–64 år, samt kvinnor i åldern 15–64 år. Den andra gruppen kommer alltså att bestå av män i åldern 20–59 år.

Enligt denna förutsättning sker all inverkan från efterfrågan på antalet yrkesverksamma via y.i. i den efterfrågekänsliga gruppen. Denna y.i. är emellertid också beroende av diverse utbudsfaktorer.

⁷ Jfr Easterlin [1968].

Diagram 10. Sambandet mellan förändringen i antalet yrkesverksamma män i åldern 25-59 år (tusental i genomsnitt per år) under en viss period och förändringen i yrkesintensiteten (i procentenheter i genomsnitt per år) under samma period hos s. k. efterfrågekänslig grupp.

Källa: Se not 9 s. 83.

Om man så mycket som möjligt vill renodla sambandet mellan y.i. i denna grupp och efterfrågan, bör man därför först söka korrigera för de viktigaste utbudsfaktorerna. Dit hör utbildningsfrekvenser och barnantal. Om man drar bort studerande och småbarnsmödrar, bör y.i. i den återstående gruppen kunna användas vid en prövning av hypotesen att det föreligger ett samband mellan arbetsmarknads-läge och förändring i antalet yrkesverksamma.

Som mått på arbetsmarknads-läget används här arbetslösheten. Tanken är att förändringen i den efterfrågekänsliga gruppens y.i. (uttryckt i procentenheter i genomsnitt per år) under en viss period har samband med den genomsnittliga arbetslösheten under samma period. Av diagram 9 framgår att det föreligger ett samband mellan de båda variablerna: ju mindre arbetslöshet desto större y.i.-ökning i den efterfrågekänsliga gruppen.⁸

⁸ Y.i. för den efterfrågekänsliga gruppen är alltså lika med kvoten mellan antalet yrkesverksamma män i åldern 15-19 och 60-64, samt yrkesverksamma kvinnor i åldern 15-64 och hela antalet män i åldern 15-19 och 60-64 och kvinnor i åldern 15-64 minus antalet studerande i åldern 15-19 och ett uppskattat antal småbarnsmödrar (beräknat som 85 procent av antalet barn i åldern 0-4). Följande y.i.-värden erhålls:

1920	$882/1766 = 0,50$
1930	$1017/2022 = 0,50$
1940	$1048/2208 = 0,47$
1945	$1002/2092 = 0,48$
1950	$1056/2100 = 0,50$
1960	$1258/2264 = 0,56$
1965	$1385/2253 = 0,61$

Gruppens karaktär av arbetskraftsreserv understryks också vid en jämförelse mellan förändringarna i gruppens y.i. och tillskottet i antalet yrkesverksamma män i åldern 20–59 år. Av diagram 10 framgår att det föreligger en tendens till ökad yrkesverksamhet i den efterfrågekänsliga gruppen, när tillskottet i antalet yrkesverksamma män sjunker.⁹

Även om materialet är litet kan dessa båda diagram möjligen sägas vara ett ytterligare indicium utöver de som tidigare givits på att efterfrågan på arbetskraft har varit av betydelse för variationerna i antalet yrkesverksamma under perioden 1920–1965.¹ Hur stor del av denna variation som skall anses hänga samman med ändrade efterfrågeförhållanden och hur stor del som kan tillskrivas förändringar på utbudssidan går ej att få något svar på.

Den genomsnittliga arbetslösheten i procent under respektive period var följande: (Se tabellerna A: 19 och A: 20 i bilaga A.)

1921–30	14
1931–40	15
1941–45	7
1946–50	3
1951–60	3
1961–65	2

⁹ Förändringen i antalet yrkesverksamma män i åldern 20–59 år var under respektive period (i tusental):

1921–30	+ 175
1931–40	+ 202
1941–45	+ 76
1946–50	+ 60
1951–60	– 14
1961–65	+ 26

I diagram 10 har angivits ökningen i antalet yrkesverksamma i genomsnitt per år. De tydliga samband som återfinns i diagrammen 9 och 10 bör tolkas med stor försiktighet. Det föreligger nämligen en trendmässig förändring i arbetslöshet, tillskott i antalet yrkesverksamma och i y.i.-ökning. Förändringen i y.i. i s.k. efterfrågekänslig grupp kan därför sammanhållas med andra variabler som är korrelerade med tiden.

Arbetslöshet och arbetsmarknads- politik

Arbetslöshet

I det agrara samhället var flertalet yrkesverksamma på ett eller annat sätt knutna till jordbruket, och deras försörjningsläge bestämdes av skördeutfallet. I och med industrialiseringen växte emellertid en arbetarklass fram, vars försörjningsförmåga i stället var beroende av tillgången på arbetstillfällen, och den uppvisade stora variationer. De internationella konjunkturerna fick nämligen allt större betydelse för arbetstillgången i landet, och säsongvariationerna var dessutom mycket kraftiga.

I början av 1870-talet rådde högkonjunktur, men från mitten av 1870-talet till mitten av 1890-talet utgjorde långvariga depressioner ett dominerande inslag.¹ Lågkonjunkturen i slutet av 1870-talet anses inte ha lett till någon omfattande arbetslöshet, men särskilt från mitten av 1880-talet till mitten av 1890-talet var arbetslösheten mycket stor.

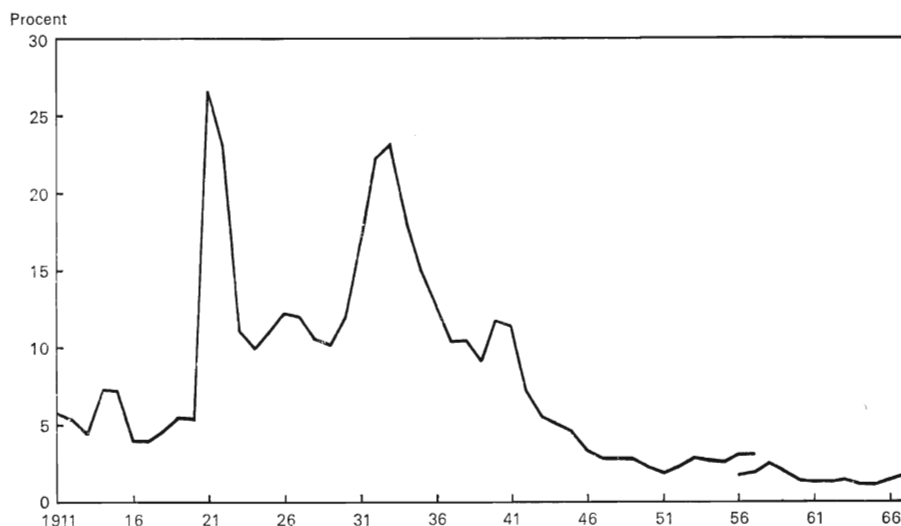
Som exempel skall förhållandena för byggnads- och grovarbetarna något beröras. Det var grupper som hade särskilt stora arbetslöshetsrisker. I början av 1880-talet, då byggnadsverksamheten expanderade i många städer, hade åtskilliga av dessa arbetare bosatt sig i städerna i stället för att som förut vandra in under sommarsäsongen och återvända till landsbygden inför vintern. När sedan byggnadsverksamheten stagnerade vid mitten av 1880-talet, blev arbetslösheten bland dem ett svårt problem.

Under högkonjunkturen efter 1895 var det relativt gott om arbetstillfällen, och konjunkturavmattningen kring sekelskiftet innebar ingen större nedgång i sysselsättningen. En period med hög arbetslöshet inföll däremot 1907–1909, men därefter rådde goda konjukturer fram till första världskriget.

Några kvantitativa uppskattningar av arbetslöshetens storlek under 1800-talet och början av 1900-talet finns ej att tillgå. Landets

¹ Beskrivningen av variationerna i arbetslöshetens omfattning bygger främst på uppgifter från *SOU* 1931: 20; Montgomery [1951]; Nordström [1949]; Skogh [1963].

Diagram 11. Arbetslösheten 1911–1967 (antal arbetslösa i fackföreningarna i procent av antalet medlemmar 1911–1957 och antalet vid arbetsförmedlingen anmälda arbetslöshetsförsäkrade arbetslösa i procent av antalet medlemmar i arbetslöshetskassorna 1956–1967), årsmedeltal.

Källa: Tabell A: 19 och A: 20 i bilaga A.

äldsta statistiska serie över arbetslösheten, andelen arbetslösa bland fackföreningarnas medlemmar, startade nämligen först år 1911. Enligt denna statistik var arbetslösheten omkring 5 procent under åren före första världskriget (se diagram 11 och tabell A: 19 i bilaga A).

Som framgår av diagrammet inträffade inga stora förändringar i arbetslöshetsläget under 1910-talet — fränsett en uppgång i arbetslösheten i samband med krigsutbrottet 1914. På hösten 1920 började emellertid den s. k. fredskrisen göra sig märkbar. Det blev en svår depression med synnerligen hög arbetslöshet åren 1921–1922. Störst var arbetslösheten i januari 1922 då var tredje fackföreningsmedlem gick arbetslös. År 1923 markerade slutet på depressionen, och under återstoden av 1920-talet drabbades landet inte av någon allmän lågkonjunktur. Denna tid karakteriserades dock av en hög permanent arbetslöshet. Det årliga genomsnittet understeg enligt fackföreningsstatistiken aldrig 10 procent.²

² Arbetslösheten var enligt fackföreningsstatistiken mycket högre under högkonjunkturåren på 1920-talet än under liknande perioder längre tillbaka, t. ex. 1911–1913. En del av denna ökning är skenbar, ty den kan antas bero på att nya arbetargrupper med högre arbetslöshetsrisk har blivit fackligt organiserade. Denna felkälla anses dock inte förklara hela ökningen. Enligt *SOU* 1931: 20 kan man

På hösten 1930 fick Sverige kännning av den internationella konjunkturedgången, och arbetslösheten blev efter hand allt större. De högsta arbetslöshetsciffrorna från början av 1920-talet överskreds visserligen inte, men depressionen blev mera långvarig. Inte förrän i december 1932 noterades den högsta månadssiffran (31 procent), och när konjunkturen vände år 1934 sjönk arbetslösheten ganska långsamt. Ännu år 1935 var andelen arbetslösa mycket högre än före depressionen. Av arbetslöshetsciffrorna för de därpå följande åren framgår att den permanenta arbetslösheten på 1930-talet var ungefär densamma som under 1920-talet. Under högkonjunkturåret 1937 var t. ex. andelen arbetslösa över 10 procent.

När andra världskriget brutit ut, steg arbetslösheten liksom under första världskriget till följd av störningarna i export och import, men efter en övergångstid av anpassning till det nya läget sjönk arbetslösheten avsevärt. Ett stort antal värnpliktiga mobiliserades, vilket medförde att det blev arbetskraftsbrist på många områden. När den särskilda försvarsberedskapen avvecklades vid krigsslutet skedde detta i en period med goda konjunkturer, och trots demobiliseringen uppstod inga arbetslöshetsproblem. Arbetslösheten fortsatte i stället att sjunka, och strax efter kriget var arbetsmarknadsläget sådant att man kunde anse att det rådde full sysselsättning.

Det skulle visa sig att detta läge inte var av tillfällig karaktär, vilket många ekonomer trodde. Någon »fredskris» i stil med den efter första världskriget blev det som bekant inte. Hela efterkrigstiden har tvärtom kännetecknats av en mycket hög sysselsättning. Vissa skillnader i arbetsmarknadsläget mellan de olika åren har naturligtvis förekommit. Märkbara konjunkturedgångar ägde rum 1957–1959 och 1966–1968 liksom mindre konjunkturavmattningar 1952–1953 och 1962–1963. Perioder med särskilt stor arbetskraftsbrist inföll under åren 1947, 1950–1951 och 1964–1965. Se vidare tabellerna A: 19 och A: 20 i bilaga A.³

Arbetslöshets- och arbetsmarknadspolitik

I äldre tider var oförvållad arbetslöshet ett okänt eller i varje fall ett av myndigheterna ej erkänt begrepp.⁴ Man utgick ifrån att alla

---

troligen dra slutsatsen att en verklig ökning i den permanenta arbetslösheten har ägt rum.

³ Tyvärr saknas en enhetlig statistik över arbetslösheten under efterkrigstiden. Fackföreningsstatistiken avlöstes nämligen i slutet av 1950-talet av en offentlig statistikserie producerad av arbetsmarknadsstyrelsen.

⁴ Den i detta kapitel presenterade beskrivningen av svensk arbetslöshets- och ar-

arbetsföra som ville arbeta kunde få anställning i jordbruket, och därför betraktades de arbetslösa som arbetsovilliga. Sedan gammalt rådde tjänstetvång; folk utan anställning hänvisades till särskilda arbetsinrättningar. Först år 1885 avskaffades försvarslöshetsstadgan, enligt vilken det var straffbart att vara arbetslös. I och med industrisamhällets framväxt blev det så småningom uppenbart att föreställningen om arbetslösheten som någonting självförvållat var ohållbar.

Att hjälpa nödställda var en kommunal angelägenhet, oavsett om nöden berodde på arbetslöshet eller var orsakad av sjukdom, ålderdom eller andra omständigheter. Kommunerna gav direkt understöd i form av mat, kläder eller kontanter till den arbetslöses familj, men till den arbetslöse själv skulle i princip sådant understöd inte ges. Denne skulle förmås att arbeta, eftersom sysslolösheten ansågs demoraliserande. Kommunerna sökte därför anordna nödhjälpsarbeten för att ge så många arbetslösa som möjligt både sysselsättning och försörjning. Försörjningen blev dock knapp, ty lönen var lägre än vid ordinära arbeten.

Statens åtgärder hade under 1800-talet inskränkt sig till att arrangera tvångsarbeten för »arbetsovilliga» personer, men efter sekelskiftet började man på statligt håll ägna större intresse åt arbetslöshetsproblemet. Från år 1906 utgick t. ex. statsbidrag till de kommunala arbetsförmedlingarna.⁵

Ett mera aktivt engagemang från statens sida i arbetslöshetspolitiken kom dock först i och med första världskrigets utbrott och de speciella arbetslöshetsproblem som då uppstod. Regeringen tillsatte år 1914 statens arbetslöshetskommission, som från början var ämnad att bli ett tillfälligt krisorgan men som kom att fortsätta sin verksamhet även efter kriget. Huvudansvaret för arbetslöshetsåtgärderna hade dock fortfarande kommunerna. De skulle inkomma till arbets-

---

betsmarknadspolitik grundar sig framför allt på följande referenser: Montgomery [1951]; *SOU* 1931: 20; Nordström [1949]; *SOU* 1936: 32; statens arbetsmarknadskommissions årliga verksamhetsberättelser 1943-1947; arbetsmarknadsstyrelsens årliga verksamhetsberättelser 1948 och senare; Skogh [1963]. Se även Holmberg [1963]; *SOU* 1965: 9; Kungl. Maj:ts prop. nr 52 år 1966. En sammanfattning på engelska av de båda senare återfinns i *Modern Swedish labour market policy*, Stockholm 1966.

⁵ Dessa var ännu få till antalet — kontor hade öppnats i ett mindre antal städer med början 1902 — men verksamheten skulle komma att expandera ganska snabbt. Antalet kontor var år 1914 100, år 1926 136, år 1944 228, och år 1960 252 (Skogh [1963], s. 185). Antalet tillsatta platser genom den offentliga arbetsförmedlingens försorg var år 1905 12 000, år 1915 164 000, år 1925 201 000, år 1940 510 000, år 1945 1 096 000, samt år 1965 920 000 (*Källa: Arbetsmarknadsstatistik*, nr 11 B, 1966, utg. av arbetsmarknadsstyrelsen).

löshetskommissionen med förslag till hjälpåtgärder, varpå kommissionen bestämde fördelningen av det statliga biståndet.

Arbetslöshetshjälpen gavs efter två olika linjer: arbetslinjen och kontantunderstödslinjen. I första hand skulle de arbetslösa hjälpas genom anordnande av nödhjälpsarbeten (senare benämnda reservarbeten), och i andra hand skulle kontanta bidrag betalas ut. Arbetena var ett slags arbetslöshetsunderstöd som erhöles först efter bevisad arbetsvilja, och de anordnades uteslutande av sociala skäl. De ledande ekonomerna manade till försiktighet vid användningen av detta medel.⁶ Det gällde att utforma restriktiva bestämmelser, så att reservarbetena så lite som möjligt inverkade på (»störde») den öppna marknaden eller ekonomin i övrigt. Arbetena fick ej vara så angelägna att de inom den närmaste tiden skulle ha kommit till utförande på den öppna marknaden (de fick t. ex. inte finnas med i myndigheternas planer för de närmaste åren). Vidare skulle de vara så lite kapitalkrävande som möjligt, och lönen skulle understiga lägsta grovarbetarlön, så att de som arbetade i reservarbetena snarast möjligt skulle söka sig till ordinära arbeten.

De statliga nödhjälpsarbetena kom igång under första världskriget (maximalt sysselsattes då 4 500 personer). Under depressionen i början av 1920-talet expanderade verksamheten kraftigt (se tabell A: 21 i bilaga A). Som mest sysselsattes då (vintern 1922) drygt 40 000 personer i reservarbeten (statliga och kommunala).⁷ När konjunkturen vände, skars antalet reservarbeten snabbt ner. Trots att arbetslösheten var hög under hela 1920-talet, tillämpades en mycket restriktiv arbetslöshetspolitik.

Under depressionen på 1930-talet använde man sig — till en början så gott som helt och senare delvis — av de traditionella arbetslöshetspolitiska medlen. Andelen av de hjälpsökande arbetslösa som erhöles hjälp genom kontantunderstöd eller reservarbeten var under lågkonjunkturen i början av 1920-talet i genomsnitt per år som mest 63 procent (år 1922), under det att motsvarande andel i samband med 1930-talets depression var 64–69 procent (åren 1933–1935). Någon större skillnad i denna hjälpverksamhets omfattning i förhållande till antalet arbetslösa synes alltså inte ha förelegat under lågkonjunkturens bottenläge men under återhämtningen kan noteras

⁶ Se Öhman [1968].

⁷ Det största antalet hjälpsökande arbetslösa noterades i januari 1922 (163 000), och antalet personer i reservarbeten var störst i mars 1922 (42 000). *Källa: Det svenska samhället och arbetslösheten 1914–24*, Stockholm 1929 (berättelse från statens arbetslöshetskommission).

en större ambition på 1930-talet än på 1920-talet när det gällde att hjälpa de arbetslösa.⁸

Efter ett regimskifte inleddes emellertid en ny politik genom beslut i riksdagen våren 1933 om ett omfattande arbetsanskaffningsprogram. Däri ingick de traditionella reservarbetena,⁹ men dessutom sökte man öka antalet arbetstillfällen på den öppna arbetsmarknaden, vilket innebar en väsentlig förändring i politiken.¹

Omläggningen av arbetslöshetspolitiken skedde bland annat under intryck av den sysselsättningsteoretiska diskussion som är förknippad med namnet Keynes. I ett läge med stor arbetslöshet skulle inte offentliga arbeten betraktas som konkurrenter med privata investeringar om ett nära nog givet antal arbetstillfällen, utan de offentliga arbetena gav i stället indirekt upphov till ytterligare arbetstillfällen genom materialinköp och genom ökad köpkraft hos den lediga arbetskraft som togs i anspråk. Det var därför ingen nackdel om dessa arbeten bedrevs på samma sätt som normala offentliga arbeten (t. ex. beträffande löner och projektens kapitalintensitet).

Den nya politiken tog sig det konkreta uttrycket att man via ett särskilt anslag på statsbudgeten lånefinansierade ett stort antal disparata projekt på den öppna marknaden, vilka oegentligt benämndes allmänna arbeten. Vissa projekt innebar visserligen en tidigareläggning av statliga eller kommunala arbeten,² men bland anslagsposterna fanns även exempelvis lån till bostadsbyggande, statsbeställningar och subventioner till enskild företagsamhet.

⁸ Under vintern 1933 när arbetslösheten var särskilt svår (antalet hjälpsökande arbetslösa översteg då 180 000) var antalet sysselsatta i reservarbeten som störst (46 000 i mars 1933). Källa: *Statens arbetslöshetskommissions berättelse 1925-34*, Stockholm 1937, s. 564.

De totala utgifterna (statliga och kommunala) för samhällets hjälpverksamhet för arbetslösa (kontantunderstöd och reservarbeten) var mellan 1921 och 1935 följande

1921-25	200 milj. kronor
1926-30	62 milj. kronor
1931-35	475 milj. kronor

Källa: *SOU* 1936: 32, s. 59 och 121.

⁹ Lönen vid dessa arbeten höjdes emellertid. Den fick dock ej överskrida lägsta grovarbetarlön på orten.

¹ Det bör dock påpekas att man tidigare under ett par år hade bedrivit en försöksverksamhet i mycket liten skala med s.k. beredskapsarbeten. Det innebar att riksdagen lät regeringen disponera ett särskilt anslag som utdelades till statliga myndigheter (och senare även kommunala) för finansiering av tidigarelagda projekt, »arbeten som fanns i beredskap». Arbetena skulle ordnas på samma villkor och under samma förhållanden (t. ex. beträffande lön och rekrytering av arbetskraft) som på den öppna marknaden.

² Beredskapsarbetena utgjorde endast en del av dessa, och av hela anslaget till s.k. allmänna arbeten var anslaget till beredskapsarbeten blott en liten del.

Igångsättningen av dessa projekt fördröjdes av olika skäl, bland annat på grund av en arbetskonflikt inom byggnadsverksamheten. Det första halvåret (andra hälften av år 1933) gav de endast arbete åt cirka 5 000 personer i genomsnitt per månad, samtidigt som motsvarande siffra för reservarbetena var 45 000.³ Först år 1935 erhöll de särskilda projekten samma omfattning som reservarbetena med avseende på antalet sysselsatta (se tabell A: 22 i bilaga A).⁴ Därefter kunde verksamheten skäras ner, men både beredskapsarbeten och reservarbeten bedrevs länge parallellt i viss omfattning. Redan efter några år började man dock att vid beredskapsarbeten i allt större utsträckning använda sig av till dem hänvisade arbetslösa personer, och därigenom kom skillnaden mellan de båda typerna av arbeten att i viss mån suddas ut.

I 1930-talets arbetslöshetspolitik ingick vissa andra åtgärder som ej nämnts i det föregående. Det förekom t. ex. ett särskilt hjälpprogram för arbetslösa ungdomar som bland annat innefattade kursverksamhet.⁵ Vidare hade man 1934 fattat beslut om statsbidrag till av staten erkända arbetslöshetskassor.

Under andra världskriget fick arbetslöshetspolitiken vidgade arbetsuppgifter. Beteckningen arbetsmarknadspolitik blev mera adekvat.⁶ Det gällde nämligen nu inte blott att hjälpa arbetslösa utan även att under omställningssvårigheterna i samband med avspärningen och mobiliseringen av värnpliktiga föra över arbetskraft till de sektorer av näringslivet vars produktion hade hög prioritet. I denna situation spelade arbetsförmedlingen en viktig roll. Den förstatligades⁷ och byggdes ut kraftigt. Bland övriga åtgärder märks omskolningskurser som anordnades framför allt för att förse verkstadsindustrin med yrkeskunnig arbetskraft. Det kan vidare nämnas att reservarbetena avvecklades successivt sedan deras funktion övertagits av beredskapsarbetena (se tabell A: 23 i bilaga A).

³ Källa: *SOU* 1936: 32, s. 96, 112.

⁴ För de särskilda projekten upptogs följande anslag i respektive budget: 1933/34 108 milj., 1934/35 87 milj. samt 1935/36 42 milj. (Källa: *SOU* 1936: 32, s. 75.)

Under samma tid var de statliga utgifterna för arbetslöshetskommissionens verksamhet (kontantunderstöd och reservarbeten) följande: 1933 69 milj., 1934 87 milj. samt 1935 68 milj. (Källa: *SOU* 1936: 32, s. 121.)

⁵ Kursverksamhet för arbetslösa hade även tidigare anordnats men blott i obetydlig omfattning. Som exempel kan nämnas att man under första världskriget arrangerade allmänbildande kurser för arbetslösa textilarbeterskor.

⁶ År 1940 ersattes statens arbetslöshetskommission av statens arbetsmarknadskommission.

⁷ Förstatligandet var till en början preliminärt. Först år 1948 övertog staten arbetsförmedlingarna definitivt.

År 1948 efterträddes statens arbetsmarknadskommision av ett ordinarie ämbetsverk, arbetsmarknadsstyrelsen (AMS). Någon större förändring i arbetsmarknadspolitiken ägde dock inte rum under verkets första tioårsperiod. Resurserna till arbetsförmedlingen och beredskapsarbetena hade skurits ner efter kriget, och politikernas intresse för arbetsmarknadspolitiken var under den period av full sysselsättning som nu inletts inte särskilt stort. I den teoretiska debatten fick dock arbetsmarknadspolitiken i slutet av 1940-talet förnyad aktualitet genom inlägg från ekonomer vid LO, främst Gösta Rehn.⁸

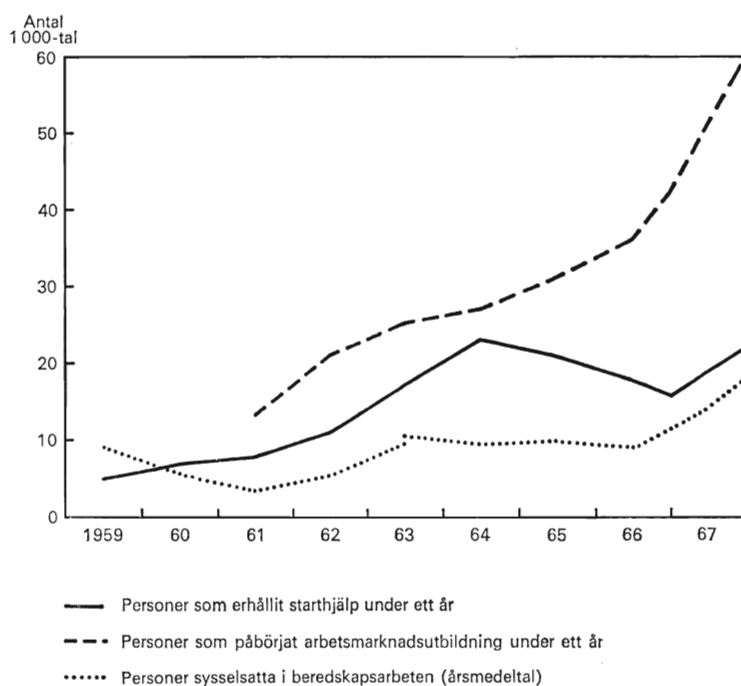
I den intensiva debatt som pågick om möjligheterna att förena full sysselsättning med stabilt penningvärde presenterade Rehn ett stabiliseringspolitiskt program, i vilket arbetsmarknadspolitiken hade en nyckelroll. Han menade, att man skulle kunna undvika inflation utan att sänka ambitionsgraden beträffande den fulla sysselsättningen, om man förde en restriktiv generell ekonomisk politik kombinerad med selektiva expansiva insatser på de områden där arbetslöshet hotade. Närmare bestämt skulle de tendenser till ökad arbetslöshet som följde av en restriktiv finanspolitik motverkas genom åtgärder som ökade arbetskraftens rörlighet, såsom utbyggd arbetsförmedling, flyttningsbidrag och omskolning. Denna rörlighetsstimulerande politik skulle kompletteras med insatser på vissa punkter för att höja efterfrågan på arbetskraft, t. ex. genom företagssubventioner.

LO-ekonomernas plädering för en ökad satsning på arbetsmarknadspolitiken rönnte inget omedelbart gensvar bland politikerna. Först i samband med recessionen i slutet av 1950-talet inledde statsmakterna den kraftiga utbyggnad av arbetsmarknadspolitiken som fortfarande pågår.⁹ De ökade resurserna användes dels till en mera ambitiös politik över hela fältet, dels till att bygga upp en ny apparat för att stimulera till ökad rörlighet hos arbetskraften. Genom att föra över arbetskraft från en region till en annan eller från ett yrke till ett annat skulle man avhjälpa balansbrister på olika delarbetsmarknader och på så vis bidra till att minska både arbetslösheten och arbetskraftsbristen. Denna rörlighetsstimulerande politik kompletterades dock med olika slag av sysselsättningsskapande åtgärder, såsom beredskapsarbeten.

⁸ Rehn [1948], s. 135-142; Rehn [1950], s. 62-67; *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, Malmö 1951, utg. av LO.

⁹ Arbetsmarknadsverkets utgifter var 1955 ungefär 100 milj., 1959 500 milj., 1966 1 miljard och budgetåret 1967/68 1,5 miljarder kronor.

Diagram 12. Utvecklingen av antalet personer som varit föremål för vissa arbetsmarknadspolitiska åtgärder 1959–1968 (starthjälp, arbetsmarknadsutbildning och beredskapsarbeten).

Källor: Tabell A: 24, A: 25 och A: 26 i bilaga A.

Den geografiska rörligheten stimulerades genom utdelning av kontanta bidrag till arbetslösa som flyttade till annan ort. År 1957 utfärdades nya bestämmelser för respennning¹ – ett bidrag till resor och flyttning – och ett par år senare infördes starthjälp, ett fixt kontantbidrag till den flyttande. Även andra former av bidrag har tillkommit liksom möjligheten att inlösa egnahem.² Antalet utdelade bidrag har ökat snabbt: vid mitten av 1960-talet fick årligen ungefär en procent av arbetskraften flyttningsbidrag i en eller annan form (se diagram 12 och tabell A: 24 i bilaga A).

Den yrkesmässiga rörligheten stimulerades genom anordnande av yrkesutbildning för arbetslösa. Arbetslöshetskriteriet har senare tol-

¹ Respenning hade funnits redan under mellankrigstiden men bland annat på grund av restriktiva bestämmelser hade den före 1957 inte haft någon nämnvärd betydelse som rörlighetsstimulans.

² Summa utgifter för flyttningsbidragen steg från 5 milj. kronor år 1959 till 25 milj. kronor 1965 (31 milj. kronor budgetåret 1967/68).

kats allt mera vitt, så att även personer med risk för arbetslöshet kan erhålla plats inom arbetsmarknadsutbildningen och få därmed förknippade generösa utbildningsbidrag. Dessutom finns numera även kurser till vilka också icke arbetslösa rekryteras, s. k. bristyrkesutbildning. Arbetslöshetskriteriet har nämligen visat sig utgöra ett hinder när det gäller att anordna utbildning till vissa yrken med stor brist på arbetskraft. Tillsammans har arbetsmarknadsutbildningen byggts ut så snabbt att årligen ungefär en procent av arbetskraften erhåller omskolning vid mitten av 1960-talet (se tabell A: 25 i bilaga A).

Enligt den »nya» arbetsmarknadspolitiken skulle de arbetslösa i första hand genom flyttning och omskolning föras över till nya arbeten på den öppna arbetsmarknaden. En avsevärd del av de arbetslösa är emellertid så trögörliga att de i stället måste hjälpas med sysselsättningskapande åtgärder. Vid ökad politisk ambition att ge alla arbetslösa sysselsättning föreligger därför ett stort behov av beredskapsarbeten även under högkonjunkturer. Åren 1964–1965 sysselsattes sålunda i genomsnitt ungefär 9 000 personer i beredskapsarbeten (se tabell A: 26 i bilaga A). Dessa arbeten har därmed i allt större utsträckning fått karaktären av skyddad sysselsättning,³ men de är fortfarande ett viktigt medel i konjunkturpolitiken.

Ett annat viktigt konjunkturstabiliserande medel är investeringsfonderna. De syftar till att åstadkomma en omfördelning av privata investeringar från hög- till lågkonjunktur. Företagen ges skatteförmåner, om de avsätter vinstmedel i en fond för framtida investeringar. Tidpunkten för uttag ur fonderna bestäms av myndigheterna. Bestämmelser om investeringsfonder tillkom redan år 1938, men först efter en revision av bestämmelserna år 1955 växte fonderna (se tabell A: 27 i bilaga A). Under de senaste recessionerna har fonderna aktiverats. I februari 1959 t. ex. beräknas uppemot 4 000 personer ha varit sysselsatta i projekt finansierade med fondmedel.⁴

Bland de sysselsättningskapande medlen bör vidare de lokaliseringspolitiska åtgärderna nämnas. AMS har länge genom information och rådgivning sökt stimulera företag till etablering i regioner med arbetskraftsoverskott. Efter riksdagsbeslut år 1964 inleddes en mera aktiv lokaliseringspolitik med statligt stöd i form av bidrag och lån till främst industriinvesteringar i vissa regioner. Sedan år

³ Under senare år har beredskapsarbetena i stor utsträckning använts för sysselsättning av handikappade.

⁴ Se vidare Canarp [1963]; Eliasson [1965].

1963 har även investeringsfonderna använts som ett lokaliseringspolitiskt medel.

Arbetsmarknadspolitikens roll i strukturpolitiken har under 1960-talet ofta betonats i debatten.⁵ Man har därvid främst tänkt på uppgiften att lösa de omställningsproblem för arbetskraften som uppstår i samband med strukturomvandlingen. Graden av arbetsmarknadspolitisk beredskap är en av de faktorer som bestämmer hur snabbt strukturrationaliseringen kan drivas.

Strukturomvandlingen drabbar vissa s. k. marginella grupper särskilt hårt, t. ex. handikappade, äldre personer och kvinnor. Åtgärder har därför satts in för att förhindra att dessa grupper stöts ut ur arbetskraften. Arbetsmarknadspolitikerna har i samband härmed fått en allt starkare social inriktning. Som exempel kan nämnas anordnandet av skyddad sysselsättning för handikappade.

Slutligen skall nämnas att AMS även sökt locka fram ett nytillskott av arbetskraft. Man har t. ex. lagt upp program för aktivering av gifta kvinnor, och genom olika former av arbetsträning har många handikappade beretts tillfälle att komma ut på arbetsmarknaden.

---

⁵ Se t. ex. följande betänkanden utgivna av LO: *Samordnad näringspolitik*, Stockholm 1961, och *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen*, Stockholm 1966.

Sammanfattning

Under de nära hundra år (1870–1965) som denna undersökning omspänner har befolkningen nästan fördubblats. Samtidigt har arbetskraften ökat i något snabbare takt, i varje fall under perioden före 1920. Befolkningsökningen svarade då för knappt tre fjärdedelar av tillväxten i antalet yrkesverksamma män och för mindre än hälften av tillväxten i antalet yrkesverksamma kvinnor. Även andra faktorer än folkökningen låg alltså bakom uppgången i antalet yrkesverksamma.

Tyvärr är det statistiska materialet från denna tid ofullständigt, och det är därför svårt att utifrån det dra slutsatser om andra faktors inverkan. Det förefaller emellertid som om den registrerade uppgången i yrkesintensiteten för män sammanhänger med en minskad undersysselsättning. Bland kvinnorna är det huvudsakligen de ogifta som ligger bakom ökningen i y.i. Troligen har ogifta kvinnliga familjemedlemmar i allt större utsträckning kunnat lämna hemmen, när hushållsarbetet blivit lättare.

Efter 1920 har befolkning och arbetskraft ökat i ungefär samma takt, vilket innebär att andelen yrkesverksamma i befolkningen har legat på ungefär samma nivå. Inom olika undergrupper har dock stora variationer förekommit. Bland männen har de demografiska faktorerna medfört en kraftig tendens till ökat antal yrkesverksamma, under det att andra faktorer verkat i motsatt riktning. Bland kvinnorna däremot har de demografiska faktorerna sammantagna inte bidragit till ökat antal yrkesverksamma, men i stället har andra faktorer medfört ett kraftigt tillskott.

Det är ungdomar och äldre personer som bidragit till nedgången i männens y.i. Den minskade yrkesverksamheten bland ungdomarna motsvarar ganska väl ökningen i utbildningsfrekvenserna. En viss betydelse har vidare den minskade arbetslösheten haft på så sätt att de unga efter avslutad skolgång allt snabbare erhållit en fast anknytning till arbetskraften. Bland äldre män har troligen nedgången i y.i. under mellankrigstiden bland annat haft samband med att äldre personer har stötts ut ur arbetskraften under de svåra depressionerna. Under efterkrigstiden däremot har förmodligen förbättrade pensioner haft en avgörande betydelse för y.i.-minskningen.

Nedgången i yngre och äldre mäns yrkesverksamhet uppvägdes av en tilltagande förvärvsverksamhet bland kvinnorna. Även om y.i. bland de ogifta kvinnorna hade stigit kraftigt redan tidigare, så fanns det år 1920 fortfarande många ogifta hemmavarande familjemedlemmar. Allt fler av dem sökte sig ut på arbetsmarknaden i den takt denna kunde absorbera dem.

Det var emellertid främst de gifta kvinnorna som svarade för ökningen i den kvinnliga förvärvsverksamheten. Andelen yrkesverksamma bland gifta kvinnor i åldern 15-64 år steg från 4 procent år 1920 till 33 procent år 1965. Man kan här peka på en rad faktorer som verkat i riktning mot ökat arbetskraftsutbud, t. ex. stigande löner, minskat barnantal, förändrade attityder och minskat behov av arbetskraft i hemmen. En anledning till det sistnämnda förhållandet kan vara att substitut till hemmaproducerade varor och tjänster har blivit relativt allt billigare än dessa och att ändrad prisrelation mellan »kapital» och arbetskraft i hemmaproduktionen stimulerat till minskad användning av arbetskraft. Introduktionen av tekniska nyheter har verkat i samma riktning.

Samtidigt med denna utveckling på utbudssidan har strukturella förändringar på efterfrågesidan medfört en ökad efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Allra största delen av det tillskott till arbetskraften som de gifta kvinnorna svarat för har nämligen näringslivet behövt enbart för att bibehålla andelen kvinnlig arbetskraft vid samma nivå som förut inom olika sektorer. Grovt sett har de gifta kvinnorna bjudit ut sin arbetskraft på marknaden i takt med en av strukturella förändringar betingad ökad efterfrågan på kvinnlig arbetskraft.

För flera grupper kan således konstateras ett samband mellan ökad y.i. och arbetsmarknadsläge. Det finns en tendens till att y.i. för dessa »efterfrågekänsliga» grupper stiger mera i ett läge med full sysselsättning än i ett läge med stor arbetslöshet. Arbetskraftens storlek har därför varit beroende av arbetsmarknadsläget.

BILAGA A

Tabellbilaga

Tabell A: 1. *Befolkningens storlek 1850–1965 (total befolkning respektive befolkningen i åldern 15–64 år = aktiv befolkning).*

År	Total befolkning i 1 000-tal	Aktiv befolkning i 1 000-tal	Procentuella andelen aktiv befolkning av total befolkning
1850	3 483	2 168	62,2
1860	3 860	2 365	61,3
1870	4 169	2 522	60,5
1880	4 566	2 808	61,5
1890	4 785	2 824	59,0
1900	5 136	3 040	59,2
1910	5 522	3 305	59,9
1920	5 904	3 679	62,3
1930	6 142	4 051	66,0
1940	6 371	4 471	70,2
1945	6 674	4 572	68,5
1950	7 042	4 670	66,3
1960	7 498	4 946	66,0
1965	7 773	5 154	66,3

Anm.: Befolkningssiffrorna gäller slutet av respektive år.

Källa: SOS, Historisk statistik för Sverige, del I; SOS, Statistisk årsbok.

Tabell A: 2. *Könsfördelningen bland aktiv befolkning (15–64 år) 1870–1965 (i procent).*

År	Män	Kvinnor	Summa
1870	47,9	52,1	100
1880	48,0	52,0	100
1890	47,8	52,2	100
1900	48,4	51,6	100
1910	48,5	51,5	100
1920	48,8	51,2	100
1930	49,1	50,9	100
1940	49,7	50,3	100
1950	49,8	50,2	100
1960	50,1	49,9	100
1965	50,4	49,6	100

Källa: SOS, Historisk statistik för Sverige, del I; SOS, Statistisk årsbok.

Tabell A: 3. *Civilståndsfördelningen bland vuxna kvinnor (15- ω) 1870-1965 (i procent).*

År	Ogifta	Gifta	Förut gifta	Summa
1870	40,3	47,2	12,5	100
1880	41,1	47,1	11,8	100
1890	40,1	47,9	12,0	100
1900	41,2	46,8	11,9	100
1910	42,1	46,4	11,6	100
1920	42,6	46,0	11,4	100
1930	42,3	46,8	10,9	100
1940	37,1	51,8	11,1	100
1950	28,4	59,6	12,0	100
1960	26,5	60,3	13,1	100
1965	25,7	60,4	13,9	100

Källa: SOS, Historisk statistik för Sverige, del I; SOS, Statistisk årsbok.

Tabell A: 4. *Befolkningens åldersfördelning 1870-1965 (i procent).*

År	Ålder					Summa
	0-14	15-29	30-49	50-64	65-	
1870	34,1	24,2	25,0	11,3	5,4	100
1880	32,6	25,6	25,0	12,9	5,9	100
1890	33,3	23,6	22,8	12,7	7,7	100
1900	32,4	24,6	22,4	12,1	8,4	100
1910	31,7	24,9	22,7	12,3	8,4	100
1920	29,3	25,7	24,1	12,5	8,4	100
1930	24,8	26,4	26,4	13,2	9,2	100
1940	20,4	25,2	29,8	15,2	9,4	100
1950	23,4	20,0	30,0	16,3	10,2	100
1960	22,2	19,9	27,6	18,4	11,8	100
1965	20,9	22,1	25,4	18,8	12,8	100

Källa: SOS, Historisk statistik för Sverige, del I; SOS, Statistisk årsbok.

Tabell A: 5. *Antalet yrkesverksamma 1870–1965 (1 000-tal).*

År	Män	Kvinnor	Totalt	Därav kvinnor (i procent)
1870	1 038	274	1 312	21
1880	1 185	304	1 489	20
1890	1 267	299	1 566	19
1900	1 425	345	1 770	19
1910	1 590	416	2 006	21
1920	1 829	585	2 414	24
1930	1 998	732	2 730	27
1940	2 190	756	2 946	26
1945	2 241	744	2 985	25
1950	2 286	805	3 091	26
1960	2 314	948	3 262	29
1965	2 322	1 088	3 410	32

Ann.: Följande kategorier har i de olika folkräkningarna klassificerats som yrkesverksamma.

1870. Yrkesutövare inom yrkesgrupperna I–VI med undantag av kvinnliga hemma-
varande barn inom grupp I (jordbruk och därmed sammanhängande näringar) +
ur yrkesgrupp VII: husägare, tjänstehjon utan bestämd anställning och arbetare
av obestämt slag + samtliga biträden + samtliga tjänstehjon.

1880. Samma som för år 1870. Enda skillnaden är att kategorin biträden fr. o. m.
detta år ingår bland yrkesutövarna.

1890. Yrkesutövare inom yrkesgrupperna I–IV med undantag av kvinnliga hemma-
varande barn inom grupp I (jordbruk och boskapsskötsel jämte fiske) + ur yrkes-
grupp V: husägare, tjänstehjon utan uppgiven anställning och arbetare med ej
uppgiven anställning + samtliga tjänstehjon.

1900. Samma som för år 1890.

1910. Yrkesutövare inom grupperna I–V med undantag av kvinnliga hemma-
varande barn inom grupp I (jordbruk och boskapsskötsel samt fiske och skogs-
bruk) + ur grupp VI: husägare + samtliga tjänare.

1920. Yrkesutövare inom grupperna I–V med undantag av kvinnliga hemma-
varande barn och anhöriga inom grupp I (jordbruk med binäringar) + ur grupp
VI: ägare av större hus och arbetare av obestämt slag.

1930. Yrkesutövare inom grupperna I–V med undantag av kvinnliga medhjäl-
pande familjemedlemmar inom grupp I (jordbruk med binäringar) + ur grupp
VI: ägare av större hus och arbetare av obestämt slag.

1940. Yrkesverksam befolkning med undantag av kvinnliga medhjälpan-
de familjemedlemmar inom jordbruk med binäringar.

1945. Förvärsarbetande befolkning med undantag av kvinnliga medhjälpan-
de familjemedlemmar inom jordbruk med binäringar.

1950. Samma som för år 1945.

1960. Förvärsarbetande befolkning med undantag av kvinnliga medhjälpan-
de familjemedlemmar inom jordbruk, skogsbruk, jakt och fiske + ett uppskattat antal
av 36 000 män i militärtjänst. I tidigare folkräkningar har personer som varit i
militärtjänst registrerats efter sin »normala» sysselsättning (sitt »yrke»), men
fr. o. m. år 1960 finns bland ej förvärsarbetande befolkning en särredovisning av
personer i militärtjänst. Av alla män i militärtjänst i åldersklasserna 15–19 och
20–24 år har 80 procent antagits vara förvärsarbetande i meningen »ha ett
yrke».

1965. Samma som för år 1960. Dock har till den förvärsarbetande befolkningen i
detta fall förts ett uppskattat antal av 32 000 män i militärtjänst ($\frac{2}{3}$ av alla män i
militärtjänst i åldersklasserna 15–19 och 20–24 år).

Källor: Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, litt. A, XII (1870), XXII (1880),
XXXII (1890), XLII (1900), tredje avd.; SOS, Folkräkningarna 1910, 1920, 1930,
1940, 1945, 1950, 1960, 1965.

Tabell A: 6. *Antalet kvinnliga medhjälpare familjemedlemmar i jordbruket enligt folkräkningarna 1870–1930, jämte beräknat antal 1930–1960 och antalet enligt folkräkningen 1965, samt antalet yrkesverksamma kvinnor inklusive medhjälpare familjemedlemmar i jordbruket 1870–1965 (1 000-tal).*

År	Ant. kvinnl. medhj. fam.medl. i jordbruket	Antal yrkesverksamma kvinnor	Andel kvinnor av samtliga yrkesverksamma (i procent)
1870	144	418	29
1880	174	478	29
1890	191	490	28
1900	201	546	28
1910	198	615	28
1920	192	777	30
1930	166	898	31
1930	186	918	31
1940	180	936	30
1950	142	947	29
1960	93	1 041	31
1965	71	1 159	33

Anm.: Siffrorna från 1870–1930 är direkt hämtade från folkräkningarna. Praktiskt taget alla ogifta kvinnliga familjemedlemmar över 15 år på ett jordbruk har i dessa folkräkningar inräknats bland de yrkesverksamma, trots att kanske flertalet av dem huvudsakligen sysslade med hushållsarbete. Däremot har inte jordbrukarnas hustrur medräknats. Efter 1930 är uppgifterna om antalet medhjälpare i de olika folkräkningarna inte jämförbara med varandra. År 1965 har troligen antalet medhjälpare uppskattats rätt väl utifrån den arbetsinsats vederbörande lagt ned på jordbruket. Tyvärr kan inte andelen medhjälpare bland ogifta familjemedlemmar på ett jordbruk erhållas från folkräkningen 1965, eftersom fr. o. m. 1960 endast barn under 16 år och hustrur finns med bland de ej förvärvsarbetande familjemedlemmar som grupperas efter »familjeföreståndarens» näringsgren. För år 1960 finns en uppskattning av antalet gifta medhjälpare familjemedlemmar i *SOU* 1968: 24, s. 125. Om man antar att andelen medhjälpare bland kvinnor gifta med företagare i jordbruket är oförändrad och antar att antalet medhjälpare bland de ej gifta kvinnorna utvecklas i samma takt som antalet medhjälpare män kan man göra uppskattningar bakåt i tiden av antalet medhjälpare kvinnor. På detta sätt har antalet medhjälpare 1930–1960 i tabellen räknats fram. Uppskattningarna är alltså mycket grova.

Tabell A: 7. Uppskattat antal arbetstimmar i genomsnitt per vecka inom metallmanufaktur och verkstadsindustrin 1860–1900.

År	Timmar per vecka
1860	70,0
1870	68,4
1880	66,5
1890	64,0
1900	60,6

Källa: Uhler [1950], s. 71.

Tabell A: 8. Andelen av en årskull som tagit realexamen (motsvarande) och studentexamen (motsvarande), samt andelen som börjat studera vid universitet och högskolor under vissa år mellan 1870 och 1965.

År	Antalet personer som tagit real-examen (motsvarande) i procent av antalet 16-åringar	Antalet personer som tagit student-examen (motsvarande) i procent av antalet 19-åringar	Antalet nyinskrivna vid universitet och högskolor i procent av antalet 20-åringar
1870	..	0,6	0,6
1900	1,6	1,1	0,8
1920	5,1	2,3	1,6
1935	7,5	3,2	2,2
1950	16,6	7,0	5,0
1960	26,1	11,9	8,2
1965	73,0	19,1	12,8

Källa: Orring [1967], s. 14.

Tabell A: 9. Hela befolkningens (i åldern 15-64 år) procentuella fördelning efter utbildningsnivå 1920-1960.

Utbildningsnivå	1920	1930	1940	1950	1960
I 7-årig folkskola och kortare utbildning	91,5	91,2	90,3	88,2	84,1
II Realexamen	5,1	5,3	5,9	7,2	10,2
III Studentexamen	2,8	2,8	2,9	3,4	4,1
IV+V Akademisk examen	0,6	0,7	0,9	1,2	1,6
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Anm.: Indelningen i utbildningsnivåer är gjord så att den första nivån innebär 6-7 års utbildning och varje ytterligare nivå en påbyggnad med 3-4 års utbildning. De olika utbildningsnivåerna omfattar därför i stort sett följande utbildningslängd:

- I Mindre än 9 år
- II 9-11 år
- III 12-14 år
- IV-V 15 år och längre

Källa: Waldén [1964], s. 19.

Tabell A: 10. Yrkesintensiteter 1870-1920.

År	Män	Kvinnor	Totalt
1870	79,7	18,9	47,7
1880	81,0	18,8	48,4
1890	83,9	17,8	49,1
1900	85,8	19,1	51,0
1910	88,0	21,2	53,2
1920	90,7	27,1	57,8

Anm.: Med yrkesintensitet avses totala antalet yrkesverksamma i förhållande till befolkningen över 15 år.

Källor: Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, Litt. A, XII (1870), XXII (1880), XXXII (1890), XLII (1900), tredje avd.; SOS, Folkräkningarna 1910, 1920.

Tabell A: 11. Förändringen i procentuella andelen yrkesverksamma, andelen f. d. yrkesutövare etc. bland vuxna män (kvinnor) mellan åren 1870 och 1890 respektive 1890 och 1920.

	Män		Kvinnor	
	1870-1890	1890-1920	1870-1890	1890-1920
Yrkesverksamma	+4	+7	-1	+9
F. d. yrkesutövare och änkor	±0	+1	±0	+1
Understödstagare	-4	-2	-2	-3
Kvinnliga medhjälpare familjemedlemmar i jordbruket	-	-	+1	-2
Hustrur utan yrke	-	-	+2	-3
Övriga familjemedlemmar	±0	-6		-2
Övriga	±0	±0	+0,6	-0,6

Källor: Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, litt. A, XII (1870), XXII (1880), XXXII (1890), XLII (1900), tredje avd.; SOS, Folkräkningarna 1910, 1920.

Tabell A: 12. Yrkesintensiteten på landsbygden och i städerna 1870-1920 för män respektive kvinnor.

	Män			Kvinnor		
	1870	1890	1920	1870	1890	1920
Landsbygden	80	84	91	17	15	19
Städerna	80	82	90	29	29	43
Hela riket	80	84	91	19	18	27

Anm.: Med yrkesintensitet avses antalet yrkesverksamma i förhållande till befolkningen över 15 år.

Källor: Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, litt. A, XII (1870), XXII (1880), XXXII (1890), XLII (1900), tredje avd.; SOS, Folkräkningen 1920.

Tabell A: 13. Yrkesintensiteter 1920-1965.

År	Män	Kvinnor	Totalt
1920	90,2	26,9	57,5
1930	88,7	30,7	58,9
1940	87,5	29,3	58,0
1945	86,5	28,0	56,9
1950	85,8	29,5	57,3
1960	79,9	32,0	55,7
1965	76,0	35,0	55,4

Anm.: Med yrkesintensitet avses andelen yrkesverksamma bland befolkningen över 15 år.

Källa: SOS, Folkräkningarna.

Tabell A: 14. Yrkesintensiteter för män i skilda åldersgrupper 1920-1965.

Ålder	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965
0-14	1,1	1,0	0,7	0,9	0,3	0,4	0,1
15-19	84,3	82,3	82,2	77,1	74,4	58,0	46,5
20-24	95,1	94,2	92,5	89,9	90,0	83,1	75,1
25-29	97,6	96,9	96,4	95,9	96,1	93,1	90,5
30-39	98,3	97,8	97,4	97,8	98,2	96,5	95,4
40-49	97,7	97,3	96,7	96,9	97,5	96,5	95,7
50-59	95,0	94,2	93,3	93,7	94,1	93,8	93,2
60-64	81,9	84,3	79,8	80,2	79,7	82,5	82,4
65-69		69,4	60,5	59,8	56,4	50,6	45,7
70-	45,1	38,1	31,5	28,5	23,7	13,2	10,7
15-	90,2	88,7	87,5	86,5	85,8	79,9	76,0
15-64	-	93,6	93,1	92,6	92,9	88,6	85,1

Källa: SOS, Folkräkningarna.

Tabell A: 15. Yrkesintensiteter för kvinnor efter ålder och civilstånd 1920-1965.

Ålder	Ogifta							Giftn							Förut giftn						
	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965
0-14	0,4	0,4	0,3	0,4	0,2	0,2	0,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15-19	35,2	39,0	46,0	51,2	54,0	46,2	40,6	3,7	9,0	10,8	15,4	24,7	25,5	29,4	..	..	..	..	..	..	..
20-24	57,5	64,7	68,2	71,5	76,5	73,0	68,4	4,5	11,8	15,0	17,9	25,8	33,8	37,8	41,5	54,4	57,9	70,7	76,2	71,8	68,1
25-29	63,2	69,3	70,5	73,7	79,2	80,5	80,0	4,6	12,4	14,0	15,2	20,1	29,9	32,4	50,7	61,7	66,2	73,5	77,6	75,1	74,5
30-39	66,4	70,0	69,1	71,4	76,0	77,2	78,6	4,7	10,3	11,8	11,7	15,1	27,3	34,3	54,7	63,4	64,6	71,4	75,6	76,6	76,7
40-49	68,1	70,6	68,7	69,8	72,8	72,4	74,5	4,3	8,3	8,9	10,7	16,0	28,1	39,3	51,5	58,3	56,1	61,7	69,4	74,1	76,4
50-59	63,6	63,9	62,0	63,4	66,5	65,4	66,7	3,3	5,7	5,7	6,6	11,1	21,9	30,5	38,1	43,2	40,7	43,4	50,3	58,3	60,0
60-64	46,0	46,9	42,0	43,7	45,4	45,4	48,2	2,0	3,3	3,0	3,1	4,8	9,6	14,7	22,4	28,6	25,7	25,4	26,7	30,4	33,7
65-69	35,0	29,3	28,2	28,1	21,3	19,9	19,9	2,2	1,9	1,8	2,2	3,2	4,4	..	20,3	17,2	15,2	14,6	11,9	11,3	..
70-	19,7	16,7	14,7	12,4	10,3	3,7	3,0	0,8	1,0	1,0	0,8	0,9	0,6	0,7	9,3	9,6	8,8	6,9	5,8	1,6	1,5
15-	52,4	56,8	58,2	60,0	61,7	53,8	50,7	3,8	8,0	9,3	10,1	14,1	23,3	29,9	24,6	27,3	26,4	26,8	29,1	28,3	28,1
15-64	-	58,8	61,0	63,9	67,0	60,2	57,4	-	8,7	10,0	10,9	15,3	25,6	33,1	-	45,8	43,3	46,6	52,3	57,4	59,2

Anm.: Medhjälpande familjemedlemmar i jordbruket är ej inräknade bland de yrkesverksamma.

Källa: SOS, Folkräkningarna.

Tabell A: 16. *Antal hemarbetande 1920–1960 (i 1 000-tal).*

År	Husmödrar	Övriga fa- miljemed- lemmar med hemgöromål	Anställda i husligt arbete	Summa hem- arbetande	Andel hemarb. av samtl. kvinnor över 15 år %
1920	945	298	191	1 434	66
1930	994	292	206	1 492	63
1940	1 200	220	158	1 579	61
1945	1 336	188	120	1 644	62
1950	1 379	120	90	1 589	58
1960	1 197	127	70	1 394	47

Anm.: Som hemarbetande har räknats antalet kvinnor som arbetar i privata hushåll. Antalet män som i folkräkningarna betecknats som familjemedlemmar med hemgöromål eller anställda i husligt arbete är obetydligt. Sifferuppgifterna över antalet »övriga familjemedlemmar med hemgöromål» är osäkra.

Källa: SOS, Folkräkningarna.

Tabell A: 17. *Medelantalet barn per gift kvinna 1920–1960.*

Kvinnans ålder	Antal barn per kvinna		Antal barn i åldern 0–9 år per kvinna				
	1920	1930	1930	1940	1945	1950	1960
20–24	1,59	1,39	1,39	1,02	1,09	1,18	1,19
25–29	2,06	1,65	1,60	1,20	1,33	1,46	1,51
30–34	2,86	2,24	1,74	1,28	1,41	1,56	1,45
35–39	3,75	2,97	1,53	1,09	1,17	1,26	1,00
40–44			1,17	0,74	0,74	0,83	0,55
45–49			0,67	0,34	0,33	0,36	0,23

Anm.: Beräkningarna grundar sig på siffror angående antalet barn per kvinna i olika årskullar som professor Quensel har presenterat. För 1920 kan inte barn över 10 år frånräknas, vilket är anledningen till att tabellen ger totalantalet barn för detta år.

Källor: Quensel [1953], s. 268; Kvinnornas förvärvsverksamhet I, *Information i prognosfrågor*, 1965: 5 (SCB), s. 24.

Tabell A: 18. De yrkesverksammas procentuella fördelning efter yrkesställning 1930–1965.

År	Män				Kvinnor				Totalt			
	Före- tagare	Tjänste- män	Arbe- tare	To- talt	Före- tagare	Tjänste- män	Arbe- tare	To- talt	Före- tagare	Tjänste- män	Arbe- tare	To- talt
1930	25,5	12,5	62,0	100	14,2	23,7	62,1	100	22,4	15,5	62,0	100
1940	24,6	15,8	59,6	100	14,7	33,5	51,8	100	22,1	20,4	57,6	100
1945	22,9	17,6	59,5	100	12,1	40,8	47,1	100	20,2	23,4	56,4	100
1950	22,6	20,4	57,1	100	10,6	46,8	42,6	100	19,4	27,3	53,3	100
1960	17,5	26,5	56,0	100	4,9	55,7	39,4	100	13,8	35,0	51,2	100
1965	15,4	30,0	54,6	100	3,8	58,9	37,3	100	11,7	39,3	49,0	100

Anm.: För tiden före 1930 föreligger inte någon fördelning av de yrkesverksamma efter yrkesställning.

Källa: SOS, Folkräkningarna.

Tabell A: 19. Arbetslösheten i fackföreningarna 1911–1957 (antal arbetslösa i procent av antalet medlemmar).

År	Procent	År	Procent	År	Procent
1911	5,6	1926	12,2	1941	11,3
1912	5,4	1927	12,0	1942	7,2
1913	4,4	1928	10,6	1943	5,7
1914	7,3	1929	10,2	1944	4,9
1915	7,2	1930	11,9	1945	4,5
1916	4,0	1931	16,8	1946	3,2
1917	4,0	1932	22,4	1947	2,7
1918	4,6	1933	23,3	1948	2,8
1919	5,5	1934	18,0	1949	2,7
1920	5,4	1935	15,0	1950	2,2
1921	26,6	1936	12,7	1951	1,8
1922	22,9	1937	10,8	1952	2,3
1923	12,5	1938	10,9	1953	2,8
1924	10,1	1939	9,2	1954	2,6
1925	11,0	1940	11,8	1955	2,5
				1956	2,9
				1957	3,0

Källor: Sociala meddelanden; Statens arbetsmarknadskommissions verksamhetsberättelser; Arbetsmarknadsstyrelsens verksamhetsberättelser.

Tabell A: 20. Vid arbetsförmedlingen anmälda arbetslöshetsförsäkrade arbetslösa 1956–1967 (antal arbetslösa i procent av antalet medlemmar i arbetslöshetskassorna).

År	Procent	År	Procent
1956	1,7	1963	1,4
1957	1,9	1964	1,1
1958	2,5	1965	1,1
1959	2,0	1966	1,4
1960	1,4	1967	1,7
1961	1,2		
1962	1,3		

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsens årliga verksamhetsberättelser.

Tabell A: 21. *Antal personer sysselsatta i statliga och kommunala reservarbeten 1922–1937 (årsmedeltal).*

År	Antal	År	Antal
1922	25 500	1932	31 500
1923	12 200	1933	44 500
1924	3 600	1934	44 200
1925	4 700	1935	29 800
1926	5 100	1936	16 100
1927	6 100	1937	7 800
1928	5 100		
1929	3 600		
1930	4 100		
1931	13 800		

Källor: *SOU* 1936: 32, s. 52, 112; Nordström [1949], s. 240.

Tabell A: 22. *Antal personer sysselsatta i s. k. allmänna arbeten 1933–1938 (i medeltal per år (halvår)).*

År	Antal
1933 (juli–dec.)	4 800
1934	24 100
1935	30 600
1936	23 300
1937	16 600
1938	5 500

Anm.: Med allmänna arbeten avses här inte offentliga arbeten, utan uttrycket har en speciell innebörd som framgår av texten.

Källor: *SOU* 1936: 32, s. 96; Nordström [1949], s. 240.

Tabell A: 23. *Antalet sysselsatta vid offentliga arbeten för arbetslösa 1938–1947 (statliga och kommunala reserv- och beredskapsarbeten) (årsmedeltal).*

År	Antal	År	Antal
1938	6 000	1943	3 700
1939	6 300	1944	6 000
1940	3 700	1945	5 400
1941	6 900	1946	3 500
1942	5 300	1947	1 900

Anm.: Antalet hjälpta genom arkivarbeten och musikerhjälp är även inräknade.

Källa: Statens arbetsmarknadskommisjons verksamhetsberättelser.

Tabell A: 24. Statliga bidrag för stimulans till geografisk rörlighet 1959–1968 (antal personer som under ett år erhållit respension respektive start-hjälp).

År	Respenning	Starthjälp
1959	–	5 000
1960	–	7 000
1961	11 000	8 000
1962	15 000	11 000
1963	23 000	17 000
1964	33 000	23 000
1965	31 000	21 000
1966	28 000	18 000
1966/67 ^a	33 000	16 000
1967/68	47 000	22 000

^a Budgetår.

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsens årliga verksamhetsberättelser.

Tabell A: 25. Yrkesutbildning för arbetslösa 1961–1968 (antal personer som påbörjat utbildning under ett år).

År	Antal
1961	13 000
1962	21 000
1963	25 000
1964	27 000
1965	31 000
1966	36 000
1966/67 ^a	42 000
1967/68	59 000

^a Budgetår.

Anm.: Det är svårt att för tiden före 1961 erhålla jämförbara siffror. Åren 1958 och 1959 »bereddes» 3 300 respektive 8 500 utbildning, och år 1960 »genomgick» 11 800 utbildning (AMS: årsberättelse 1959, s. 40 och 1960, s. 37).

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsens årliga verksamhetsberättelser.

Tabell A: 26. *Antalet i beredskapsarbeten sysselsatta arbetslösa 1948–1968 (årsmedeltal).*

År	Antal	År	Antal
1948	1 000	1958	3 200
1949	1 100	1959	8 800
1950	1 100	1960	5 800
1951	500	1961	3 600
1952	400	1962	5 200
1953	900	1963	9 400
1954	900	1963 ^a	10 500
1955	900	1964	9 600
1956	1 300	1965	9 800
1957	1 800	1966	9 200
		1967	13 700
		1967/68 ^b	17 700

^a Från 1963 ändrades serien, så att den därefter ger totala antalet sysselsatta i beredskapsarbeten inklusive icke arbetslösa yrkesarbetare.

^b Budgetår.

Anm.: Statliga och statskommunala beredskapsarbeten. Rent kommunala arbeten ingår ej, men dessa hade en mycket liten omfattning.

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsens årliga verksamhetsberättelser.

Tabell A: 27. *Avsättning till och ianspråktagande av investeringsfonder 1946–1966 (milj. kronor).*

År	Kvarstående avsättning vid årets slut	Nyavsättning	Ianspråk- taganden
1946	64		
1950	215		
1954	249		
1955	414	167	1,3
1956	539	125	0,6
1957	754	215	0,2
1958	1 143	419	30
1959	1 364	530	309
1960	2 046	1 063	381
1961	2 394	520	167
1962	2 663	439	171
1963	2 539	522	645
1964	2 910	684	314
1965	3 345	662	228
1966	3 572	530	303

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsens årliga verksamhetsberättelser.

Litteratur

- Ahlberg, G. & Svennilson, I., 1946, *Sveriges arbetskraft och den industriella utvecklingen*, Industriens Utredningsinstitut, Uppsala.
- Bergström, V., 1969, *Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar*, Industriens Utredningsinstitut, Uppsala.
- Belloc, N. B., 1950, Labor-force participation and employment opportunities for women, *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 45 (september 1950), s. 400–410.
- Bagge, G., Lundberg, E. & Svennilson, I., 1933–35, *Wages in Sweden, del I–II*, Stockholm.
- Bancroft, G., 1958, *The American labor force: Its growth and changing composition*, New York.
- Canarp, C., 1963, Investeringsfonderna — ett konjunktur- och arbetsmarknadspolitiskt instrument, *Skandinaviska Bankens Kvartalskrift*, årg. 44 (april 1963), s. 33–40.
- Cain, G. G., 1966, *Married women in the labor force*, Chicago.
- Dahlström, E., 1962, Familjen och gifta kvinnors förvärvsarbete, *Kvinnors liv och arbete*, Stockholm, s. 189–268.
- Dahlström, G., 1962, Kvinnorna på arbetsmarknaden i Sverige, *Kvinnors liv och arbete*, Stockholm, s. 287–325.
- Durand, J. D., 1948, *The labor force in the United States 1890–1960*, New York.
- Easterlin, R. A., 1968, *Population, labor force, and long swings in economic growth*, NBER, New York.
- Eliasson, G., 1965, Investment funds in operation, *Occasional Paper 2*, Stockholm.
- Elmér, Å., 1960, *Folkpensioneringen i Sverige*, Lund.
- Gendell, M., 1963, *Swedish working wives*, Totowa.
- Gustafsson, B., 1965, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, Uppsala.
- Gårdlund, T., 1942, *Industrialismens samhälle*, Stockholm.
- von Hofsten, E., 1958, *Vägisare i svensk statistik*, Stockholm.
- Holmberg, P., 1963, *Arbete och löner i Sverige*, Stockholm.
- Höök, E., 1952, *Befolkningsutveckling och arbetskraftsförsörjning*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Jerome, H., 1926, *Migration and business cycles*, New York.
- Kock, K., 1938, Kvinnoarbetet i Sverige, Bilaga 1, Betänkande angående gift kvinnas förvärvsarbete, *SOU* 1938: 47, Stockholm, s. 351–470.
- Long, C. D., 1958, *The labor force under changing income and employment*, Princeton.
- Mahoney, T. A., 1961, Factors determining the labor-force participation of married women, *Industrial and Labor Relations Review*, Vol XIV (juli 1961), s. 563–577.

- Marklund, S. & Söderberg, P., 1964, *Grundskolan*, Stockholm.
- Meidner, R., 1954, *Svensk arbetsmarknad vid full sysselsättning*, Stockholm.
- Mincer, J., 1962, Labor force participation of married women, *Aspects of Labor Economics*, Princeton, s. 63–97.
- 1966, Labor-force participation and unemployment, *Prosperity and Unemployment*, New York, s. 73–112.
- Modern Swedish labour market policy*, Stockholm 1966.
- Montgomery, A., 1947, *Industrialismens genombrott i Sverige*, Stockholm.
- 1951, *Svensk socialpolitik under 1800-talet*, Stockholm.
- Nordström, G. H., 1949, *Svensk arbetslöshetspolitik*, Stockholm.
- Olsson, B., 1967, *Studier i frånvaro från arbetet*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Orring, J., 1967, *Skolan i Sverige*, Stockholm.
- Quensel, C.-E., 1953, Förändringarna i medelbarnantalet i skilda årskullar, *Statistisk Tidskrift*, årg. 2 (juli 1953), s. 268–273.
- Quensel, C.-E. & Uhnбом, I., 1945, En representativ undersökning på 1940 års folkräkningsmaterial, Statistiska undersökningar kring befolkningsfrågan, *SOU* 1945: 53, Stockholm, s. 263–340.
- Rehn, G., 1948, Ekonomisk politik vid full sysselsättning, *Tiden*, årg. 40 (1948: 3), s. 135–142.
- Rehn, G., 1950, Lönepolitiken och fullsysselsättningen, *Ekonomisk Tidskrift*, årg. 52 (1950: 1), s. 62–67.
- Skogh, S., 1963, *Arbetets marknad*, Uppsala.
- Strandberg, M., 1968, De långsiktiga arbetskraftsförändringarna, Tio ekonomer om arbetsmarknadspolitiken, *SOU* 1968: 62, Stockholm, s. 78–90.
- Thomas, D. S., 1941, *Social and economic aspects of Swedish population movements 1750–1933*, New York.
- Uhler, G., 1950, Arbetstidens förkortning under hundra år, *Industriproblemet 1950*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Waldén, L. J., 1964, Arbetskraftens strukturomvandling 1920–1960, *Information i prognosfrågor* 1964: 3, Arbetsmarknadsstyrelsen (stencil).
- Welinder, C., 1964, PM ang. inkomstbeskattningens betydelse för utbudet av arbetskraft, Bilaga 4, Nytt skattesystem, *SOU* 1964: 25, Stockholm, s. 799–813.
- Wilkinson, M., 1967, Evidences of long swings in the growth of Swedish population and related economic variables 1860–1965, *The Journal of Economic History*, Vol. XXVII (mars 1967), s. 17–38.
- Åberg, Y., 1962, Arbetstidsförkortningens omfattning och utläggning, *SOU* 1962: 17, Stockholm.
- Öhman, B., 1968, Från arbetslöshets hjälp till samhällsidé, Tio ekonomer om arbetsmarknadspolitiken, *SOU* 1968: 62, Stockholm, s. 22–33.

Statens offentliga utredningar (SOU)

- 1931: 20. Arbetslöshetsutredningens betänkande I. Arbetslöshetens omfattning, karaktär och orsaker, Stockholm.
- 1935: 6. Arbetslöshetsutredningens betänkande II. Åtgärder mot arbetslöshet, Stockholm.
- 1936: 32. Svensk arbetslöshetspolitik åren 1914–1935. Redogörelse utarbetad inom socialdepartementet, Stockholm.

- 1938: 47. Betänkande angående gift kvinnas förvärvsarbete m. m. Avgivet av kvinnoarbetskommittén, Stockholm.
- 1946: 11. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar, Stockholm.
- 1949: 47. Sambeskattningsakkunniga. Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser rörande beskattningen av äkta makar, Stockholm.
- 1951: 15. Daghem och förskolor, Betänkande om barnstugor och barntillsyn avgivet av 1946 års kommitté för den halvöppna barnvården, Stockholm.
- 1951: 30. Ekonomiskt långtidsprogram 1951–1955. 1950 års långtidsutredning, Stockholm.
- 1953: 18. Lika lön för män och kvinnor i det statliga lönesystemet. Likalönskommitténs betänkande, Stockholm.
- 1955: 34. Arbetskraftsbehovet inom offentlig verksamhet. Undersökningar och förslag av 1949 års arbetskraftsutredning, Stockholm.
- 1957: 10. Balanserad expansion, Bilagor; särskilda utredningar, Stockholm.
- 1962: 10. Sveriges ekonomi 1960–1965. Betänkande av 1959 års långtidsutredning, Stockholm.
- 1964: 25. Nytt skattesystem. Förslag avgivet av allmänna skatteberedningen (skattesystemutredningen och företagsskatteutredningen), Stockholm.
- 1965: 9. Arbetsmarknadspolitik. Betänkande avgivet av 1960 års arbetsmarknadsutredning, Stockholm.
- 1965: 32. Höjd bostadsstandard. Betänkande avgivet av bostadsbyggnadsutredningen, Stockholm.
- 1966: 3. Yrkesutbildningen. Utgivet av yrkesutbildningsberedningen, Lund.
- 1966: 8. Tillgången på arbetskraft 1960–1980. 1965 års långtidsutredning. Bilaga 2, Stockholm.
- 1967: 39. Samhällets barntillsyn — barnstugor och familjedaghem. Förslag av familjedaghemsutredningen, Stockholm.
- 1968: 24. Avstämning av 1965 års långtidsutredning, Stockholm.
- 1968: 66. Allmän arbetstidslag. Betänkande avgivet av 1963 års arbetstidskommitté, Stockholm.

Sveriges officiella statistik (SOS)

Allmänna Bostadsräkningen 1920.

Allmänna Bostadsräkningen år 1933 och därmed sammanhängande undersökningar.

Bostäder och hushåll. Enligt allmänna bostadsräkningen 1945 och därtill anslutna undersökningar.

Bostadsräkningen den 1 november 1960.

Folkräkningen 1910, 1920, 1930, 1940, 1945, 1950, 1960.

Folk- och bostadsräkningen 1965.

Historisk statistik för Sverige, del I, befolkning 1720–1950.

Löner.

Lönestatistisk årsbok.

Statistisk årsbok för Sverige.

Särskilda folkräkningen 1935/36.

Övrigt

Arbetsmarknadsstatistik, nr 11 B, 1966, utg. av arbetsmarknadsstyrelsen.

Arbetsmarknadsstyrelsens årliga verksamhetsberättelser.

- Betänkande avgivet av arbetsmarknadskommitténs kvinnoutredning*, SAF-LO, Stockholm 1951.
- Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, litt. A, XII (1870), XXII (1880), XXXII (1890), XLII (1900), tredje avd.
- Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, utg. av LO, Malmö 1951.
- Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen*, utg. av LO, Stockholm 1966.
- Kvinnornas förvärvsverksamhet I, *Information i prognosfrågor* 1965: 5, utg. av statistiska centralbyrån.
- Kvinnornas förvärvsverksamhet II, *Information i prognosfrågor* 1965: 7, utg. av statistiska centralbyrån.
- Kvinnornas förvärvsverksamhet III, *Information i prognosfrågor* 1966: 3, utg. av statistiska centralbyrån.
- K. Maj:ts prop. nr 52, 1966.
- K. Maj:ts prop. nr 54, 1966.
- Samordnad näringspolitik*, utg. av LO, Stockholm 1961.
- Sociala meddelanden*.
- Statens arbetslöshetskommissions berättelse 1925–1934*, Stockholm 1937.
- Statistiska meddelanden B 1964: 3*, utg. av statistiska centralbyrån.
- Det svenska samhället och arbetslösheten 1914–24*, Stockholm 1929.

Utgivna publikationer*

Utredningar

- Arbetskraftsutbudets utveckling i Sverige 1870-1965. P. Silenstam. (1969) 115 s. 20: —.
- Nordek och jordbruket — en utredning av innebörd och konsekvenser för jordbrukets del av en nordisk tullunion. O. Gulbrandsen. (1969) 70 s. 18: —.
- Kapitalbildningen i Sverige 1861-1965. L. Lundberg. (1969) 154 s. 20: —.
- Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar. V. Bergström. (1969) 151 s. 20: —.
- Utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige 1871-1966. L. Ohlsson. (1969) 151 s. 20: —.
- Jordbruksnäringens ekonomi. O. Gulbrandsen och A. Lindbeck. (1969) 280 s. 40: —.
- Bostadsefterfrågans bestämningsfaktorer. G. Eriksson och G. Du Rietz. (1969) 175 s. 25: —.
- Produktion och produktivitet i Sverige 1861-1965. Y. Åberg. (1969) 124 s. 20: —.
- The credit market, investment planning and monetary policy — an econometric study of manufacturing industries. G. Eliasson. (1968) 111 s. 18: —.
- Bolagsbeskattning och kapitalkostnader. L. Mutén. (1968) 245 s. 40: —.
- Långtidsutredningens industriprognos för 1970. En granskning och revidering. J. Ekström. (1968) 66 s. 12: —.
- Bostadsproduktionens prisutveckling. B. Salaj. (1968) 196 s. 30: —.
- Godstransporternas utveckling i Sverige 1950-66 med utblick mot 1980. L. Kritz. (1968) 75 s. 16: —.
- Bostäder och boendeförhållanden i Sverige 1945-1960. B. Johansson och L. Borgnäs. (1968) 201 s. 16: —.
- Kreditmarknaden och industrins investeringar. G. Eliasson. (1967) 284 s. 40: —.
- TV-ägandets utveckling i Sverige 1956-65. G. Törnqvist. (1967) 235 s. 40: —.
- Resekonsumtionen 1950-1975. G. Endrédi. (1967) 122 s. 30: —.
- Industrins finansiering 1955-62. B.-G. Löwenthal. (1966) 173 s. 30: —.
- Framtidsperspektiv för svensk industri 1965-1980. R. Bentzel och J. Beckeman. (1966) 184 s. 20: —.

Småtryck

1969

46. The Diffusion of New Technology. A study of ten processes in industries. 44 s. 8: —.
45. Produktionssambanden och vinstutvecklingen i svensk skogsindustri. Y. Åberg. 7 s. 4: —.

1967

44. Concentration and Structural Adjustment in Swedish Industry During the Postwar Period. B. Rydén. 9 s. 4: —.
43. Problemer i markedsökonomisk forskning. J. Skår. 23 s. 4: —.
42. Studier i frånvaro från arbetet. B. Olsson. 158 s. 25: —.
41. Beklädnadskonsumtionen. Ny analys och prognos för 1975. J. Ekström och S. Lundberg. 138 s. 25: —.

* En fullständig förteckning kan erhållas på begäran.

I distribution: Almqvist & Wiksell Stockholm

Pris 20: —